

Sigmund Sunnanå

**Utviklingsdrag i norsk landsskule
1737-1889
slik desse syner seg i Rennesøy prestegjeld.**

Hovudoppgåve til magistergraden i pedagogikk.
- Våren 1962 -

© Sigmund Sunnanå - 2019

Trykket hos Omega Trykk, Stavanger

Lay-out: Sigmund Sunnanå

Framsida: Vaula skule, Mosterøy 1884

Sigmund Sunnanå

Utviklingsdrag i norsk landsskule

1737-1889

slik desse syner seg i Rennesøy prestegjeld.

Hovudoppgåve til magistergraden i pedagogikk.

- Våren 1962 -

Forord

Våren 1962 tok eg magistergraden i pedagogikk ved Universitetet i Oslo. Tittelen på magistergradsavhandlinga var: *Utviklingsdrag i norsk landsskule 1739 – 1889 slike desse syner seg i Rennesøy prestegjeld*. Prøveforelesinga hadde tittelen: *Læreplanarbeid i skulen frå 1889 til i dag*. Prøveforelesinga er trykt i Norsk Pedagogisk Tidskrift, hefte 7, 1963.

Arbeidet med innsamlinga av stoffet til avhandlinga var omfattande. Det laut finnast i ulike arkiv og skriftlege kjelder, til dømes kommunearkivet på Rennesøy, statsarkiva i Kristiansand og Stavanger og Riksarkivet i Oslo. Ein del av arkivstoffet var skriva med hand i gotisk skrift, til dømes meldingar til og frå prestar i Rennesøy. Far min, lærar Vilhelm Sunnanå, var heldigvis flink i gotisk skrift, så han hjelpte til med å skriva av dokument. I nokre dokument kunne handskrifta somme stader vera meir eller mindre uleseleg. I vedlegga der dokument er siterte, kan det derfor vera opne linjer der ord eller delar av setningar manglar.

Kåre Dreyer Dybdahl var 1984 - 1997 redaktør for Skolehistorisk årbok for Rogaland. På 1990-talet tok han inn dei fleste kapitla frå avhandlinga som artiklar i årbøkene.

På 1960-talet var ikkje dei tekniske hjelpemidla så gode som i dag. Skrivinga blei ordna ved at eg skreiv kladd på papir, og kona, Turid, skreiv av kladden på ein enkel reiseskrivemaskin. Produktet hadde derfor ikkje dagens standard. Eg fekk derfor min utmerka kontorfullmektig, Anne Brit Johannessen på Statens utdanningskontor i Rogaland til å ta på seg som ekstra arbeid å skriva avhandlinga inn på data. Dette gjorde det mogeleg for meg i 2019 å gå gjennom avhandlinga og gjera nødvendige språklege rettingar og mindre redaksjonelle endringar.

For å gjera avhandlinga tilgjengeleg også for fleire, har eg fått Omega Trykk til å prenta eit lite opplag som eg kan gi til bibliotek og andre instansar, og til familie, venner og kjente som kan ha interesse av ein publikasjon som dette.

I Skolehistorisk årbok for Rogaland 2011 har eg skriva ein eigen artikkel om skoleanlegga på Mosterøy, sjå www.skolehistorie.no.

Stavanger, april 2019.

Sigmund Sunnanå.

Innhald

Innleiing.....	side 5
SKULEFRAMVOKSTEREN 1739-1860.....	side 8
Innleiing.....	side 8
Skulelovgjevinga 1739 og 1741.....	side 11
Skulefundasane og skuleordninga i prestegjeldet framover til 1860.....	side 13
Presteskapet, bøndene og skulen – rasjonalistiske skuletiltak.....	side 29
Omgangsskulen og omgangskulelærarane.....	side 43
Fastskule ved hovudkyrkjene – lova av 1827.....	side 55
SKULEN TEK FORM 1860-1889.....	side 63
Innleiing.....	side 63
Verknader av 1860-lova.....	side 66
Lesebokstriden.....	side 70
Overgang til faste skular-skulehusbygging.....	side 97
Ymse vanskar med fastskulen.....	side 85
Skuleplikt og skuleforsøming.....	side 89
Utdaning og lønsvilkår for lærarane.....	side 94
Indre tilhøve i skulen.....	side 101
Kveldsskulane.....	side 112
NY LOV 1889 – UTSYN OG AVSLUTNING:.....	side 116

TILVISINGAR.....	side 121
UPRENTA KJELDER.....	side 133
BIBLIOGRAFI.....	side 136
Skolehistoriske aktstykker.....	side 140
VEDLEGG.....	side 140
1. Plan for skuleordning i Rennesøy prestegjeld 1742.	
2. Skulefundas 1754.	
3. Distriktsinndeling og krinsskipnad.	
4. Utdrag av nokre skulebudsjett.	

INNLEIING

Rennesøy prestegjeld hørde administrativt til Stavanger prosti til 1925. Då vart prostiet delt, og Rennesøy kom seinare til å høyre til Hetland prosti. Til Stavanger prosti hørde Hetland (Frue), Høgsfjord (Høle og Forsand), Strand, Finnøy, Rennesøy, forutan Stavanger.(1) Prostiet hørde til Kristiansand bispedøme (stift) til 1925 då Rogaland vart eige bispedøme.

Til Rennesøy prestegjeld hørde anneksa Sørbø, Mosterøy og Kvitsøy. I tida før 1899 hørde Utstein Kloster kyrkje med til annekskyrkjene, men vart då skilt frå som annekskyrkje og sokna lagt til Mosterøy.

Prestegjeldet er ei øygruppe ytst i Boknafjorden med havet til grense sør og vest av Kvitsøy, og med Boknafjorden mot nord og vest. Mellom øyane i prestegjeldet er breie fjordar. Kvitsøyfjorden mellom Mosterøy og Kvitsøy er om lag 10 km brei, og Mastrafjorden mellom Mosterøy og Rennesøy er om lag 2-3 km brei. Elles er det smale sund mellom holmar og øyar, men alle kan vera stormfulle og vanskelege for segl- og robåtar når stormraser og tungsjø set inn. Sjølve lægjet har såleis alltid skapt visse vansker for ei praktisk ordning av skulestellet i prestegjeldet.

Rennesøy, som har gitt prestegjeldet namn, er største øya. Om lag 42 km² i flatevidd og om lag 20 km lang, aust vest. (2) Øya er skogberr og snau, som dei andre øyane i prestegjeldet, og heller låg. Største høgda er 254 m. Om lag midt på øya er det eit par viker med eit smalt eid mellom, Hausken-eidet. På vestsida av øya går bergsidene heller bratt ned mot Mastrafjorden. Berre nokre få stader er det her høve til busetnad, på Dale, Hausken, Helland, Litladal og Asmarvik. På nordsida er flatlendt og slakt hall ned mot Boknafjorden. Her ligg gardane Reianes, Galta, Risa, Bø, Sørbø, Hummervoll i Sørbø-sokna og Ertenstein, Nordbø, Austbø, Dalaker, Håvardstein, Berge og Vik i Hausken-sokna.

Eit høgderes med ei bratt kleiv opp frå Hausken-eidet lagar eit naturleg skilje med den austlegaste grenda på øya. Til dagleg vert alle gradane aust om dette høgdereset kalla "Innakleivs" (gardane innanfor kleiva). I møtebøkene for skulekommisjonen er dette skuledistriktet kalla "Hauskeneidet Østre Indre" eller berre "Østre Indre". Ein har likevel i oppgåva kalla dette skuledistriktet for Innakleivs. Seinare då skulehuset vart bygd på garden Hegland, vart dette distriktet kalla Hegland skulekrins.

Av heiegardar var det heller få. Mellom dei kan nemnast Seglem, Steinsland og Stokdal i Sørbø sokna, men mest einbølt låg Asmarvik på vestsida av øya og ned mot sjøen.

I Hausken sokna låg Sel, Skjørvestad, Roaldstad og Førsvoll oppe i heia. Dale på vestsida av øya ned mot Mastrafjorden og Eltarvåg og Rennaren på austsida låg også einbølt til og skapte vanskar for ei praktisk skuleordning før det vart bygt vegar. Vegbygginga tok til først ved hundreårsskiftet 1800/1900.

Brimsøy høyrde naturleg til skuledistriktet Innakleivs. Denne øya skapte også vanskar for den praktiske skuleordninga.

Mosterøy er den nest største øya i prestegjeldet, om lag 11 km² og 10 km lang. Øya ligg om lag parallelt med Rennesøy med Mastrafjorden mellom. (3) Mosterøy herad var ikkje berre ei, men mange øyar. Mot vest Fjøløy og Utstein Kloster øya. Smale sund skil desse øyane frå einannan og frå Mosterøy. Bruer bind i dag øyane saman. Mot aust ligg øyane Sokn, Bru og Åmøy. Åmøy er delt mellom Hetland herad og Mosterøy. Vestre Åmøy høyrer til Mosterøy. At Mosterøy er så oppdelt i øyar, har alltid skapt vanskar for skuleordninga. På sjølve Mosterøy låg gardane i grender eller krullar, skilde med myrar og utmarker til vegen kom langs øya kring 1900 og batt alt saman. Gardane er Aske, Vaula, Dysjaland, Voll, Hodnefjell, Kåda, Haugvaldstad og Finnesand. På Aske står kyrkja. Klosterkyrkja på Utstein var, som nemnt, soknekyrkje for Kloster sokna. Hodnefjell og Kåda høyrde då med til Kloster sokna.

Som på Rennesøy ligg gardane på nordsida mot fjorden. Øya er heller låg. Høgste punktet er 154 meter. Her er mykje typisk morenejord, som strandlinjer og strandmorener den eine etter den andre inn over øya.

Lengst mot sør og vest ligg Kvitsøy. (4) Kvitsøy er ei samling av øyar, holmar og skjer. Det vert rekna med om lag 360 i alt, men det er heller få som er busette. Dei fleste husa står kring Ydstebøhamn og Leiasundet. Høgste punktet er godt og vel 10 meter over havet.

På Kvitsøy var ein av dei eldste tollstasjonane i landet. Kring 1720 vart Kvitsøy "Lodsolermanskab" skipa. Og i året 1700 vart første fyret reist der ute, ei fyrvippe. Seinare bygde staten eit stort fyrtårn, ein av sterkaste fyrane på kysten.

Tidlegare høyrde den borgarlege administrasjonen til Ryfylke Fogderi, med Hauske skippreide og Aske skippreide som gamle inndelingsgrunnlag. Såleis høyrde både Austre Åmøy av Hetland og Hidle i Strand med til Aske Skippreide.

I rettsstellet høyrde prestegjeldet til Karmsund og Hesby Sorenskriveri til året 1892. Det vart då endring på skrivardøma i Stavanger Amt. Til 1855 budde sorenskrivaren i Karmsund og Hesby på Mosterøy, på garden Voll. Etter 1838 fall grensene for Rennesøy prestegjeld og Rennesøy herad saman. Frå 1842 fekk Kvitsøy eigen skulekasse og vart eigen skulekommune. I 1884 vart Mosterøy og Kvitsøy skilt ut som eige herad. Og i 1923 vart Mosterøy og Kvitsøy skilde og vart to sjølvstendige herad.

I denne oppgåva har ein gitt eit oversyn over skulestellet i heile prestegjeldet fram til 1842. Etter den tida har ein serleg tatt føre seg utviklinga i Rennesøy skulekommune. Ein har likevel også tatt med stoff frå Kvistøy der dette hørde.

Kor stort folketalet var i Rennesøy prestegjeld i 1740 kan ein ikkje seia med full visse. Etter ei folketeljing året 1801 var det då 1349 menneske, i året 1900 hadde folketalet auka til 2179

mot 2401 i 1875. Nedgangen må ein truleg sjå i samband med utvandringa til Amerika i tida fram mot hundreårsskiftet.

Jordfunn frå steinalder og bronsealder vitnar om gammal busetnad, likeeins mange hustufter frå folkevandringstida. Kring år 900 skal Harald Hårfagre ha hatt kongsgard på Utstein. Seinare vart det reist eit Augustinerkloster på denne garden. Klosterbygningane er haldne ved lag til seinare tider. Dei er nå restaurerte (1965).

Næringsvegane har vore jordbruk og fiske, og slik er det den dag i dag (ca. 1960). Jordsmonnet er godt, og jorda ber godt. Verlaget er temperert og årvisst for gode avlingar. Uår med frostskaad åker og eng har vore ukjent i dei tider ein nemner slikt frå saga. Korn dyrking og fehald, kyr og sauer, har vore det sentrale innslaget i jordbruksdrifta frå gammalt av. Seinare kom potetene til, og i dei siste åra dei mange veksthusa, men desse kom etter den tidsperioden ein her skal skriva om.

Med sjøen rundt på alle leier er det naturleg at sjøen har vore ei god matbu, både til dagleg livberging og til inntekt ved sida av jordbruket. Serleg har vårsildfisket vore ei god inntektskjelde gjennom tidene. Vårsildsesongen, januar-mars, fall inn i ei tid på året då det var mindre å ta seg til på garden. Det var alltid så pass mange att heime at krøterstellet kunne ordnast.

Hummarfisket på førejulsvinteren var også eit godt sesongfiske for mange. Dertil kom småfiske med handsnøre, line og garn etter husfisk. Notfiske etter mort, makrell og sei vart å rekna for sportfiske etter dagsarbeidet om sommarkveldane, men det gav ofte bra inntekt også. Alt dette har gjort at dei økonomiske tilhøva i prestegjeldet har vore jamt gode.

Det jamne slitet på land og sjø har vore med og skapt ein roleg, tenksam folketype, med eit visst konservativt huglag som ikkje har så lett for å hoppa på alt nytt. Dei gamle slektene bur på gardane, og mange kan rekna opp eigarar langt tilbake i tida.

Saman med gode økonomiske tilhøve gjev dette ein viss støleik i framferd og omgang med andre menneske. Det religiøse grunnsynet har jamt over vore konservativt. Interesse for misjonsarbeidet har vore stor, likeeins anna sosialt hjelpearbeid. Det kan i denne samanhengen nemnast at John Haugvaldstad var sentral i skipinga av Det Norske Misjonsselskap i 1842, og Asbjørn Kloster tok initiativet til å skipa Det Norske Total Avholdsselskap i 1859. Begge har namna sine frå Mosterøy. Ei sak eller eit tiltak folket fekk godhug for, vart bore fram, utan ofse, men med den trygge støleik som fylgde med eit gjennomtenkt standpunkt. Dei økonomiske sidene vart vurderte med omhug. Dette galdt både privat og i det offentlege.

Dette huglaget sette sitt merke på arbeidet for betre skule fram gjennom tidene. Utgiftene vart gjennomtenkte og utbyttet vurdert. Det var ikkje alltid like lett å måla utbyttet av utlegga i skulesektoren. Frå det breie lag finn ein difor ikkje mange som skuva på ei betre

skuleordning. I den tidsbolken det her gjeld, var det serleg prestane som gjorde innsatsen. Ein kan nemna sokneprest Oftedahl i tida kring 1814, og sokneprest Lange i 1860-åra.

I skulen, som i alt liv elles, er det ein viss rytme med tiltakstider og med ro. Ein merkar at båreslaga frå dei ulike pedagogiske ordskifta i landet elles får innverknad på utviklinga i skulen i Rennesøy prestegjeld også. Noko av føremålet med denne utgreiinga er å syna korleis tidstankar og lovgjevinga har forma skulevoksteren i ei lita bondebygd, og samstundes gje ei noko fyldigare skildring av skulestellet i Rennesøy prestegjeld i tida 1739 til 1889.

Skuleframvoksteren 1739-1860

Innleiing

”Det store interregnum”, har Høverstad kalla tida mellom 1739 og 1827 i ”Norsk skulesoge”. Med dette namnet vil han karakterisera det stillstandet som rådde i norsk skule i denne tida. Det var ei tid då det var få endringar i skuleskipnad og opplæringsmåtar. Tankar og idear om reformer i skulen var nok oppe til ulike tider, men av forskjellige årsaker vart dei ikkje gjennomførde. Difor finn ein ofte liten skilnad på skulestellet i 1740- åra og hundre år seinare.

Serleg for landsskulen er dette eit karakteristisk trekk. I mange bygder vart det ingen retteleg snunad før i 1850-60 åra. Dette synest å vera tilfelle også for Rennesøy. Tankar om betring av skulestellet var nok framme her også i denne hundreårsbolken, men heller lite vart gjort. Dette synest å gjelda både den ytre organiseringa og det indre livet i skulen.

Likevel kan ein merka ein viss framvokster i denne tidsperioden, serleg med omsyn til vurdering av og synet på skule og folkeopplysning. Skulen hadde for mange vore sett på som noko folk vart tvinga til å ta imot av framande embetsmenn, og nøydde til å betala for. Etter mange si meining gav han ikkje borna meir opplæring enn dei sjølve kunne gje dei. Skulen vart difor sett å på som noko unyttig, noko som førde eit framandt språk og ein framand kultur inn i ei elles roleg bondebygd. I dette synest det å bli ein snunad i 1850-60 åra. Skulen som institusjon glei inn i folks medvit. Han var komen for å bli, og bli til gagn for folket. Somme tok vel også til å øygna at han kunne verta ein veg til vidare kunnskap enn Pontoppidan-forklaringa var, og at han også kunne gje kunnskap om verda utanfor bygdesamfunnet. Skulen skulle ikkje vera til berre for kyrkja, men for heile livet.

Skulen har sitt opphav i kyrkja. Både tida før og etter reformasjonen var det kyrkja som i første rekkje tok seg av undervisnings- og opplysningsarbeid (1). Skulen var difor frå først av ein kyrkje- og kristendomsskule som skulle gje borna så mykje kristendomskunnskap som det var turvande for eit kristent menneske. Naturleg nok vart det presten som gav opplæringa, og då helst i kyrkja om sundagane. Han las føre Fadervår, boda o.a., og kyrkjelyden tok etter.

Folk vart spurde i barnelærdomen før dei fekk ta del i kyrkjelege handlingar. Ved kyrkjeordinansen frå 1607 fekk presten dekenen (klokkaren) til hjelp i opplysningsarbeidet. "Sogne degnen skal undervise det unge Bondefolk udi Børnelærdommen, Catekismus, en Sinde om Ugen, udi Sted og Stund som sognepresten dennem i foreskrive". (2) Til hjelp hadde dekenen Luthers katekisme omsett og forkorta av biskop Peder Palladius i 1537. Seinare kom også andre omsetjingar.

Ved innføring av konfirmasjonen i 1736 vart dette prøva på om borna hadde fått den kristendomskunnskapen dei skulle ha. Konfirmasjonen var ein føresetnad for å ta mot dei gåver Kyrkja delte ut, t.d. sakrament, vigsling ved giftarmål o.a. Barnelærdomen skulle ikkje berre vera ei opprømsing av Luthers katekisme. Kunnskapane skulle også tileignast av borna og kunne overførast på det praktiske livet. Biskop Pontoppidan fekk i oppdrag av kongen å skriva ei forklaring til Luthers katekisme. I den vart barnelærdomen utlagt for praktiske situasjonar ved hjelp av spørsmål og svar. Denne boka vart sett som mål for det barnet skulle kunna til konfirmasjonen. Men for å greia dette og for seinare å kunna vinna større innsyn ved hjelp av Bibelen og religiøse skrifter, måtte også borna læra å lesa. Difor vart det turvande med ei meir ordna undervisning enn den klokkeane gav. Lova av 1739 om "Skolerne på Landet i Norge og hvad Klokkerne og Skoleholderne derfor må nyde" skulle leggja tilhøva til rette for ei slik undervisning.

I 1730-åra hadde den pietistiske åndsretninga blitt rådande i Danmark. Den dansk-norske kongen, Kristian VI, 1730-46, var sterkt gripen av dei pietistiske tankane. Innan kyrkja kom pietismen til å avløysa ortodoksien som åndsretning. I Noreg vart presten Thomas von Westen sterkt gripen av denne rørsle. Han tok opp arbeidet for finnemisjonen i Noreg. Og saman med prestelaget 7-stjerna sende han ei melding til kongen om fåkunna og den åndelege nauda i Noreg med krav om rådbøter. Dette skrivet kom til å fremja kravet om betre folkeopplysning.

Pietismen kom i Noreg til å leggja vekt på eit religiøst og fromt liv. Mennesket skulle søkja alt som kunne fremja dette, og halda seg mest mogeleg unna alt som hadde med denne verda å gjera. Difor vart alt som høyrde til det såkalla adiafora rekna som synd. Konfirmasjonen skulle vera ei stadfesting av at borna visste kva som var kristeleg "rett og gale". Ved forordninga i 1739 vart det skulen som skulle førebu borna for konfirmasjonen. Dette vart også det viktigaste målet for skulen heilt fram til 1860-åra. Opplæring i lesing tok såleis sikte på å læra borna til å lese i Bibelen og andre religiøse bøker. Skrivning og rekning var derimot verdsleg kunnskap. Desse faga kom difor i andre rekkje. Pietismen vart såleis det viktigaste grunnlaget for den første dansk-norske skulelova. Dette sette merke på lova av 1739, og kom på mange måtar til å føra inn ein tradisjon i norsk skule, ein tradisjon som har merkt norsk skulelovgeving seinare også.

I første omgang fekk ikkje Pietismen så stor framgang hos allmugen. Til det var den allmenne opplysninga altfor liten. Likevel var det vesle grannet litteratur som vart kjøpt av allmugen i det 18. hundreåret, pietistiske bøker. Det var serleg Johan Arnt: Sand Kristendom og

Christian Scriver: Sjeleskatt som forutan Bibel og salmebok vart mest kjende og brukte. Salet av biblar auka på 1700-talet då prisen vart sett ned til 1 riksdalar i 1717 (3). Bøkene av Arnt og Scriver saman med Pontoppidans forklaring kom etter kvart til å verka oppsedande i pietistisk retning. Dei ulike prestane si innstilling og forkynning fekk også mykje å seia for det religiøse livet rundt omkring i bygdene. Det var presten som hadde kunnskap og autoritet, og hans ord fekk difor ofte avgjerande vekt.

Ein veit lite om den allmenne folkeopplysninga i Rennesøy på 1700-talet. Målt med vår tids mål var ho nok ikkje serleg stor. Den åndelege påverknaden gjekk i pietistisk lei, og det pietistiske livssynet synest å ha vore sterkt grunnfest kring år 1800. Den rasjonalistiske åndsrørsla på denne tida hadde vanskeleg for å vinna fram. Det var såleis ein liknande tendens her som elles i landet (4). Endå det i Rennesøy var prestar med rasjonalistisk innstilling, syntest ikkje folk flest å verta påverka i serleg grad. Derimot kom Hans Nilsen Hauge og hans rørsle til å få ei heilt annan makt i distriktet. Hauge-rørsla samsvara på mange måtar med pietismen. Leiande haugianarar på Vestlandet kom frå Rennesøy. Best kjend er John Haugvaldstad. Haugianismen kom såleis til å slå rot i Rennesøy. Rørsla fekk innverknad på det religiøse livet i lange tider. Og ved den nære samanhangen det alltid har vore mellom religiøst liv og skule, kom denne rørsla til å få stor innverknad på skuleframvoksteren i prestegjeldet.

Ein kan tala om særleg tre åndsretningar i tida 1739-1860 som kom til å gjera seg gjeldande i Rennesøy. Alle kom både direkte og indirekte til å få mykje å seia for skulen. Ein finn på det lokale planet sterke innslag frå dei religiøse straumdraga i tida. I Rennesøy var det serleg pietismen og haugianismen som kom ned til det breie laget av folket her. Rasjonalismen og politiske retningar som stod fram etter den store franske revolusjonen i 1789, syntest å få størst inngang hos overklassen i byane. Den vanlege opplysninga stod nok ikkje så høgt at desse retningane kunne få noko innverknad på folk flest. Det vart difor berre overklassen og dei styrande som i nokon mon slutta seg til desse åndsretningane.

I det heile var det stor skilnad på kunnskaps- og dannelsnivået hos embetsmenn og bønder i tida 1739-1860. Embetsmennene hadde mykje betre høve til å orientera seg i samtida enn bøndene. Embetsmennene hadde kunnskap og innsikt i styre og stell, og det var dei som gav lover og skulle gjennomføra dei. Denne skilnaden i opplysning mellom embetsmenn og bønder førde på mange måtar til lite forståing og til spaning mellom desse samfunnsklassane. Vi finn såleis at lover som vart vedtekne, var lite førebudde ute blant folk. Lover som skulle vera med og betra allmugen sine kår og lyfta deira kunnskaps- og dannelsnivå, vart sett på med uvilje og forakt. Serleg gjeld dette skulelovene. Dei var heller ikkje førebudde, og heller ikkje tilmåta det vanlege kunnskaps- og dannelsnivået på bygdene. Folk skjønna difor ikkje nytten av lovene. Og når dei attåt kom med krav om nye pengeutlegg, kom skulelovene i dei fleste bygder til å møta uvilje og motstand. Serleg den første dansk-norske skulelova i 1739 skaut langt over målet i så måte. Difor møtte denne skulelova stor motvilje og let seg lite gjennomføra på den tida ho kom.

Skulelovgjevinga 1739 og 1741

Vi veit ikkje med visse korleis opplæringsarbeidet var ordna i Rennesøy ved byrjinga av 1700-talet. Truleg har også folk her lært noko kristendomskunnskap og lesing av prest og klokkar. Magister Thomas Løv var prest i Rennesøy frå 1686-1737. Han var også prost i Stavanger prosti og sikkert ein mykje lærd mann (1). Ein kan difor gå ut frå at dei ymse forordningane som var komne utover frå 1600-talet (2), stort sett vart fylgde i den grad tilhøva gjorde det mogeleg. Mellom anna har nok deknene av og til samla borna til kristendomsopplæring. Og det er også rimeleg å tru at dei foreldra som sjølve kunne lesa, underviste borna sine sjølve. Andre gjekk kanskje saman om å få "en vis Mand" til å undervise borna i lesing og kristendomskunnskap. Etter Jørgensen si meining var såleis ein viss lesedugleik nokså vanleg i Noreg kring år 1700 (3). Men dette var nok ulikt frå bygd til bygd, og frå stift til stift. Etter biskop Kærup si meining var den åndelege tilstanden i Kristiansand stift helst god (4), og ein kan ikkje rekna med at Rennesøy låg tilbake i så måte. Prestegjeldet hadde heilt sidan reformasjonen stort sett hatt dugande prestar (5). Og eigarane av Utstein Kloster som var av dansk adelsætt, hadde kanskje også verka stimulerande på den allmenne opplysninga.

Likevel var det ikkje noko ordna skulestell i bygda. Både klokkarane og foreldra si undervisning var nok både dårleg og tilfeldig. Det går fram av meldingane frå bispane i tida 1735 til 1739 at det var få stader det var ordna med skular i Noreg på den tida (6). I somme bygder på Austlandet og i Trøndelag var det bygt nokre få skulehus. Det var interesserte prestar eller rikfolk som hadde fått desse i stand. I somme bygder var der også "omgående skoleholdere". Men etter Jørgensen si meining var det ikkje i noko bygd ordna med undervisning for alle. Dei skulane som fanst, var privatskular. Det vart såleis mange som ikkje fekk noko undervisning i det heile. Serleg galdt dette den fattigaste delen av allmugen.

Desse meldingane frå bispane var ein lekk i det arbeidet riksstyret hadde sett i gong for å få i stand ei sams skulelov for både Danmark og Noreg. Det vart såleis sett i gong somme fattigskular i København og i fleire andre byar under Fredrik den IV. Også i somme landdistrikt var det oppretta skular (7). Det var innverknaden frå pietismen som her gjorde seg gjeldande. Tanken til Kristian IV var å få i gang skular overalt på landet. For å få greie på korleis opplæringa var ordna i dei ulike stifta, vart det sendt rundskriv til bispane i 1732. Bispane fekk her pålegg om å senda melding om skuletilhøva i kvart stift, og om å koma med framlegg om betring. Bispane sende reskriptet til prostane og prestane i stifta og ba om svar.

I Kristiansand var Jacob Kærup biskop frå 1733 til 1751. Han sende ikkje rundt førespurnader før i 1735. Vi har ikkje svaret frå sokneprest Løv i Rennesøy. Men av "Extract" av meldingane frå prostane og prestane som Kærup og stiftsamtmann With sende til riksstyret 16/3-1736, går det fram at dei fleste deknane var (ustuderte) bondesøner (8). Desse hadde dårleg løn og dreiv difor med gardsbruk eller fiske ved sida av. Dette gjorde at skulen vart forsømt. Slik var nok også tilhøva i Rennesøy. Dei mange øyane og breie fjordane her gjorde det heller ikkje lettare for deknene å samla borna til skule. Så dekkeundervisninga har nok her som dei fleste andre stader, vore heller tilfeldig (9).

I 1736 vart det bestemt at ingen kunne verta konfirmert utan først å ha gått i skule eller blitt undervist på annan måte. Ved eit nytt reskript i 1738 vart det pålagt prostar og prestar å koma med framlegg om korleis det kunne opprettast skular for alle born i kvart prestegjeld. Desse framlegga skulle så riksstyret leggja til grunn for ei sams skulelov.

Men medan bispane heldt på og samla inn desse framlegga, vart lova i mellomtida laga. Ho bygde difor for det meste på danske tilhøve. Biskop Kærup sende svar på reskriptet same dagen som lova kom (10). Lovgjevarane i København kunne difor ikkje ha teke omsyn til meldinga hans. Ein tek likevel med her nokre av opplysningane om Kristiansand stift og litt av framlegget hans. Det var 46 hovudkyrkjer på landet og 4 i byane, 105 annekskyrkjer, 50 sokneprestar, 15 kapellantar og 77 deknar. Berre 7 av deknane var studentar. Det kunne byggjast 54 skular og deknbustader i stiftet. Desse ville somme stader kosta 50, andre stader 100 rdl. Deknane skulle også vera skulemeistrar. Dertil trongst 60 bygeskulemeistrar (12). Løna for omgangsskulehaldaren burde vera 24-30 rdl. Inntektene til skulestellet skulle dekkast ved kollekt.

Kærup sitt framlegg til skuleordning i stiftet var ikkje så radikalt (13). Han var nok klår over kor vanskeleg det var å få folk til å yta pengar til skulestellet. Han fortel sjølv i framlegget kor mykje han hadde streva for å få "godvillige Gaver" til same føremålet, men oftast med "liden Frugt" (14).

Derimot var lova radikal. Ho gjekk på mange måtar så langt at ho ikkje kunne gjennomførast på dei fleste stader. "Begge Dele, både loven og Instruxen vare udarbeidede baade med Dygtighet og Omhu, ja kunne kaldes fortrinlige, men staa som et advarande Exempel paa, at Love og Bestemmelser kunne i og for sig være ypperlige og tage sig godt ud paa Papiret, men dog lidet udrette, naar de ei ere forberedte og passe for Tiden og de stedlige Forhold" skriv biskop Kærup (15).

"Der er meget godt derudi anordnet, men ei overalt at faa i stand", sa biskop Kærup om lova. (16). Og han merka snart at det ikkje var lett å få lova gjennomført. I ei melding til Generalkyrkjeinspektionen i 1740 skriv han (17) at det berre er bygt ein deknbustad i stiftet. Uår har gjort det vanskeleg å få inn skatt. Han har berre funne 30 "bekvemme" skulehaldarar. Desse skal gå rundt og undervisa ungdomen, men det er vanskeleg å få pengar til å løna dei. For "af Mulkter og ved Kollekt er lidet indkommet".

I det heile syntest det å vera uråd å få gjennomført lova i stiftet trass i at bispen og mange prestar gjorde det dei kunne (18). Liknande vanskar gjorde seg også gjeldande overalt i landet. Det var ikkje råd å få bygt faste skular, og det var ikkje mogeleg å få brukande lærarar. Dette var dei to store klagemåla (19). Også i Danmark vekte lova motstand. Riksstyret fekk klager frå dei fleste lag av folket, både i Danmark og Noreg. Adelen og godseigarane var redde utlegga, og at dei skulle missa serrettane sine. Embetsmennene var òg redde utgiftene og dertil pliktene og oppgåvene som fylgde med lova. Bøndene var hardt

skatta frå før og sette seg difor mot alle utlegg. Noko skjøn for at lova var meint til fordel for dei sjølve, hadde nok dei færraste bønder i denne tida (20).

Denne allmenne uviljen mot lova førde til at riksstyret sende ut "Placat og nærmere Anordning angaaende skolerne på landet i Norge" 5. april 1741. Året før hadde ein liknande plakat blitt gjeven for Danmark. Ved plakaten blir lova (og instruksen) frå 1739 omgjort til ei mønsterlov som bygdefundasane kunne byggje på. "Hvert Præstegjeld skal have sit Skole-væsen for sig selv og sin egen Skoele- Casse" (21). Bygdene fekk såleis sjølve ansvaret og makta over skulespørsmåla. Det var opp til kyrkjelyden på kvar stad å "bringe et Forslag til Ungdommens Opplærelse og de Middel som med begge Deeles bedst kan passe" (22). Og bygdene skulle sjølve ordna med utlegga til skulen slik som dei fann det mest høveleg. Det skulle difor arbeidast ut ein skulefundas for kvart prestegjeld. Etter denne skulle skulen i bygda ordnast. Amtmann og prost saman med lensmann og prest og 4 av dei beste menn i bygda skulle få i stand ei skuleordning for kvart prestegjeld. Lova av 1739 skulle berre tena til "Veyledelse, men ingenlunde til Hinder"(23).

Ved plakaten fekk bøndene den avgjerande makta i skulen. Dette var det første opptaket til kommunalt sjølvstyre i Noreg (24). Presten skulle nok ha den daglege leiinga og ansvaret for skulestellet i bygda. Og alle vedtaka i skulekommisjonen skulle godkjennast av bisp og amtmann. Men likevel kunne ikkje vedtaka kom i stand utan at allmugen i prestegjeldet var viljug. Denne retten kom folk i bygdene til å nytta seg av heilt fram til den første norske landskulelova kom i 1827. Det vart difor ofte ein strid mellom prestar og embetsmenn på den eine sida og allmugen på den andre. Embetsmennene freista å få skuleordningane rundt i bygdene i så nøye samsvar med lova av 1739 som råd var, medan bøndene stod i mot (25). Denne århundrelange striden førde kanskje på mange måtar til ein tradisjonsbunden motstand mot skulen som ein finn att langt inn i det 20.hundreåret, og kanskje endå lenger med?

Endå om skulelova frå 1739 ikkje vart landslov, så vart ho likevel rettesnor for skulearbeidet frå 1739 – 1827. Alle skuleplanar frametter til 1827 spegla såleis meir eller mindre av lova. (26) Dei mange skulefundasane er på mange måtar ei tillemping av lova etter lokale tilhøve. Ein finn såleis att meir eller mindre av lov og instruks frå 1739 i skulefundasar for alle bygder. Desse viser også prestane sin iver og folket sin vilje til å få i stand ei god skuleordning i bygdene. Skuleframvoksteren framover til 1827 vert difor ei serskild søge for kvar bygd.

Skulefundasane og skuleordninga i Rennesøy framover til 1860

Etter plakaten skulle skulestellet i Noreg vera ordna innan hausten 1742. Prostar og prestar var ansvarlege for at kvar bygd fekk sin skulefundas til fastsett tid. Framlegget til skuleordning skulle utarbeidast saman med fire "af de kyndigste og beste Mænd udi hver Præstegjeld". Framlegget skulle deretter sendast inn til stiftsdireksjonen til godkjenning.

Oftast var det presten åleine som forma framlegget. Somme prestar la det deretter fram for bygdefolket til godkjenning. (1) Andre prestar tok ikkje omsyn til bygdefolket i det heile. Dei rekna med at godkjenning av bisp og amtmann var nok. I Rennesøy ser det ut til at Søren Hielm som var sokneprest frå 1737 til 1748 har arbeidd ut framlegget til skuleordning åleine. (2) Det er berre han som har skrive under, og det går heller ikkje fram av føreliggjande kjelder at han har fått noko godkjenning av bygdefolket.

Det vart berre Kristiansand- og Akershus stift som hadde skulestellet ordna til fastsett tid. (3) Jacob Kærup var på den tida ein drivande biskop i Kristiansand. (4) Likevel var det berre i namnet at skulestellet i dei fleste bygdene var ordna. Gjennomføringa av skuleplanane viste seg i dei fleste bygder å vera svært vanskeleg og ofte umogleg. Dei fleste stader stranda gjennomføringa på økonomiske vanskar. Folket brydde seg ikkje om reglane i fundasane om skuleskatt og liknande. (5) Mange av skuleplanane frå 1740-åra var utarbeidde med lova av 1739 som føredøme. Mange av dei sette opp ei god skuleordning, men ein må i heller få tilfelle rekna med at skulestellet vart ordna i samsvar med desse.

Kor mykje av planane som skulle verta gjennomførte, var avhengig av presten. Dersom han var interessert og hadde evne til å få folk med seg, kunne skulestellet verta ordna på ein bra måte. Dersom han var giddelaus og lite interessert, vart lite og ingen ting gjort(6).

Skulefundasane frå 1740-åra var i stor mon presteskapet sitt verk. Dei ymse fundasane som vart laga, var ulike frå stift til stift, og frå prosti til prosti. Også innan prestegjelda i same prostiet kunne dei vera ulike. Dei er merkte av skuleinteressene til dei einskilde prestane, og deira vurdering av kva som kunne gjennomførast i praksis. Skulefundasane kan såleis ymsa frå stor optimisme til stor varsemd.

Presten Søren Hielm i Rennesøy syntest ikkje å vera optimistisk når det galdt den nye skuleordninga. Han var klar over at eit radikalt framlegg ikkje let seg gjennomføra i Rennesøy. Framlegget hans til skuleordning synest å vera merkt av varsemd.

Til innleiing tek han til med den vanleg brukte lovprisinga av Kongen og dei lovane han gjev. Men denne nye lova meiner han likevel kan vera vankeleg å gjennomføra i praksis. I framlegget grunngjev han vanskane med å få til ei ny skuleordning for Rennesøy prestegjeld. Han skriv at »Rennesøe Kald som bestaar af 5 sogne, alle paa plasserede Øer Beliggende, og med vanskelige Fiorde omringede». Desse naturtilhøva gjorde det vanskeleg for ein omgangskulelærer å koma frå stad til stad, serleg om vinteren.

Av andre vanskar nemnde han "indbyggernes faste modvillighed til at forunde saadan Carl med fornøden Kost og Brændefang etc". Dertil hadde folk vanskar med husrom og "ingen Udgifter for og Trang til Schole". Elles minte presten om dei økonomiske vilkåra. Skattane var tunge og inntektene små. "Så er det hvor Bonden skal tage sin Skat, Landskyld og finde fornøden til det daglige Huusholdningsudkomme".

Første delen av framlegget til Hielm vitnar om at han kjenner tilhøva til folket i prestegjeldet. Vanskane med naturtilhøva var vel kanskje litt overdrivne i denne samanhengen. Folk levde av jordbruk og fiske, og var godt vane på sjøen. Det skulle såleis ikkje vera så stor vanske med skyss for læraren utan veret var altfor ufyse. Men at folk var uhuga på å halda ein lærar med løn, kost og losji, var nok heilt rett. Folket var opptekne med praktisk arbeid. Det var det som gav levemåten. Skule- og opplæringsarbeid vart sett på som noko unyttig. Skattane var også tunge i denne tida. (17) Einvaldskongane brukte mykje pengar. Kanskje kjendest skattane endå tyngre fordi folk ofte ikkje skjønna kva dei skulle betal skatt for. Det synta lite att av skattepengane i den tida.

Hielm har nok vore lita huga på å leggja nye utgifter på allmugen. Han gjorde difor ikkje framlegg om noko radikal skuleordning. I dei 4 soknene Hauske, Sørbo, Aske og Utstein Kloster ville han halda på den gamle ordninga at prest og klokkar sytte for undervisninga. Nokon fast omgangsskulelærar hadde ikkje folk råd til å halda. Foreldra undreviste også borna sine sjølv, fortel han, og i kvar sokn vart det sytt for at fattigborna fekk noko opplæring. Endå om ikkje alle av den "tilvoksende Ungdom" kunne lesa i bok, så trudde han likevel at presten saman med ein "habil og vigilant Degns hielp gandske vel kand overkommer deres Undervisning naar til befalt Confirmation skal præpareris".

Sokneprest Hielm føreslo difor at presten skulle leggja opp ei rute for deknene så han heldt skule onsdag og laurdag frå "Michaelidag til 1. Søndag i Fasten". Deknen skulle halda skule på onsdagen i eit distrikt (ei sokn) og laurdagen i eit anna. Dei fire soknene skulle delast slik at ungdomen fekk ein skuledag for månaden. "Efter slig inddeling bliver ichkun et Møde maanentlig til ingen Hindring for Ungdommen eller deres Forældre og Husbonden". Det vart difor berre om lag ei veke med undervisning på kvart born pr. år. Borna i Rennesøy skulle såleis berre få 1/12 av den undervisningstida det var gjort framlegg om i lova. Ein kan såleis ikkje på nokon måte seia at Hielm her tok sterkt i. Men han rekna likevel med at borna i tillegg skulle få opplæring i kyrkja om sundagane. Borna skulle då møta til katekisasjon etter preika. Her skulle dei svare for det dei hadde "læst og lært", og presten skulle gje ei utgreiing om det dei skulle læra til neste gong.

Presten skulle ha tilsyn med opplæringa. Det skulle vera plikt for han å møta fram på den "Gaard som Ungdommen var tilraadet at møde, haade for ad høre Degns Methode til at informere, saa og annimere de Unge til Lydighet og Lærvillighed". Truleg meinte han ikkje med dette at han skulle møta fram kvar gong der var skule på ein gard. Men dette viser likevel at Hielm legg både ansvar og arbeid på presten. Han skuar ikkje på nokon måte frå seg arbeidet med skulen.

Røynsla var, meinte Hielm, at ungdomen gløymde fort den kristendomskunnskapen dei hadde lært. Overhøyring i kyrkja ville difor vera god repetisjon for dei som alt var konfirmerte, og elles for andre "Ugifte som har været til Guds Bord". Han gjorde difor

framlegg om at dei som ikkje møtte til katekisasjonen, måtte betal 2 skilling i mulkt. I dette hadde han også reskriptet av 2/12-1740 å stø seg til. (8)

Når det galdt løn til deknen for skulearbeidet, viste presten til at han før hadde hatt 2 skilling av kvar gardbrukar. Men sidan skuleordninga nå skulle bli meir fast, føreslo han 4 skilling av kvar. I tillegg skulle deknen ha dei faste skillingane "af hvert Barn som hand til dets forestaaende Confirmation hidtil med møie har faaet ind". Korleis deknen skulle få inn skuleløna si, går ikkje presten nærare inn på. Og dette var nok eit viktig spørsmål i Rennesøy som andre stader. Ein må gå ut frå, av det som presten skriv, at deknen tidlegare har hatt vanskar med å få inn løna si. Vanskane vart ikkje mindre då bøndene skulle betala endå meir enn før i dekneløn etter presten sitt framlegg.

Dersom dette framlegget om deknen som skulehaldar i dei 4-fire soknene vart vedteke, meinte presten at både bisp og prost skulle "paa sine Visitatser deraf fornemme Frugterne".

For Kvitsøy sokn hadde han eit særskilt framlegg. Denne øya låg så langt borte frå hovudsokna at det ville bli for lang veg for deknen å reisa dit ut og halda skule. Prest og klokkar kom berre ut det kvar femte eller sjette veke. Og dei hadde ikkje høve til å gje noko "manuduction" i mellomtida. I dette høvet meinte presten at borna fekk for lite undervisning. Han gjorde derfor framlegg om at "Øvrigheden" gav han løyve til å tilsetja ein lærar der ute. Denne læraren skulle og vera klokkar og ha katekisasjon og skriftlesing i kyrkja dei helgedagane der ikkje var preik. Han skulle få klokkarløn, og dersom denne vart for lita, skulle presten og folket på Kvitsøy verta samde om eit tillegg. Elles kunne "Han udenom Shcole-Tiderne have god Jelp til Næring af fiskerier".

Presten meinte elles at folket på Kvitsøy låg framfor dei andre soknene i allmenn opplysning. Dei har «Guds Kundskab og Kiærlighed, saaledes ogsaa hvad got exempel, gavnlige formaninger og betimelige forelæggninger indplantes i deres Børn». Borna fekk dessutan kunnskap ved å høyra på forteljingar av framande som kom til øya. Han siktar her til losar og folk som passa på fyrvipa, (9) og til mannskap på farty som låg verfaste der ute. Dette sambandet med omverda har verka stimulerande på interessene for kunnskap og opplysning på Kvitsøy. Presten Oftedahl (ca. 1814) fann også at folket på Kvitsøy hadde eit anna lynne enn folket i dei andre soknene. (10) Hielm har rekna med at folk var meir i stand til å ta imot ei betre skuleordning på Kvitsøy enn dei som budde i dei andre soknene. Det er interessant å sjå at Hielm berre for Kvitsøy gjer framlegg om ei ordning som er nokolunde i samsvar med plakaten. Ordninga hans i dei andre soknene er i stor mon berre ei vidareføring av kyrkjeordinansen frå 1607. (11) Hielm har likevel ikkje sett opp noko skuletid for læraren i Kvitsøy. Men det skulle vera rimeleg å tru at han har rekna med lenger skuletid her enn i dei andre soknene, sidan han ville ha eigen lærar.

Klokkaren i hovudsokna skulle likevel ikkje missa noko av inntektene sine om Kvitsøy fekk eigen dekn. Det klokkaren i hovudsokna miste i inntekt ved denne ordninga, skulle han få att av skulekassen som løn for skulearbeidet.

Skulekassen skulle få inntektene av kyrkjeieigarane (2 ort av Hausken kyrkje og 16 skilling av dei andre). Dertil kom kollekt, bidrag av presten o.a. Rekneskapen skulle først "af nogen af Sognets betryggende Mænd som kan skrive". Dei skulle bytast om arbeidet og ikkje ha noko løn for det. Årsrekneskapen skulle leggjast fram for presten.

Ordninga med skulekassen var såleis i samsvar med plakaten. Men han har ikkje namngitt kven som skulle stå for rekneskapen eller kven som skulle krevja inn pengane.

På mange måtar kan ein seia at framlegget til Hielm var varsamt og lite konsist forma. Andre framlegg både i Rogaland (12) og andre stader (13) var mykje klårare og meir presise. Dette gjeld både korleis skulen skulle ordnast, t.d. kor lenge han skulle vera på kvar gard, fagkrins og liknande. Den varsame og upresise forma var nok eit uttrykk for kor usikker presten kjende seg. Han var nok redd for å koma med eit altfor radikalt framlegg. Han kjende folket og visste kva han kunne få dei med på av reformene. Dessutan var han også ein snill og godlynt mann. (14) Han hadde sikkert ikkje hug til å leggja store byrder på allmugen. Dette viste også att i framlegget der han klagar over dei skattebyrdene folket hadde.

Framlegget til skuleordning for Rennesøy gjekk til prosten Winther i Stavanger. I ei tilskrift på framlegget 12. sept. 1742. skreiv prosten at det sikkert var korrekt når "gode Mænd" rådde til at det vises "Skaansomhed" ved gjennomføringa av plakaten. "Det ikke kand anderledes være i henseende til Situationen" skreiv han. Hielm fekk såleis ein viss stønad av prosten for den varsame lina han hadde fylgt.

I det heile var alle fundasane i Stavanger prosti merkte av varsemd. Ein har såleis ikkje funne at skuleplanane skapte nokon strid i dette prostiet i 1740-åra. I Strand- og Høle prestegjeld vart det ikkje forma ut nokon plan i det heile. Folk gav her lovnad om at dei sjølve skulle syta for undervisninga. "Obligere underdanig Strands og Hølls Menigheder selv at drage Omsorg for deris Børns og Tieners Undervisning", heiter det i ei fråsegn til prosten (15). I Finnøy ville presten Thysen prøva å få ein "Studios" som saman med klokkaren skulle ta seg av undervisninga. Klokkaren kunne undervisa borna for lite betaling. Han kunne både lesa og skriva og var "vel bevandret i sin Christendom". I Frue prestegjeld (Hetland) skulle borna gå på skule i Stavanger. I Hetland var på den tida "37 Gaardmænd og 87 Deckimantes". Dei fleste var så fattige og "forarmede så at de næppe kand betale skat".

Samanliknar ein framlegga i Stavanger prosti med planane i Ryfylke og Karmsund prosti, så var nokre av framlegga i desse prostia meir optimistiske. Presten i Skudesnes t.d. forma i 1741 eit framlegg på 15 foliosider. (16) Han gjorde her mellom anna framlegg om å byggja skulehus "hvorudi 20-30-40-50-Børn kunde Compareres til Undervisning i Halft til ¼ Aar". Men i eit møte med bygdefolket på Ferkingstad same året vart den økonomiske sida av planen drøfta, og ein fann her ingen utveg til å få planen realisert.

I Ryfylke kom prestane saman på Jelsa 13. des. 1741, for å laga skulefundas for heile prostiet. (17) Her var presten Nagel i Skjold den drivande krafta. Han var utan tvil interessert og radikal når det galdt skulen. Han hadde såleis alt i 1738 kome med framlegg om at det skulle byggjast 2 skulehus i Skjold. (18)

Det var nok med tanke på å få meir einskap i skulestellet at prestane møttest. Med unntak av lærarlønene vart planane for skulehaldet like i dette prostiet. Som nemnt, var denne fundasen klårare utforma enn den for Rennesøy. Her vart sett opp kva borna skulle læra. Dei skulle læra å lesa i bok, kunne utanåt Luthers katekisme og den 7. Davidssalmen. Ville foreldre at borna skulle læra å skriva og rekna, skulle dei betala ekstra for det (2 ½ sk.). Vidare vert nemnt skuletid, straff for fråvære og kva kvar bonde, husmann, tenarar o.a. skulle betala i skuleskatt. I Skjold vart lærarløna sett til 16 rdl. Dette var den høgste løna i prostiet. I dei andre prestegjelda vart løna sett til om lag 10 rdl. I det heile ser det ut som om lærarløna blei sett til om lag 10 rdl. i mange fundasar på Vestlandet. (19)

Som nemnt, vart svært mange av fundasane skrivne med lova av 1739 som føredøme. På same måten som lova kom dei difor til å byggja på økonomiske og kulturelle føresetnader som ikkje var rådande i bygdene på den tida. Dei fleste av fundasane vart difor ståande som eit vitnemål om korleis prestane hadde tenkt seg skulen ordna og korleis han skulle vore etter lov og plakate. Men gjennomføringa av dei støytte på ein vegg av motstand som ikkje var til å vinna over.

Kva var så grunnane til motstanden? Årsakene skifte nok frå prestegjeld til prestegjeld og frå landsdel til landsdel. Men dei avgjerande grunnane var nok, som ein alt har vore inne på, dei økonomiske. Etter 1660 ser det ut som bøndene vart skattlagde heller hardt sett i forhold til andre samfunnsklassar. Prisenivået var lågt. Det følgde med naturalhushaldet at det var vanskeleg for bøndene å få omsett jordbruksvarer i kontante pengar. Skattane kjendest harde. (21)

Skuleordningane kravde utlegg i reie pengar i tillegg til skattetyngslene som kjendest tunge nok frå før. Folk tykte difor ikkje at dei kunne ta på seg utlegga til skulen. Dertil kom den kulturelle sida. Folk hadde ikkje skjøn for verdet av kunnskap og opplysning. Det var einaste det praktiske arbeidet som vart sett på som noko verdfullt. Det var det som gav mat og klede, noko alle bønder kava for. Når så uår og misvekst kom til, var det ikkje lett for folk å få nok til det daglege brødet. I Rogaland var det uår i 1740-åra nett då den nye skuleordninga skulle gjennomførast. (22) Serleg galdt nok dette søre delen av fylket og på Jæren. (23) Truleg har vokstertilhøva vore betre på Rennesøy. Verlaget var meir stabilt enn i innlandsbygdene, og attåt hadde folk fisket å ta til. Det er grunn til å tru at fisket var eit godt næringsgrunnlag for prestegjeldet framover på 1700-talet. Vårsildfisket på Boknafjorden var svært godt, og elles fanga folk mykje hummar som dei selde. (24) Ein kan difor rekna med at

her ikkje var noko direkte naud slik som det var i mange innlandsbygder der årsvoksteren slo feil.

Dei økonomiske tilhøva har vel heller vore nokså stabile. Sokneprest Hielm skriv såleis i framlegget sitt at "Her i mit Kald er ikkun faa gandske fattige Børn". Dette skulle tyda på at dei økonomiske tilhøva i Rennesøy stort sett var bra.

I det heile var bøndene dei fleste stader i mot å binda seg til ei fast utgift til skulen. Presten i Torvastad skreiv såleis at "thi stirrer ikke og støder de sig paa at det skulde være en aarlig Continuerlig Udgift". (25) Bøndene var redde for å binda seg til ei utgift som kunne bli vanskeleg å greia i framtida. Skuleplanane til sokneprest Hielm i Rennesøy kravde ikkje store økonomiske offer av bøndene. Ein har ikkje døme på at framlegget hans møtte motstand i prestegjeldet. Men ein veit ikkje om dette er eit vitnemål om at bygdefolket kom til å betala deknin for opplæringa av borna, eller om det tyder på at planane ikkje vart gjennomførde.

Kva vart så gjennomført av dei første skulefundasane? Ein har som nemnt, ikkje noko kjelde som viser korleis skuleplanane til Hielm vart gjennomførde i praksis. Framlegget vart godkjent av amtmannen, de, Fine, 13. sept. 1747. Det har nok også blitt godkjent av stiftsdireksjonen, og skulle såleis vera gjeldande lov for prestegjeldet. Men ein har ikkje i kjeldetilfanget funne at presten har sett opp noko skulerute for klokkaren i kyrkjesoknene på Rennesøy og Mosterøy. Heller ikkje veit ein om Kvitsøy fekk eigen klokke og lærar. Noko serleg endring i opplæringa av barna i prestegjeldet kan ein difor ikkje rekna med at skulefundasen til Hielm førde med seg. Truleg har presten og klokkaren drive med litt tilfeldig undervisning i kristendomskunnskap slik som før. Dei har gitt opplæringa si i kyrkja om sundagane, og kanskje har også deknin gitt litt undervisning i kristendomskunnskap rundt i heimane somme andre dagar i veka.

Kva kunnskap deknin i Rennesøy hadde, veit ein heller ikkje. I 1738 fekk deknin det skussmålet av bispen at han var "bædre end før", (26) kva så dette tyder. Skal ein døma etter namna på klokkeane i åra framover, så synest dei alle å vera fødde på Rennesøy. (27) Ein kan difor ikkje rekna med at dei hadde stort meir kunnskap enn bygdeklokkeane flest på den tida. (28)

Noko ordning med skulekasse ser det heller ikkje ut til å ha blitt. Det går såleis fram seinare at kyrkjeieigarane ikkje betalte lyshaldspengar til skulekassen. (29) Sidan lyshaldspengane var ei av dei viktigaste inntektskjeldene til skulekassen, kan ein rekna med at det økonomiske grunnlaget for ei ordna undervisning ikkje kom i stand. Utan at det er noko kjelde å halda seg til, må ein difor gå ut frå at lovgjevinga i 1739 og 1741 førde til små resultat i Rennesøy i første omgang.

I andre bygder i Stavanger amt syntest det like eins å ha gått trått med gjennomføringa av skuleplanane i 1740-åra. I eit brev til amtmannen i Stavanger i 1748 skreiv prost Meidell i Dalane at i dette prostiet var ikkje skulestellet kome i stand. (30) Allmugen hadde ikkje råd til å gje skulehaldarane løn eller gje dei kost og husvære. Og i eit brev frå biskop Kærup og

stiftamtman Barnert til amtmannen i Stavanger datert 9/3 1748 går det fram at stiftsdireksjonen har fått klage frå prestar og prostar i amtet. (31) Klagemåla gjekk ut på at folk ikkje ville betala løn til deknar og omgangsskulelærarar for skulehald. Det var difor uråd å få skulehaldarar i dei fleste bygdene så skulestellet var difor ikkje kome i gang. Stiftsdireksjonen ba difor amtmannen om å koma med framlegg om "hvorledes nævnte Hindringer best kunde afverges, og tjenligere Midler foreslaaes til dette vaklende Skolevesens beste". I det heile gjorde Kærup sitt beste for å ordna skulestellet stiftet. Men han såg ikkje lyst på viljen og evna hos allmugen til å få i stand ei rimeleg skuleordning. I visitasmeldinga (32) frå 1745, der han først rosar prestane og lærarane, skreiv han m.a. "Men det som mest beklages er at hvad af Almuen paa Landet efter de to Kgl. Forordninger og placat er udlovet til de paa Bygdene omgaaende Skolemestere paa Landet enten af Uformuenhed til største Deel eller Uvillighed tilbageholdes og ikke uden Tvang og Ecsecution kand bekommes hvor udover mange af de andtagne Bygdeskolemestere nødes til at kvittere Embedet". Det er elles av interesse å merka at han i denne meldinga ber Kongen om at det kan takast pengar frå dei 6 futekassane i stiftet til å løna lærarane med. Men det kom til å gå lang tid før Kærups tanke om statsløyvingar til skulestellet vart gjort til røyndom.

Biskop Paludan (1751-59) vart bisp etter Kærup i Kristiansand. Det var ei vanskeleg tid for kyrkja då han var bisp. (33) Noko framgang for skulestellet i stiftet synest det ikkje å ha blitt. I ei melding (34) i 1753 skreiv såleis bispen at dei mange gode skuleplanane hadde blitt liggjande i skuffene hos høgare autoritetar. Heile skulestellet var "irregulært. Ikke faste og visse omløbende Skoleholdere som i Akershus Stift. (55) Forældre paastaar selv at vilde lære sine Børn". Nå så borna skulle konfirmerast, fekk dei ein eller annan til å bu hos seg og gje borna opplæring, skreiv han. Elles nemnde han at han på visitasreisa dette året hadde kalla til seg gode menn i kvart prestegjeld og prøvd å få lovnad om å få skulen ordna, men han hadde lita tru på at det ville verta noko resultat.

Skulen i Rennesøy veit ein som nemnt lite om på denne tida. Men det er liten grunn til å tru at han var betre ordna enn skulestellet elles i stiftet. Skulefundasen til Hielm hadde nok ikkje vore nokon framskuv i så måte.

I 1750-åra vart elles arbeidet for større einskap i skulestellet teke opp i Stavanger amt. Amtmann Tillisch var ein ivrig skulemann. (36) Den 3. sept. 1754 kalla han inn representantar frå Stavanger prosti for å laga ein sams skulefundas for prostiet. (37) På dette møtet var prosten Claus Winther, prestane i prostiet og futen i Ryfylke, Christoffer Garmann som budde på Utstein Kloster til stades. På møtet vart det sett opp framlegg til skuleplan for heile prostiet. Prestane tok avskrift og sende planen inn til godkjenning, kvar frå si bygd.

I føreordet til denne sams fundasen vart det streka under at dei tidlegare skuleplanane i prostiet var "ganske utilstrækkelige". Dei oppfylte korkje lova av 1739 eller plakaten av 1741. På dette møtet vart det difor rådlagt om "hvorledes det saa fornødne Skolevæsen paa bedste Maade kune indrettes og sættes i stand udi Stavanger Prost, saaledes at i dette Provsties Præstekald kunde have saa megen Egalite og Lighed i Ungdommens Undervisning

saavel i at læse som at lære at kiende den Treenige Gud til siden at være præparerende i Den Hellige Daabes Køfte at dette kunde siges frem. Og paa samme tid give efterfølgende Præster til Minde at indstudere og fastsætte”.

I dette føreordet får ein såleis presisert målet for skulen i prostiet. Borna skulle lære å lesa og lære utanåt så mykje kristendomskunnskap som kvar måtte ha for å verta konfirmert. Det var minstekravet i 1739-lova planen her sette opp. Men dette målet for skulen hadde ikkje blitt slått fast i dei tidlegare planane i dette prostiet. Denne nye planen skulle også sikra einskap i skulestellet innan prostiet og innan kvart prestegjeld. Einskapen i skulestellet innan prestegjeldet skulle også lettare haldast vedlike ved eventuelle prestebyte.

Denne skuleplanen er sett opp i fire hovudavsnitt med fleire underpunkt. Målføringa er klår og grei. Ordninga av innhaldet ber merke av øving i å skriva dokument. I første avsnitt vart det fastsett kor mange skulehaldarar det skulle vera i kvart prestegjeld. Rennesøy skulle såleis ha to. Dessutan vart det sett opp løn for omgangsskulelærarane. Denne blei sett til 10-12 rdl. årleg, men i visse tilfelle måtte lærarane ”lade sig afinde med mindre Løn eftersom Sognepræsten finder billig”. Skulehaldarane skulle elles ha dei rettar og plikter som var fastsett i instruksen og forordninga av 1739. Dette galdt både hus, kost, fritaking frå verneplikta og liknande.

I andre avsnitt var reglar om ”Skolecassens aarlige Indkomster”. Det vart her bestemt at kvar gardbrukar skulle betala 10 sk. til skulekassen. Det var det same om dei hadde born eller ikkje. Husmenn og Inderstar skulle betala 4 sk. ”Proprietærar” skulle gje etter ”enhvers Gavnildhed og yndelige Hiertelag:” Eigaren av klostergarden på Utstein fekk såleis ikkje fast skuleskatt, men stod heilt fritt om han ville gje noko til skulen. Korleis dette verka på folks innstilling, veit ein ikkje noko om, heller ikkje utslaget av klostereigaren sitt ”yndelige Hiertelag”. Men i ei påskrift amtmann Scheel gjev til rekneskapen for Rennesøy skulekasse 1793, seier amtmannen m.a. at dersom presten gjev sin riksdalar til skulekassen, så vonar han ”Eieren af Udsteens Kloster vil, saa ikke tvivle om, ogsaa for Fremtiden erlægge sin Rigsdrl. aarligen”. Denne påskrifta ser ut til at det var tvil om tilskotet frå eigaren av klosteret. Det var nok også andre storbønder som ikkje gjorde så mykje for skulestellet i distrikta sine. (38) Dette gjorde det ikkje lettare å få vanlege husmenn og bønder til å betala skuleskatt.

I same avsnittet vart også sett opp kor mykje kyrkjeieigarane skulle betala i skuleskatt. Eigaren av hovudkyrkja skulle såleis betala ”2 ort” og eigaren av annekskyrkjene 16 skilling. Dessutan skulle kyrkjeieigarane betala lyshaldspengane frå 1740 til dato. Desse hadde ikkje blitt betalte. Etter Kongl. reskript (1/7 1757) vart desse fastsette til ein viss sum. (39) Dei fleste kyrkjeieigarane var så fattige at det vart ikkje så mykje kvar fekk å betala. (40)

Elles vart det i dette same avsnittet i skuleplanen sett opp kor mykje kvar prest skulle betala. Rennesøypresten skulle såleis betal 2 rdl. Dessutan skulle mulkt for dei som viste seg "gienstridige og modvilligen i at tage imod Skolevæsenet", tilfalla skulekassen.

Trede avsnitt tek for seg skulehaldarane og "deres Plikt og Embede". Presten og prosten skulle godkjenne læraren. Vilåret for å verta tilsett var: "Læse rent og tydelig inden Bøgerne, have en enfoldig dog tydelig Forstand paa Catechisme Forklaring og Salighedens Orden og tillig kand nogenledis skrive samt findes beqvem til at lære og undervise. Dernæst maa hand være af Christeligt og ustraffet Liv og Levnet og bevandt til den Kost og Levemåde som holdes paa Landet". Desse krava er mykje lik dei ein finn i lova. Den skilnaden ein serleg kan merka, er at i dette framlegget vart det ikkje sett opp noko aldersgrense nedover for læraren. Lova sette denne til 20 år. Det vart heller ikkje kravt at læraren skulle kunna rekna. Røynsla hadde vel kanskje vist at reknekunsten for læraren kunne vera heller ulike for dei ymse fundasane frå 1750-åra. (41)

Vidare heitte det i dette avsnittet at presten skulle kunngjera frå preikestolen ei skulerute. Denne skulle læraren retta seg etter. Læraren skulle også føra bok over dei som ikkje møtte fram til skulen, og melda frå om foreldre som nekta å senda borna sine dit. Skulehaldaren skulle heller ikkje ta i mot løn av elevane utan at han gav dei serskilt undervisning i skriving og rekning. Om sundagane skulle han møta fram med borna i kyrkja til katekisasjon. Skuletida skulle vera frå Mikkelsmess til påske eller våronna. Sidan skulle det vera skule frå "Vaaren indtil Slaatten".

Framlegget gjekk ikkje inn på kor lang skuletid kvart barn skulle ha. Dette kunne difor verta ulikt i dei ymse prestegjelda alt etter storleiken på prestegjeldet og talet på omgangsskulelærarar. I Rennesøy t.d. ville to omgangsskulelærarar ha vanskeleg for å koma over dette store prestegjeldet, noko som måtte føra til at kvart barn ikkje kunne få så svært mange veker med undervisning i året. Som ein seinare vil sj, vart difor talet på lærarar auka til tre heller snart i Rennesøy.

Fjerde avsnitt gav reglar om presten sitt tilsyn med skulestellet. Han skulle ta ut skulehaldarar og hjelpa dei med råd og dåd. Presten skulle dessutan «flittig besøge Skolerne for at erfare Skoleholderens Flid og Vindskibelighed» og ha ansvaret for skulestellet i bygda. Presten skulle dessutan ha nokre medhjelparar i kvar bygd. Desse skulle hjelpa han med å krevja inn skuleskatt, føra rekneskap og liknande.

Framlegget vitnar om grundig kjennskap til lov og instruks frå 1739 og plakaten 1741. Ein kan såleis seia at framlegget byggjer stort sett på dei viktigaste punkta i desse, tilmåta etter lokale tilhøve. Det er ikkje tale om faste skular i framlegget. Det var minstekrava i lova og instruksjonen denne fundasen freista å oppfylle. Likevel sette fundasen for store krav til mange bygder. Motstanden mot denne skuleordninga kom snart til å melda seg.

Skulefundasen for Stavanger prosti vart same året vedteken som skuleordning også for dei andre prostia i amtet. Som før nemnt, var det amtmann Tillisch som stod for denne samordninga av skulestellet i amtet. Han var sikkert blitt tilskunda til dette av bisp og stiftamtmann. (42)

Men motstanden mot dei nye skuleplanane reiste seg straks dei skulle setjast i verk. Alt i november 1754 melde prosten i Dalane (43) at han hadde gjort skuleordninga kjent frå preikestolen i Helleand kyrkje. Skulen skulle ta til på Svalestad 4. nov. Læraren hadde møtt fram, men alle borna heldt seg borte. Bygdefolket ville ikkje ta i mot læraren og heller ikkje betala skuleskatt. Læraren hadde difor meldt frå til presten slik han var plikta til å gjera etter skulefundasen. Prosten fortel vidare at overalt både i Helleland og Bjerkreim sette folk seg i mot den nye skuleordninga. Han ba difor om støtte frå amtmannen så "de uvillige befindes villige til at efterleve den gjorde Foranstaltning om Skolevæsenet". Elles er det i statsarkiva i Stavanger (44) og i Kristiansand (45) mange andre prestemeldingar som fortel om vanskane med å iverksetja dei nye skuleplanane i 1750-60-åra.

I Rennesøy møtte også skuleplanane motstand. I eit skriv (46) datert 23/9-1766 melde sokneprest Steenbloch (1748-1773) frå om at "somme Gaardmænd" tok imot skulen og betalte skuleskatten, men andre nekta begge deler. Fleire stod til rest med skuleskatten for 1765, og dei påstod at dei hadde søkt til kongen om å sleppa både skulen og skuleskatten. Presten såg seg ikkje i stand til "at bringe de modvillige til lydighed". Han hadde prøvt med "Lemfeldighed, men til Dato nærmest forgæves". Han ba difor amtmannen om råd for korleis han skulle gå fram for å få inn skuleskatten for 1765.

Kva råd presten fekk frå amtmannen, veit ein ikkje, men den 17. okt. 1766 sende han eit nytt brev. Av dette går det fram at amtmannen har kravt ei liste over dei "gienstridige" slik at han kunne gå til inndriving av skatten. Presten fortel elles i same brevet at han «18. søndag efter Trinita» hadde tillyst skule i Hausken sokn. Men bygdefolket "fremturede udi deres Modvillighed med at modtage Skolemesteren". Han kravde nå at desse folka blei straffa. Det burde ikkje lenger tolast, skreiv han at "Lovens bud saaledes reent skal foragtes og de gjøre hvad dem lyster". Dei "gienstridige" skulda på at dei hadde søkt kongen om å bli "befriet for Omgangsskolen". Men presten meinte likevel at forordninga burde stå ved lag til kongen kalla lova attende, "thy skal dette længere have fremgang saa bliver Præsten slæt intet agtet, og hans Ord usandfærdige, da de snart Publiq tør siige at det iche er Lovens Villie, thy hvis saa var, blev noch gjort meere derved". Han hadde vore tolmodig og vona at alt skulle bli betre, men nå syntest han ikke at han kunne venta lenger, fortel han. Dersom han nå ikkje fekk hjelp, måtte han seia frå seg alt ansvar. Han skriv til slutt at han kan «med en goed Samvittighed svare baade for Gud og min Øfrighed at jeg har gjort alt hvad som har staaet i min magt".

Det var elles ikkje så rart at Steenbloch møtte motstand hos bøndene på denne tida. Over heile Vestlandet var 1760-åra ei uroleg tid med mykje strid mellom bøndene og embetsmennene. Det var såleis i 1765 at den såkalla Strilekrigen gjekk føre seg i Bergen. (47) Bøndene kring Bergen samla seg då i byen for å protestera mot "Ekstraskatten". Denne uroa spreidde seg og langs kysten til Stavanger kanten. Bøndene samla seg her i Stavanger for å be amtmann Lachmann ta skatten bort. (48) Sidan dette futedømet låg til sjøen, hadde folk her best samband med Bergen. Amtmannen vart redd at oppstyret kring Ekstraskatten skulle føra til regulært opprør. Han kalla difor saman herfolk i Stavanger og tok elles andre rådgjerdar. Mellom anna sende han ut skriv til prestane i amtet at dei skulle "tilholde Almuen deres Pligter mod Kongen".

Etter kjeldene å døma var mange frå Rennesøy med i dette oppstyret. Folket her hadde godt samband med Bergen og fekk kjennskap til striden der. Det går såleis fram av brevbyttet mellom amtmannen og lensmannen, Jørgen Woufle, at lensmannen serleg skal få greie på kven som har vore i Bergen eller tenkjer seg dit. (49) Futen i Ryfylke futedøme budde også i prestegjeldet. I det heile går det greitt fram at bygdefolket kjende godt til skattestriden.

Denne striden har også verka inn når det galdt betalinga av skuleskatten. Det er såleis berre i denne tida at ein, etter dei føreliggjande kjeldene, finn at folk i Rennesøy mannjamnt har sett seg mot skulen og nekta å betala skuleskatten. At folk orsaka seg med at dei hadde søkt kongen om å sleppa både skuleskatten og skulen, hadde truleg samanheng med søknaden om å sleppa "Ekstraskatten". Det vart nemleg søkt om å sleppa denne skatten, og kongen gjekk med på søknaden. (50)

Gjennomføringa av skulefundasen frå 1754 fall såleis saman med politisk strid mellom bønder og embetsmenn i amtet. Dette vart til stor skade for skulen. Bygdefolket kom til å sjå å prestens sine skuletiltak som noko embetsmennene ville tvinge inn på bygdene. Skulen vart i mange høve sett på som ein institusjon for embetsmennene som førde nye krav og nye pengeutlegg med seg for bygdefolket. At skulen var meint til gagn for allmugen, hadde nok dei færreste skjøn for.

Likevel ser det ikkje ut til at motstanden mot skulen har vart lenge i Rennesøy. Det syntest heller som om skulen kom godt i gang utover i 1770-åra. Ei melding frå soknepresten til biskopen i 1776 fortel at det var tre skulehaldarar i prestegjeldet. (51) Etter namna å døma var ein frå Sørbø, ein frå Innakleivs og ein, Knud Johannesen Nordbø, anten frå Hausken eller Kvitsøy. Korleis prestegjeldet har blitt delt mellom desse lærarane, veit ein ikkje noko om. Men dersom Knud Johannesen Nordbø var frå Kvitsøy, er det rimeleg å tru at han var lærar der. Einar Reianes kan då ha vore lærar i Sørbø og Kloster soknene, og Knud Olsen Hanasand i Hausken og Aske. Kanskje har også klokken, Aad Johnsen, (52) hjulpet til med skulehaldet i Hausken sokn. Han er nemnd som skulehaldar i prestegjeldet då han vart utnemnd til klokke. (53) Det heitte elles i tilrådinga frå prosten i 1762 at Aad Johnsen las godt og kunne sin barnelærdom. (54)

Men denne skuleordninga som her er skissert, er som nemnt, berre ein hypotese. Det er likevel av interesse å merka at det alt i 1776 var tre lærarar i prestegjeldet. Fundasen frå 1754 hadde berre sett opp. Dette skulle tyda på at motviljen mot skulen ikkje lenger var så stor. Det må ha vore presten som har fått bygdefolket med på denne ordninga. Både han og bygdefolket har sett at to lærarar var for lite i dette vidstrakte distriktet.

Ordninga med tre lærarar i prestegjeldet var ikkje blitt godkjent av nokon høgare embetsmann. Såleis gav amtmann Scheel ei påteikning til skulerekneskapen i 1792. (54) Han gjorde her merksam på at presten ikkje hadde retta seg etter "vaar Paategning i Skoleregneskabsbogen 29. April 1789" om å "indskrenke Skoleholernes Antal frå 3 til 2". (x) Amtmannen gjekk ut frå talet på skulehaldarar som var fastsett i fundasen frå 1754 fordi han spør, "hvad der mere nu, end ved Skolevæsenets første Indretning, der giøres fornødent, at fleere end 2 de Skoleholdere underholdes i Rennesøe Kald, og om ikke 2 omflyttede Skoleholdere kan være ganske tilstrekkelig forsaavidt Præstegjældets maadelige Vidløftighed".

(x) Det har såleis vore ei rekneskapsbok før 1792. Denne boka har ein ikkje funne. Ho må vera komen bort. Boka kunne truleg gjeve opplysningar om kva tid fundasen frå 1754 vart gjennomført i Rennesøy, og elles gjeve opplysningar om skuleordninga i prestegjeldet før århundreskiftet.

Amtmannen har halde seg til det formelle vedtaket frå 1754. Han fann også at «kassens Udgifter tilsyneladende nødvendiggjør at indskrænke Skoleholdernes Antal». Elles har han meint at etter talet på dei skattepliktige i prestegjeldet, (etter rekneskapsboka 135 Gaardmænd og 14 Husmænd) skulle det vera nok med to skulehaldarar. Det er likevel av interesse å merka seg at presten ikkje har brydd seg om denne påteikninga. Etter rekneskapsboka å døma har det framleis blitt betalt ut løn til tre skulehaldarar i åra framover.

I 1801 sende sokneprest Heiberg inn framlegg til ny distriktsinndeling. (55) Ein må sjå dette framlegget i samanheng med eit rundskriv frå biskop Hansen om ordninga av skulestellet og distriktsinndelinga. (56) Etter Heiberg sitt framlegg skulle prestegjeldet delast i 4 distrikt med ein lærar i kvart. I framlegget vart det også sett opp kor lang skuletida skulle vera på kvar gard. Tida kunne ymsa frå ei til seks veker alt etter kor mange husstandar som sokna til garden. Til saman skulle skulen det vera 37 veker med skule i kvart distrikt.

Denne ordninga var ikkje godkjent. Styresmaktene har nok meint at fire lærarar i dette prestegjeldet var for mykje. Og det ser heller ikkje ut til at sokneprest Heiberg har gjort noko meir for å få framlegget sitt om ny distriktsinndeling og fire skulehaldarar i prestegjeldet gjennomført.

Tanken om betre distriktsinndeling og fleire lærarar i prestegjeldet vart teke opp att av presten Oftedahl. I ei melding til bispen i 1810 skreiv han at tre skulehaldarar i Rennesøy var altfor lite. Det laut minst vera fire dersom dei skulle nå rundt til alle gardane på eitt år.

Ein veit heller ikkje om Oftedahl har fått løyve av høgare embetsmenn til å ha fire lærarar i prestegjeldet. Men frå 1813 vart det betalt ut løn til fire lærarar av skulekassen. Han må derfor ha fått prostens godkjenning i ei eller anna form. I referat frå prostimøtet i Stavanger 20/10-1816, er det såleis nemnt at Rennesøy hadde fire lærarar. (57) Prestane skulle på dette møtet saman med prostens koma fram til "faste Bestemmelser i henseende til Skolelærernes Dannelselse og Lønningsmaade" i kvart prestegjeld. Lærarlønene vart sette til 10 rdl. for Frue og Randaberg, 8 rdl. for Rennesøy og Finnøy og 6 rdl. for Strand (Høgsfjord).

Det var eii forordning frå 1816 om lærarane si utdanning og løn som fekk prostens til å kalla saman dette prostimøtet. (58) Same året hadde det også kome ei ny lov om økonomi og styre i allmugeskulen. (59) Etter denne lova skulle prostens kvart år på visitasen kalla saman presten, lensmannen og valmennene i prestegjeldet til eit møte. På dette møtet skulle dei setja opp budsjett for skulestellet i prestegjeldet, koma med framlegg om lærar, skuletid og liknande. Alle vedtaka skulle så sendast inn til stiftsdireksjonen til godkjenning.

Men til noko framhjelp for skulestellet i landet vart denne lova ikkje. (60) I eit skriv frå departementet til biskop Sørensen (9/8-1816) sendt vidare til skulekommisjonane i bispedømmet (61), vart det såleis berre mint om tidlegare lover og prestans sitt ansvar når det galdt skulestellet. Ein kan likevel gå ut frå at den administrative ordninga av skulestellet i prestegjeldene fekk ei fastare form. Såleis synest det i Rennesøy å ha vorte ei fastare ordning når det galdt kven presten skulle rådføra seg med i skulespørsmål. Det blir frå no av også årlege møte i skulekommisjonen. Dette var nok med på å skapa interesse for skulen blant bygdefolket og medlemmene i skulekommisjonen. Møta og vedtaka i kommisjonen kunne skapa diskusjon og engasjement om skulespørsmål.

Skulekommisjonen i Rennesøy kom i første omgang til å halda på den skuleordninga som var i prestegjeldet. Såleis heiter det i eit referat frå skulekommisjonen sitt møte 6. juli 1819 at "den hele Forsamling ærklærede sig i alle deler enige med Sognepræsten i at Præstegældets Skoler som hiden til, at de andsatte 4. omgaaende Skoleholdere var tilstrækkelige og at de lønnedes paa samme Maade som avvigte og foregaaende Aar".

I 1823 gjorde presten Salvesen (1817-1826) framlegg om at Kvitsøy fekk eigen lærar. Skulekommisjonen var samd i dette framlegget. Det vart difor vedteke at prestegjeldet frå neste år skulle ha i alt fem lærarar. Av skulerekneskapen i 1824 går det også fram at prestegjeldet har hatt fem skulehaldarar. Lærar Reimers får såleis 8,5 spann korn og ein spd. i løn for sitt "Skolehold i Hviddingsøe Sogne". Etter løna å døma kan ikkje skuletida ha vore lang.

Men vedtaket om fem lærarar vart ikkje godkjent av amtmannen. Det går fram av drøftingane på møte i skulekommisjonen 1. aug. 1825 at "amtet i Skrivelse af 9. December 1824 har tilskrevet Skulekommissionen at det ei fandt det mulig at afgive til Præstegjældet flere end 3 de Skoleholdere". Dette ville ikkje skulekommisjonen gå med på. Det vart gjort vedtak om at det skulle søkjast stiftsdireksjonen om å få ha fem skulehaldarar. "Præstegjældet kand ei være tiendt med mindre Antal af Skoleholdere end de nuværende, nemlig 5", heiter det i møteboka.

Søknaden vart ikkje imøtekomen av stiftsdireksjonen. I svaret heitte det at dersom prestegjeldet ville ha meir enn tre lærarar, måtte det søkjast riksstyret om løyve. Og i eit møte i skulekommisjonen same året vart det vedteke å senda "underdanigst Ansøgning til at et 4. Subject maatte vorde tilstaaet dette Præstegjæld til Omgangsskoleholder". Etter møteboka 28/8-1826, må kyrkjedepartementet ha gitt dette løyvet. Prestegjeldet kom såleis til å ha fire lærarar.

Det er av interesse å merka at det i Rennesøy i byrjinga av 1800-talet stadig har vore ein lærar meir enn styresmaktene har godkjent. Såleis var det kring hundreårsskiftet tre lærarar medan amtmannen berre ville ha to. Kring 1814 har det vore fire, medan den formelle godkjenninga syntest å lyda på tre. I 1820 åra då kravet om fem lærarar vart fremja, heldt amt og stift fast på den formelle godkjenninga av tre lærarar. Truleg var det folketallet i prestegjeldet (i 1815 1349) (62) som gjorde at amt og stiftsdireksjon ikkje ville gå med på å auka talet på lærarar. Elles meinte kanskje styresmaktene at skulekassen i Rennesøy vanskeleg kunne greia utlegga til fleire lærarar. Lærarlønene var så små at amt og stiftsdireksjon kanskje meinte at lønene til dei lærarane ein hadde, måtte aukast før prestegjeldet fekk endå fleire lærarar.

Det synest det som om prestane har hatt folket med seg i kravet om å auka talet på lærarar. Etter skulerekneskapane å døma har skuleskatten kome godt inn, og det er ikkje døme på nokon serleg motstand mot den rådande skuleordninga. Berre kvar gong det var tale om å auka lærarlønene, vart det usemje mellom presten og bygdefolket. Det var dei økonomiske utlegga bygdefolket sette seg imot. Dei ville ha ei så billeg skuleordning som råd. Av same grunn sette dei seg også i mot lovkravet frå 1827 om fastskule i hovudsokna. Men når det galdt talet på omgangskulelærarar, syntest det ikkje å vera usemje i skulekommisjonen. Her syntest jamvel prestane og bygdefolket å arbeida for ei betre ordning av skulestellet enn den amt og stiftsdireksjon gjekk inn for. Dei mange øyane i prestegjeldet og den spreidde busetnaden her gjorde det turvande med mange lærarar dersom ein skulle få ei nokolunde bra skuleordning. Kanskje var dette lokale vanskar som presten og bygdefolket hadde betre skjøn for enn embetsmennene i byen?

Det vart førebels ikkje fremja krav i skulekommisjonen om fleire lærarar. Først i 1833 kom saka opp att. Det var då kome bøn frå lærarane om at det måtte verta fem lærarar i prestegjeldet. Dei store distrikta gjorde arbeidet deira vanskeleg. Skulekommisjonen var samd, men tykte at skulekassen vanskeleg kunne bera fleire utlegg. Det vart likevel vedteke

at sokneprest Bessesen skulle søkja riksstyret om "at et 5. Mandskab maa blive at afgive til Skolemester i Præstegjældet".

I 1835 låg det atter føre klage frå lærarane i prestegjeldet. Dei klaga over at undervisningstida -38 veker- på kvar var for lang. Helsa lei av denne lange tida, og interessa for skulearbeidet vart mindre fordi dei ikkje kunne få høve til å tena noko ekstra. Vart ikkje tilhøva lettare, såg dei seg nøydde til å slutta etter få års teneste. Skulekommisjonen vedtok då at prestegjeldet skulle delast i fem skuledistrikt frå komande år (1836), og det skulle tilsetjast ein ny lærar med ei løn på 15 spd. Soknepresten skulle førebels ta på seg 1/3 av denne løna. Resten skulle takast av skulekassen. Det vart igjen vedteke å søkja riksstyret om å få løyve til å tilsetja ein femte lærar i prestegjeldet. Og denne gongen vart søknaden imøtekomen. I åra framover er det såleis betalt ut løn til fem lærarar i prestegjeldet.

Av ei melding til stiftsdireksjonen frå sokneprest Bessesen (dat. 27/2-1837) går det fram at vedtaket om fem lærarar ikkje førde til noko endring i skuletida i kommunen. Dei fire distrikta vart nå delt på fem lærarar slik at kvar lærar fekk 30 vekers skule. Endå om ikkje den samla skuletida i kommunen auka, så kunne likevel kvar rode nå gjerast mindre. Borna fekk kortare veg til skulen, og betre høve til å fylgja læraren rundt på gardane i lenger tid. Ein kan også rekna med at lærarane makta betre enn før å halda den fastsette skuletida. Med 38 vekers skule hadde dette vore vanskeleg. Dei fleste lærarane hadde viktige gjeremål utanom skulen som kravde mykje tid t.d. onnearbeid. Men kor mange effektive skuledagar kvar lærar hadde i året, har ein ikkje oppgåver over i Rennesøy før i 1860-åra.

I 1841 vart sokneprest Salvesen sin tanke om at Kvitsøy skulle få eigen lærar gjort til røyndom. Det vart dette året vedteke at Kvitsøy skulle ha eigen skulekasse og eigen skulekommisjon. Som grunn for dette vedtaket vart nemnt at Kvitsøy hadde eigen fattigkasse, (63) og at sokna låg så langt borte frå dei andre soknene i prestegjeldet.

Året etter vart det første møtet halde i skulekommisjonen for Kvitsøy. Det vart i dette møtet vedteke at omgangsskuledistriktet på øya skulle delast i tre roder. Skuletida skulle til saman vera på 35 veker og fire dagar. Det er elles av interesse å merka at skulekommisjonen på dette møtet vedtok at lærarløna skulle vera 28 spd. For dei andre lærarane i prestegjeldet var ho framleis berre 15 spd. I tillegg skulle også læraren i Kvitsøy vera klokkar og ha løn for dette arbeidet. Dette skulle tyda på at folket på Kvitsøy låg framom dei andre øyane når det galdt interesse for og pengeytingar til skulen.

Då Kvitsøy vart skilt ut som eige skuledistrikt, laut og skuledistrikta i resten av prestegjeldet omordnast. Det vart på eit møte i skulekommisjonen i 1842 vedteke ei distriktsinndeling som så nokolunde svara til soknegrensene. Det vart såleis lagt nokre gardar i Sørbø til omgangsskuledistriktet i Kloster. Og omgangsskuledistriktet i Sørbø vart tillagt nokre gardar frå Hauske sokn. Denne distriktsinndeling vart nyttatil førstninga av 1850-åra då fastskulen i Hausken kom i stand.

Fastskulen førde m.a. med seg at dei fire indre soknene (Hausken, Sørbø, Aske og Kloster) vart delt i fem skuledistrikt. Det vart frå no av fem lærarar i desse soknene. Dette førde igjen til ny distriktsinndeling. Omgangsskuledistrikta på Mosterøy kom til å fylgja soknegrensene både for Kloster og Aske. På Rennesøy vart Innakleivs skilt ut frå Hausken som eige skuledistrikt. På Sørbø kom omgangsskuledistriktet i stor mon til å fylgja grensene for sokna.

Skuledistrikta vart såleis etter kvart gjort mindre. Skuletida i kvart distrikt vart sett til 36 veker då denne nye skuleordninga tok til. Kvart distrikt var delt i tre roder. Såleis fekk kvar rode 12 veker skule frå 1850-åra og utover. Dette svara til kravet om skuletid i lova frå 1827.

At rodene vart gjort mindre, gjorde skulevegen for borna kortare. Kring 1860-åra vart det meir vanleg at skulen fekk fast tilhald på ein gard som låg sentralt. Skulekommisjonen tok etter kvart på seg å betala leiga for slike stover. Såleis vart etter kvart grunnlaget lagt for overgangen til faste skular i prestegjeldet. Denne overgangen kom til å skyta fart med kravet i 1860-lova om krinsinndeling og fastskule for krinsar med 30 born. I byrjinga vart rodene grunnlaget for krinsinndelinga. Men etter kvart som overgangen til faste skular skreid fram, vart krinsane gjort større. Og grensene kom i stor mon til å fylgja grensene for dei gamle omgangsskuledistrikta.

Med 1860-lova starta ein ny epoke for landsskulen i Noreg. Mykje nytt kom til å gjera seg gjeldande både når det galdt den ytre organiseringa og dei indre tilhøva. Når det galdt styre og ansvar for skulen, fekk folket sjølv meir å seia.

Presten kom likevel til å halda fram som fast formann i skulekommisjonen. Men han hadde ikkje lenger den makta og det ansvaret han hadde hatt i den tidlegare skuleframvoksteren. I heile perioden frå 1739-1860 var det i stor mon presteskapet som hadde makta og ansvaret når det galdt skulespørsmål på bygdene. Skuleutviklinga i dei einskilde prestegjelda og i dei einskilde bispedøma var avhengig av presteskapet si interesse og deira arbeid for skulen. Det var prestandet som måtte ta initiativet og få bøndene med dersom skulen skulle har framgang.

Presteskapet, bøndene og skulen – rasjonalistiske skuletiltak

Både lov (1739) og plakat (1741) slo fast den makta og det ansvaret presteskapet hadde i skulespørsmål. Dette var ei naturleg fylgje av at skulen var stått fram av kyrkja. Den viktigaste oppgåva til skulen var å hjelpe kyrkja med kristendomsopplæringa. Det vart difor gjort til ei embetsplikt for presteskapet å få i stand skulestelltet kvar på sin stad (1). Ein prest kunne såleis gå inn for eit godt skulestell fordi han var ærekjær og plikt-trugen, ein annan fordi han var ivrig opplysningsven. Andre prestar gjorde ikkje meir for skulen enn dei var nøydde til, for det var ofte det lettaste. Sidan pengane til skulestelltet skulle gjevast av bygdefolket, var det ikkje alltid lett for prestane å få dei pengane som trongst. Ofte måtte dei sjølv bera utgiftene til skulen dersom dei ville få til eit skikkeleg skulestell. Mange

prestar syntest stor offervilje i så måte (2). Spørsmål som galdt utgiftene til skulestellet skapte konflikt mellom prest og allmuge i mange bygder. Di betre skulestell presten ville ha, di meir penger trongst det, og di meir motstand vart det. Bøndene vart skulefiendar, skriv Høverstad (3).

Kvifor vart så bonden skulefiende? Den viktigaste årsaka var det økonomiske. Folk syntest ikkje dei hadde råd til å leggja ut pengar på noko så unyttig som skule. Det kom til å gå over 100 år etter skulelovgjevinga i 1730-40 åra før interessa for skule og opplysning i noko mon syntest å vakna hos allmugen på landet i Noreg. I lange tider ikkje skulespørsmåla til å ha noko verd for folk flest. Innstillinga om at prestar og embetsmenn tok seg av alle teoretiske spørsmål, var sterkt grunnfest. Den som var fødd til bonde, skulle og vera bonde. For dei fleste syntest det ikkje å vera noko om å gjera å arbeida seg oppover i "høgare" samfunnssklassar. Slik streiving vart sett på som noko unaturleg i det gamle bondesamfunnet. Enda om dei fleste hadde vyrndnad for prest og embetsmann, så såg den vanlege allmugen på desse stillingane som noko som ikkje var å oppnå for bonden og som dessutan var av lita interesse. Difor såg folk flest ikkje på embetsmenn sin kunnskap som noko verdfullt å ha for seg. Bøndene hadde bruk for å læra praktisk arbeid. Det var det dei levde av, og det var det borna skulle leva av. Kunnskap og opplysning kunne berre vera med på å setja ned respekten for kroppsarbeidet, og det var ingen tent med. I det heile var nok den innstillinga rådande at kunnskapen førde til unatur og narreskap, medan opplæring i praktisk arbeid gjord borna dugande til å klara seg i livet. Og den praktiske opplæringa meinte bøndene å kunne klara like godt sjølve. Borna trong ikkje meir opplæring enn dei fekk i heimen.

I det heile var livet på bygdene så enkelt at bøndene kunne ha rett i at kunnskapen var "unyttig". Det var naturalhushaldet som var rådande, og kvar gard greidde seg i stor mon med si avling. Handel og samkvem med folk utanfor bygda var det ofte lite av. Einvaldsstyret kravde også lite kunnskap og opplysning av folk (4). Di mindre allmugen visste, di lettare hadde han for å godta dei påboda makthavarane gav. Aviser fanst stort sett ikkje på bygdene før i 1850 åra. Lesetamen var såleis berre nyttig så langt det galdt å lesa i Bibelen og i salmeboka og i religiøse bøker. Bøker av anna innhald var det svært lite av. I alle høve vart ikkje desse kjøpte og lesne av vanlege bønder. Lærdomen hadde såleis berre verdi som støtte for dei religiøse interessene. For heimar utan slike interesser var difor ofte skulen noko som det galdt å koma seg unna på lettaste måten. Det var berre presten sine krav til konfirmasjonen det galdt å stetta. For konfirmasjonen hadde praktiske konsekvensar. Var ein ikkje konfirmert, kunne ein t.d. ikkje få lov til å gifta seg. For mange galdt det difor berre om å koma gjennom konfirmasjonen. Greidde ein det, var alt vel. Meir skule og meir kunnskap trong ikkje bondeborn.

Ein kan såleis gjera seg tankar om kva som var årsakene til bøndene sin motvilje mot skulen. Likevel kan ein ikkje her finna eit allment og eksakt svar. Ein kan berre tenkja seg til ymse grunnar ut frå dei politiske, kulturelle og økonomiske tilhøva i landet på denne tida. Skulesoga framover på 17- og 1800 talet byggjer på prestemeldingane og offentlege

dokument. Om desse gjev både eit sant og godt bilete av opplysningstilstand og skuletilhøve rundt på bygdene, så er dei også merkte av embetsmennene sitt skjøn og deira miljøbakgrunn. Ein har få dokument der ein får bøndene sitt syn på desse spørsmåla. Det var utan tvil ein stor skilnad på bønder og embetsmenn i denne tida. Denne skilnaden går både på miljø, og på åndelege og materielle verdinormer. Difor hadde embetsmenn og bønder vanskar med å skjønna kvarandre. I skulespørsmål kunne til dømes ikkje prestane skjønna at bøndene ikkje forstod sitt eige beste. På den andre sida syntes bøndene å meina at prestane var urimelege som kravde både tid og pengar av dei til skuleføremål, noko som dei ikkje hadde skjøn for å verdsetja. Mange prestar sette nok også for store krav andsynes skulen, krav som bøndene ikkje fann det var fullgod grunn for. At krava kom frå embetsmenn, kjendest som krav "ovanfrå" og møtte motstand kanskje nett av den grunn.

Dette syntest å vera tilfelle i Rennesøy. Dei prestane som sette seg sjølve opp som autoritetar, hadde vanskeleg for å få krava sine gjennomførde. Derimot har andre "folkelege" prestar hatt lettare for å få folk med seg. Dei ulike prestane si framferd, deira måte å føra seg på i samvær med folket, hadde mykje å seia for korleis folk såg på krav og idear dei kom med i skulesektoren og i andre tilhøve.

Som det går fram av innleiinga er Rennesøy prestegjeld eit heller stort prestekall. At prestegjeldet var oppdelt i mange øyar med verharde fjordar mellom øyane, gjorde at sjøreisene ofte vart ei hard påkjenning med segl og robåtar. Serleg kunne sjøferda til Kvitsøy by på vanskar. Det hende at presteskyssen kollsigla på heimveg frå Kvitsøy (5). Eit slikt prestekall var nok ikkje trakta etter av dei mest dugande prestane. Likevel har det vore prestar som har sett merke etter seg både i Rennesøy og der dei kom seinare (6).

Den presten som først fekk til oppgåve å få skule i stand i prestegjeldet, var Søren Hielm (1737-1748). Han var som før nemnt både ein gild og velmeinande mann som ikkje hadde hug til å leggja bører på bygdefolket. Ettermannen hans, Steenbloch, må ha vore meir ærekjær. "En ung Mand som attraar at forette sitt Embede vel", seier biskop Paludan om han (7). Biskop Tidemand seier at han var «en redelig og velmenende Mand, men med middelmådige Gaver» (8). At han prøvde å gjera si embetsplikt når det galdt skulen, skulle også brevet hans til amtmannen vera vitnemål om (9). Kanskje er det denne pliktkjensla som har gjort at han kom i strid med bygdefolket om skuleskatten. Han har gjerne ikkje gått klokt fram i denne saka, noko som kanskje attesten frå bispen skulle tyda på, endå om bispen også klagar over «Bøndernes egenmæktige Bevegelse i et og andet Kald» (10). Det var såleis i 1765 at det store oppstyret var kring ekstraskatten i Stavanger. Som før nemnt, var truleg mange frå Rennesøy med i dette «opløpet». Steenbloch fekk merka motstanden mot skuleutgiftene. I den urolege tida har han kanskje sett denne motstanden som ein fare for presten sin autoritet. Det galdt difor om å «bringe de Gienstridige til Lydighed» (11). Om han greidde å tukta bøndene, veit ein ikkje så visst. Dei kjeldene som ligg føre, tyder ikkje på at spaningstilhøvet mellom prest og allmuge i 1760 åra heldt fram. Då Røtting vart soknetprest i Rennesøy, var det i alle høve ei roleg tid i så måte.

På slutten av 1700-talet tok dei rasjonalistiske tankane til å gjera seg gjeldande i Noreg. Serleg innan presteskapet fekk rasjonalismen stor innverknad. Mange prestar såg det som si oppgåve å gje folk opplysning. Difor kom mange av dei til å tala om jordbruksmetodar, matlaging, helseøkt og liknande frå preikestolen. Serleg freista mange å få folk til å dyrka poteter. Difor fekk dei også utnamnet «potetprestane».

Ein betre skule vart likevel ei av dei viktigaste oppgåvene for rasjonalistane. Somme av dei kom med nye radikale skuleplanar, t.d. Wilse i Spydeberg (12). Andre kom til å til å gjera mykje for skulestellet rundt om i bygdene. Ein kan såleis nemna Dahl i Eivindvik, Hertzberg i Hardanger o.a. (13). Likevel kom ikkje dei rasjonalistiske skuletankane til å føra til store reformer innan skulestellet. Endå mange av dei leiande rasjonalistane hadde store planar om ein betre allmugeskule, så vann dei ikkje fram med planane sine. Dette hadde mange grunnar. Den viktigaste var kanskje den, som Høverstad har peika på, (14), at styresmaktene i København arbeidde mot all opplysning av allmugen i Noreg. Dei ville på denne måten kua alle nasjonale frigjeringstankar. Ein annan viktig grunn var også at dei rasjonalistiske tankane ikkje vann inngang hos allmugen. Når det var folket sjølv som ytte pengane til skuletiltaka, så hadde folket makt til å hindra alle reformer. Mange av dei rasjonalistiske skuleframlegga vart difor ikkje gjennomførde i praksis. Likevel førde planane til meiningsskifte kring skule- og opplysningsspørsmål i mange bygder. Folk vart engasjerte til å ta stode for og mot framlegga. Dette førde til samtale og diskusjonar, og kom til å vera med og førebu eit aukande skjøen for skule og opplysning på bygdene i byrjinga av 1800-talet.

I Kristiansand stift kom biskop Hansen (biskop 1798-1804) til å stå som serleg eksponent for den rasjonalistiske åndsretninga. Han var på mange måtar ei eldsjel, full av idear og med evne og vilje til å setja ideane sine ut i livet. Han var fødd i København. Og etter presteeksamen hadde han vore på studieferd til Jena og Halle. Her hadde han lært dei filantropiske skuletankane å kjenna. Skule- og opplysning kom alle dagar til å vera ei av hjertesakene hans (15). Då han kom til Kristiansand i 1798, gav han eit heller mørkt bilete av opplysningstilstandet i byen. (16) Og han gjekk straks i gang med å få skikk på skulen der. Han fekk folk til å yta pengar, laga skuleplanar som han fekk godkjende av Kansellet og lærde opp lærarar. Fagkrinsen var tydeleg merkt av dei filantropiske skuletankane. Det skulle såleis bli gitt opplæring ikkje berre i religion og lesing, men også i skriving, rekning, song, geografi og noko astronomi, om borgarlover, antropologi, kosthald og liknande nyttige emne, etter ei tillaga encyklopedisk lærebok (17).

På same tid tok han opp arbeidet for å betra skulestellet i heile stiftet. Han samla inn opplysningar om korleis skulestellet var ordna i dei ymse prestegjelda (18), og han gjorde framlegg om betring både ved rundskriv og på visitasar. I 1799 var han på visitas i vestre delen av bispedømet. Han fann skulen til nedfalls overalt. Berre i ei bygd fann han 80 menneske mellom 17-30 år som ikkje kunne lesa og difor ikkje var konfirmerte (19).

I Rennesøy var ikkje biletet så mørkt. I visitasmeldinga frå 1802 heiter det såleis (20) "Den konfirmerede Ungdommen, ligesom i Aaret 1799, ualmindelig god", "Skoleungdommen

fandtes ligesaa". Dette skulle tyda på at han fann opplysningstilstandet i Rennesøy tilfredsstillande. Ein kan difor rekna med at borna har nytta seg av og hatt utbytte av den skuleordninga som var kring århundreskiftet. Ein må også rekna med sterke religiøse interesser i prestegjeldet på denne tida. Dette har også vore til bate for opplysningsarbeidet.

Det var på grunnlag av slike positive inntrykk han fekk frå somme bygder at han kunne skriva "at Landalmuens Ungdom for den største Deel er skjøn, ædel og god". (21) Det var berre meir kunnskap som vanta. Skulle opplysningsnivået stå på høgd med andre land, så måtte ein få i stand ei ny skulelov, meinte han. Difor tok han på seg å arbeida ut "Plan for Skolerne paa Landet i Christiansand Stift". (22). Dette framlegget vart ikkje godkjent av Kanselliet i København. Som før nemnt, meiner Høverstad at Kanselliet førde ein medveten politikk mot alt opplysningsarbeid i Noreg på denne tida. Likevel gjev framlegget eit godt innsyn i bispen sine skuletankar og dei retningslinjene han arbeidde etter når det galdt skulestellet i stiftet.

Han arbeidde såleis for å gje lærarane betre lønsvilkår og betre utdanning. For at lærarane skulle få betre løn, ville han kombinera klokkar- og lærarstillingane. Lærarane skulle få både lærar- og klokkarløn. Dei gamle klokkarinntektene skulle gå som inntekt til skulekassen som så skulle betala ut løn til lærarane. Denne ordninga kom i stand i Rennesøy. Bispen hadde alt på visitasen i 1802 konstituert ein av lærarane til klokkar i Hausken og Sørbø. Den gamle deknen var då så "forskrækkelig angrebena af Radesygen" at biskopen fann å måtta konstituera ein skulehaldar til "herefter at forette Embedet paa hans vegne". I 1803 søkte sokneprest Heiberg til bispen om å få godkjent dei 3 omgangsskulelærarane til "Forsangere". Ein skulle vera klokkar på Rennesøy, ein annan på Mosterøy og den tredje på Kvitsøy.

Desse 3 lærarane var svært dugande skal ein døma etter utsegner om dei. Stiftredaksjonen hadde sendt ut eit spørjeskjema om skulestellet i stiftet. Som svar på dette, skreiv sokneprest Heiberg at han "finder alle Lærerne høist fortrinlige". Dei hadde også vore på lærarkurs hos bispen i Kristiansand i 1800. Dei hadde derfor meir utdanning enn lærarar flest i den tida.

Bispen hadde i åra 1799-1803 i alt 5 lærarkurs. Elevane fekk her opplæring i ei mengd med fag (23). Av bylækjaren fekk dei t.d. opplæring i helselære og fekk med seg heim oppskrifter på medisin mot ymse sjukdomar. Bispen sjølv hadde førelesingar om "at opføre sig smukt og sømmelig". (24) I det heile syntes visst både elevane og bispen at dei fekk mykje ut av kursa. Biskop Hansen skreiv såleis at «Hvad der lærtes i denne korte Tid, overgikk enhvers forventelse og forestilling som derved ikke har været vidne». (25)

Kanskje var fagkrinsen altfor stor til at elevane kunne tileigna seg all kunnskapen dei fekk på så kort tid (6 veker). Faye meiner såleis at mange av lærarane kom heim att med den innstillinga at dei hadde fått all verdens kunnskap, og at dette kom til å »forskrue og latterliggjøre dem». (26) Høverstad meiner likevel at dei fleste kom til å nytta det dei hadde lært på ein god måte (27) og at mange av elevane kom til å gjera ein stor innsats for skule- og opplysningsarbeidet på bygdene. I alle høve har ein ikkje noko som skulle tyda på at dei 3

frå Rennesøy kom til å oppføra seg unaturleg. Det synest heller å gå fram at dei jamt over har vore dugande lærarar, og at kurset har vore til gagn for arbeidet deira. Dette må i alle høve ha vore bispen si meining. I visitasmeldinga frå 1802 (28) heitte det såleis at lærarane "bleve prøvede den 18de Juni, af hvilke to saa vel havde nyttet sin stilling, at bleve tildelt en liden Præmie".

I det heile hadde bispen god tru på nytten av å gje "Oppmuntringspremiar" til dugande skulehaldarar. Dette skulle vitna om påverknad frå filantropismen (29). Han sende såleis ut Kleves forskrifter om skriving til utdeling blant omgangskulelærarane. Lærarane skulle bruka desse til å øva seg i skriving. Prestane skulle gje lærarane eit høveleg stykke å øva seg på. Når presten tykte dei var dugande nok, skulle han gje dei eit nytt stykke. Skriftprøvene skulle så leggjast fram ved visitasen. I eit promemoria av 16. august 1802 gjev han prosten Heiberg ordre om at han skal få inn skriftprøver frå lærarar i kvart prestegjeld. Prosten skal så senda inn dei beste. Dei som då hadde gjort størst framgang, skulle bispen gje premie. Det skulle vera ein premie på 3 på 2 og 1 rdl. Ingen av lærarane i Rennesøy fekk premie på dei innsende skriftprøvene (30).

Likevel skulle den ovannemnde premieringa tyda på at lærarane i Rennesøy også hadde gjort framgang i skriving. Bispen hadde såleis i eit "Monitum" (dat. 11/5-1802) til omgangsskulelærarane i Rennesøy før visitasen (1802) oppmoda dei til å øva seg i dette faget. Dei skulle så leggja fram alle skrivebøker dei hadde ved visitasen. Då skulle dei også leggja fram skrivebøkene dei hadde fått med frå Kristiansand. Lærarane fekk oppmoding om å skriva desse ut før bispen kom.

På visitasen skulle lærarane også prøvast i det dei hadde lært i Kristiansand, og om dei var "gået videre frem i Kundskab". For av alle kunnskapar, seier han, "i hvilket der er givet Undervisning, fordres da og stadig, at det lærte er bevaret og forstaaet". Ein kan difor rekna med at lærarane nytta tida til øving både i skriving og andre fag i dagane før visitasen. Og at i alle høve 2 av dei fann nåde hos bispen.

Elles arbeidde biskop Hansen for å få innført Balles lærebok og Den evangeliske salmebok i staden for Pontoppidans forklaring og Kingos salmebok. I Rennesøy prøvde han såleis å få innført salmeboka. Etter det han sjølv fortel i visitasmeldinga av 1802, så "fandtes Folket almindelig stemt til at ville fra nu af anskaffe sig den og bruge den ved den offentlige Gudstjenesten". Ein kan likevel ikkje rekna med at boka vart teken i bruk. Ho hadde eit rasjonalistisk innhald og med den sterke stoda haugianismen fekk her i desse åra, kan ein ikkje rekna med at ho kom så mykje i bruk. Pontoppidans forklaring var det så vidt ein veit, aldri tale om å skifta ut i dette prestegjelder før i 1890 åra. Det var derfor heller få kyrkjelydar som fylgde bispen sitt råd når det galdt desse bøkene. (31) Som ein før har nemnt, kom ikkje dei rasjonalistiske tankane til å appellera til allmugen på same måte som haugianismen.

Ei anna sak som også biskop Hansen stridde for, kom heller ikkje til å få den framgangen han hadde vona. Han hadde ved skipinga av såkalla "Selskaber til Opplysning og gode Seders Udbredelse" i bygdene vona å gje "nyttig" opplysning til kyrkjelydane. Desse selskapa skulle kjøpa inn bøker og låna ut til medlemene. På visitasane tok han opp arbeidet for å skipa slike lag. Og det vitnar litt om bispen si evne til å få folk med på framlegga sine at han greidde å skipa 34 lag i dei 54 prestegjelda i stiftet (32).

På Rennesøy vart det og skipa eit slikt lag. Her var Heiberg sokneprest. Han var også prost i Stavanger prosti, og var ein ivrig rasjonalist (33). Heiberg var ein mann som bispen lika godt. Han var «en flittig og værdig Mand i sitt Embede», skriv bispen om han (34). Truleg vart leselaget skipa på første visitasen bispen hadde i prestegjeldet i 1799, eller så har Heiberg skipa det like etter. I alle høve var det oppretta ved visitasen i 1802 (35). I visitasmeldinga fortel bispen at «et høitideligt Møde blev holdt den 18de Juni med Leeseselskabet der var ligesaa talrigt som det av Præsten, med hans Omsorg var vedligeholdet». Om lag 30 mann vart teikna som medlemmer i dette laget. Dei betalte 1 ort i årspengar, og dersom nokon gav noko ekstra, skulle namna deira innførast i ein protokoll og lesast opp på årsmøtet (36). Også her skulle det bli gitt ros etter eit filantropisk mønster. Bøkene som vart innkjøpte til selskapet, har eit tydeleg "rasjonalistisk" innhald. Ein kan nemna "Staals Wisdomsbog for den christelige Landmand", Halagers "Midler til Overtroens udryddelse", Fleishers "Agerdyrknings Katekismus" o.s.v.

Leselaget i Rennesøy fekk likevel ikkje den framgangen som sokneprest Heiberg hadde vona. Skriftene han hadde kjøpt inn til selskapet, vart lite lesne. Dette skulda han på den aukande innverknaden som Hans Nilsen Hauge og venene hans fekk i prestegjeldet (37). Han sende difor klage på haugianarane til bispen. Dette skrivet sende biskop Hansen til Kanselliet i København. Han sende med eit fylgjeskriv der han går sterkt mot forkynninga til Hauge og meiner at Kanselliet må finna åtgjerder til å stogga verksemda hans (38). Dette skrivet fekk så Kanselliet til å senda førespurnader om Hauge og rørsla hans i Noreg. Dei innkomne svara førde til at Hauge vart fengsla.

Sokneprest Heiberg sende óg svar på denne førespurnaden (dat. 2/8-1804) (39). Av dette svaret går det fram at han ikkje såg med blide auger på arbeidet til haugianarane i bygda. Han hadde teke John Haugvaldstad i forhøyr og set forbod mot møteverksemda hans (40). John Haugvaldstad vart seinare den leiande for haugianarane på Vestlandet, og sette djupe merke på denne rørsla. Han vart også ein drivande mann innan næringslivet i Stavanger. Nokon motstandar av skule- og opplysning var han ikkje. Han gav såleis pengar til å få i stand ein lærd skule i Stavanger (41). I 1842 gjekk han i brodden for å skipa Det norske misjonsselskap.

I svaret sitt namngav Heiberg også andre som han rekna til haugianarane. Såleis nemner han to blinde på garden Hodnefjell, Willum Willumsen og Knud Jakobsen. Desse to var kjende lekpreikarar i Rogaland i desse åra. (42). Knud Jakobsen vart også fengsla for forkynninga si, men straks sleppt laus at.

Ein annan som óg vart nemnd, var Nils Trulsen Bru. Han vart vald som tingmann til omframstortinget i 1814, men fekk ikkje møta på stortinget. Han var komen opp i ei rettssak med soknepresten i Skudenes om fisketiendet året før (43). Dette gjorde at han fekk ikkje ta sete i stortinget før saka var avgjort. Han vann saka, og vart vald til stortingsmann att i 1821.

Det var såleis sterke motstandarar Heiberg hadde. Alle fire var lekpreikarar og stod sterkt både i bygda og distriktet elles. Dei fekk alle mykje å seia for det kristelige livssynet for folket i bygda, og for synet på skule og opplæring i lange tider. Mange av tilhengarane deira kom til å halda strengt på skulen som kristendomsskule og religiøs oppsedar. Det var såleis på garden Hodnefjell dei budde dei som kom til å gå i brodden mot Jensens lesebok i 1860-70-åra.

Førarane for lekmannsrørsla var ikkje imot skule og opplysningsarbeid i prestegjeldet. Motsetningstilhøvet til Heiberg syntes heller å ha personlege årsaker. Heiberg var ein autoritet blant prestane i samtida, og han prøvde å styra pretekallet med makt og mynde. Dette var nok ei av årsakene til at han fekk folket mot seg. Dei såg sitt eige livssyn truga. Difor arbeidde dei imot skule- og opplysningstiltaka hans t.d. leseselskapet. At han melde Hauge, var sikkert ei anna årsak til at folket var mot han.

Ettermannen hans, presten Oftedahl, kom til å få ein heilt annan posisjon i bygda endå om han var like ivrig rasjonalist som Heiberg. Han syntest å ta omsyn til dei religiøse motsetningane i prestegjeldet, og han vann tiltru hos alle lag av bygdefolket. Han kom også til å få dei med på skuletiltak som var både radikale og sermerkte i samtida.

Oftedahl var fødd i Danmark. Han var lærar på latinskulen i Kristiansand medan Hansen var bisp (44). Han har nok vorte sterkt påverka av den skuleinteresserte bispen. Oftedahl var ein lærd mann, og han var svært god til å tala (45). Det var såleis han som heldt talen i Domkyrkja i Stavanger på Universitetsfesten 1811 (46). Det vitnar litt om den rasjonalistiske tida at han her tala i kyrkja om vitenskapen utan å nemna Bibelen og Guds ord i det heile. Likevel var denne talen ein at dei beste og mest nøkterne som var halden på denne dagen som elles vart høgtida overalt i landet. (47)

Oftedahl stod ikkje i motsetnad til haugianarane i distriktet. Tilhøvet mellom han og John Haugvaldstad og Nils Trulsen Bru t.d. synest heller å vera svært godt. (48). Oftedahl vart såleis valt til valmann frå Sørbo sokn i 1814. Og mellom dei andre valmennene får prestegjeldet finn ein fleire haugianarar, t.d. John Haugvaldstad. (49) Det er truleg at desse var med og fekk Oftedahl vald til stortingsmann frå amtet. Om det heiter at "man hørte ofte Dahl, men aldri Oftedahl" på riksforsamlinga, så viser likevel det han sa at han hadde klårt skjønn for oppgåva til denne forsamlinga. (50).

I dei åra Oftedahl var på Rennesøy, arbeidde han ivrig for å få til ei betre skuleordning. Han arbeidde for å få fleire lærarar og betre utdanning for dei. Det vart 4 lærarar i prestegjeldet i hans tid. Dette gjorde distriktsinndelinga betre. Kvart barn kunne dermed få lenger skuletid. Oftedahl hadde også ofte ungdomar hos seg for å gje dei opplæring med tanke på å få dei til

skulehaldarar. Ungdomane meinte at han var ein flink lærar. (51). Han greidde også å få lærarløna opp, og fekk til ei ordning med alderstillegg for dei som hadde arbeidd lengst i skulen. I det heile vitnar skulerekneskapen om stor iver for skulespørsmål. Grøgaards lesebok vart kjøpt inn til lærarane i prestegjeldet i 1816, same året som ho kom ut. Papir til skriving vart også kjøpt inn for skulekassen si rekning for første gong. Og inntektene i kassen auka i takt med utgiftene. Oftedahl sjølv gav opptil 4 rdl. til skulekassen. Det var mykje meir enn Heiberg hadde gjeve. Han hadde berre ytt 3 ort. Det var mindre enn det han var pliktig til etter fundasen. At presten var eit føredøme når det galdt å gje pengar til skulen, har også verka inn på dei andre i bygda. Proprietær Garmann på Utstein Kloster gav såleis i fleire år 2 rdl. mot før berre 3 ort. Og dei friviljuge gåvene ved tavlepengar og liknande auka også monaleg. Skuleskatten vart også auka. I det heile ser det ut som om presten har fått folk i bygda med seg til å lyfta skulestellet i åra før 1814.

Det mest sermerkte skuletiltaket Oftedahl freista å få i stand, var likevel ein slags sommarskule for ungdom. I Rennesøy er det denne planen som serleg ber merke av det rasjonalistiske straumdraget i skulesektoren som gjekk over landet i byrjinga av 1800 talet. At Oftedahl sin plan ikkje vart gjennomført, er korkje presten eller bygdefolket si skuld. Det var motstand frå styresmaktene og økonomiske vanskar som til slutt gjorde det av med planen.

I eit skriv som han kallar "Underdanigst Forslag til Fast Skoles Anlæg paa Rennesøy i særdeleshed samt Skolevæsenets tilstand i almindelighed" (52) formar Oftedahl ut skuleplanane sine. Som det går fram av overskrifta, har skrivet to avsnitt. Det eine handlar om skiping av ein fast skule og det andre om betring av omgangsskulen. Han byrja skrivet med ein karakteristikk av den rådande skulereforma. Han skreiv såleis at han lenge hadde vore klår over at "Omgangsskolen ickke magter at give den Aandsdannelse som livet har trong for". Han meinte at det som gjorde omgangsskulen så dårleg, var den korte undervisningstida. Serleg var det uheldig at det var så lange mellomrom mellom kvar gong barnet kom i skule. Dette at ingen gav borna bokleg opplæring i den tida læraren var annan stad, «standser Undervisningens Frugter», skriv han. At folk hadde så liten vørtnad for skulehaldaren var óg til skade for heile skulen. Han skriv at «Den vulgariserende Form Skoletiden fra Tid til Tid omgives med og muligens den Raadighed som alle tillader sig over Skoleholderen i hans stadige Færdsel, er til Krænkelse for ham og foragt for Børnene". Alt dette gjorde nytten av undervisninga liten. Ein må vera «glad ved at daarlig Læsning i Bog og Kundskab i halvhed maa blive dennes Frugt». Skulle difor tilhøva bli betre, måtte lærarane få betre utdanning og løn. Dette var det viktigaste vilkåret for å få i stand ein betre skule. Dette synet var han ikkje åleine om. Men det var vanskeleg å få noko endring på grunn av den gjeldande skulelova (53).

Oftedahl skreiv også at det var ynskeleg at "videlystne og velbegavede" born kunne få betre utdanning. Dette skulle straks og utan større vanskar gå i orden i Rennesøy, skreiv han. Han hadde lenge hatt ein plan for ei slik undervisning, men "fordi den mulig kunde afvige alt for

meget frå det som meir vise avgjør”, så hadde han halde sitt ”noget umodne Forslag tilbage”. Men han fann nå at tankane hans samsvara med eit rundskriv frå biskop Keyser. I dette skrivet nemnde bispen dei krava ein burde setja til omgangskulelærarane. Han minte også prestane om at dei under konfirmasjonsførebuinga måtte leggja merke til ungdomar som hadde evne og hug til å bli lærarar. Prestane skulle ta seg av utdanninga av dei, anten i prestegarden eller på annan stad og prøva og gje dei opplæring som svara til den dei kunne få på eit seminar. For Keyser hadde ikkje noko tru på seminaropplæring i byane. Det same meinte også biskop Bugge i Trondheim (54).

Oftedahl har truleg tenkt seg at skulen hans skulle gje vidare utdanning for gåverik ungdom i bygda. Presten skulle på denne skulen plukka ut dei flinkaste og gje dei opplæring slik at dei kunne verta dugande omgangskulelærarar. Han kan ha meint at lærarane burde får opplæringa i den bygda dei var ifrå og skulle arbeida i seinare. Mange prestar var imot å få seminarutdana lærarar på bygdene. Dei meinte at lærarane frå byseminar ville få vanskar med å tilpasse seg tilhøva i bygdene både med kost og arbeidsvilkår. ”Eg har frabedt mig saadanne amfibiers ansættelse her i prestegjeldet”, skreiv såleis ein prest i Trøndelag. (55).

Oftedahl skreiv nøye og detaljert om korleis planen hans skal gjennomførast i Rennesøy. Han ville byggja skulehuset på prestegarden. Huset skulle vera i 2 høgder slik at læraren og elevar som hadde lang veg, kunne bu i huset. Han rekna nok med at naturtilhøva ville hindra mange elevar frå å koma heim kvar dag. Klasserommet skulle vera 10 alner langt og 8 alner breitt. Læraren skulle få ein husmannsplass under prestegarden der han kunne fø 2 kyr og 10-12 sauer, men han skulle vera fri det vanlege pliktarbeidet på prestegarden. Løna hans skulle dessutan vera om lag 20 rdl.

Talet på elevar skulle vera om lag 20. Dei skulle betala 48 skilling månaden i skulepengar. Det skulle vera 4 gratis plassar for fattige. Skulen skulle helst vera for gutar. Det var dei som hadde mest bruk for opplæring. Men var det plass, kunne også jenter få gå på skulen. Ingen kunne bli elev før han var 11-12 år og ”færdigen kunde læse i Bog”. Undervisninga skulle gjevast i dei 5 sommarmånadene frå mai til september. Då sparde ein brenselutgiftene, og elles var det eit meir ”hiertelig” samband mellom foreldre og born i heimen om vinteren, meinte Oftedahl.

På skulen skulle det gjevast opplæring i rekning, skriving, kunnskap om naturen, fedrelandet og andre ”nyttige Kundskaber som den tænkende Almuesmand kand og bør vide”. Undervisning i morsmålet skulle gjevast i samband med skriving, og i rekning skulle ein leggja serleg vekt på hovudrekning. Og ”Megen Tid burde tillige Øvelse i at læse med rigtigt Tonefald”, skreiv han.

I skrivet kom han også med framlegg til timeplan. Det skulle gjevast opplæring i 7 timar dagleg. Dagen skulle byrja med ei salme, og i dei 2 første timane skulle det gjevast undervisning i barnelærdomen. Elles vart dagen inndelt frå klokka 7 om morgonen til 6 om

kvelden med fritid og matpausar mellom timane. (56). Dagen skulle så avsluttast med bøn og salmevers.

Skulen skulle haldast frå mai til september. Men elevane skulle ha fri i våronna, slåttonna og haustonna (i alt 6 veker) slik at dei kunne hjelpa foreldra heime på gardane. Læraren trong også fritida til å gjera unna arbeidet på garden sin. Han skulle elles ha eit omgangsskuledistrikt om vinteren. Det ser såleis ikkje ut til at Oftedahl tenkte å bruka huset til skulestad for småborna. Noko avløyising for omgangsskulen skulle såleis ikkje denne fastskulen vera.

Dette var nokre av hovudpunkta i framlegget til Oftedahl om fast skule for gåverik ungdom i Rennesøy. Eg kjenner ikkje til andre slike framlegg i samtida. Men både fagkrins og skuleskipnad liknar lærarkursa til biskop Hansen i Kristiansand. Det er difor truleg at Oftedahl har hatt desse kursa som føredøme. Elles hadde det kring hundreårsskiftet blitt sett i gang ymse lærarseminar både i Tønsberg, på Toten og i Trondheim. (57). Truleg har han også kjent til dei. Tidlegare styrar av seminaret i Tønsberg, Langberg, var prost i Stavanger på denne tida. Kanskje har Oftedahl hatt planar om eit lærarseminar i Rennesøy. Men sidan desse seminara hadde møtt så store vanskar, ville han i staden få i stand ein vidaregåande skule for den mest gåverike ungdomen i bygda, og så heller ta seg serleg av dei som skulle bli skulehaldarar. Det var i 1817 434 born under 16 år i prestegjeldet (58). Han ville såleis ha eit godt utval til ein klasse på 20 elevar. Derimot kunne det berre bli aktuelt for nokre få av desse å bli lærarar. Det er difor grunn til å tru at Oftedahl bygde på Ideane i samtida om å skipa lærarkurs, men at dette kurset i Rennesøy også skulle gje vidare opplæring også til bygdeungdomen.

Bygdefolket må ha fått tru på skuletiltaket til Oftedahl. Same året som han forma framlegget (1812), kom det inn 24 rdl. i "Collect til skolen". Dette var heller mykje når ein samanliknar med heile skuleskatten i prestegjeldet. Denne hadde kvart år vore om lag 14 rdl. Folk gav såleis meir i kollekt enn dei betalte i skatt. På same tid vart også skuleskatten sett opp med 8 sk. utan at ein finn døme på at nokon har nekta å betala.

Denne offerviljen viser at folk i bygda var viljuge til å betala til eit skuletiltak dei hadde tru på. Om mange kanskje var usamde med presten sitt rasjonalistiske livssyn, så har dei utan tvil lika han og hatt tru på han. Han var nok også i stand til å overtyda dei om kva gagn dei kunne ha av ein betre skule. Sjølv gjekk han som nemnt i brodden for yta til skulen. Og ein har før vore inne på at dei friviljuge ytingane, t.d. tavlepengar og liknande auka monaleg då Oftedahl var prest. Dette kan få ein til å tru at folk i Rennesøy ikkje var så redde for å stø heller radikale skuletiltak i denne tida og gje økonomisk stønad når det vart appellert til offerviljen deira. Sympati og antipati mot presten eller dei som bar ideane fram, har vore ein viktig faktor for korleis folk stilte seg til skuletiltaka.

Kanskje har også haugianismen verka stimulerande på kunnskapstrongen hos mange i bygda på denne tida. På møta kom dei saman med folk frå andre bygder og landsdelar. Sambandet

mellom haugianarane rundt omkring i landet vart i stor mon halda oppe ved brev (59). Dette auka trongen deira etter å læra å skriva. På same tid var mange haugianarar dugande forretningsmenn. Eit yrke som kravde kjennskap til rekning. Lekmannsforkynninga kravde også eit visst mål av kunnskap hos forkynnaren. Dei mange lekpreikarane og haugianarane på Rennesøy kan difor ha sett dette skuletiltaket til Oftedahl som verdfullt for seg og sitt syn. Oftedahl hadde også gjeve kristendomsopplæringa ein så brei plass at det var ingen grunn for lekfolket å gå mot skuleplanane fordi dette faget hadde fått for lite rom. Mange faktorar kan såleis ha vore medverkande årsaker til at så mange syntest å gå inn for skuletiltaket til Oftedahl.

Oftedahl fekk ikkje godkjenning på framlegget sitt hos nokon offentleg instans. I ei melding han sende til stiftsdireksjonen (dat. 28. mai 1815) (60), går det fram at han hadde sett i gang skulehusbygging så ungdomen kunne "lære noget meer end i Omgangsskolerne". Han hadde funne lærar, Maarthen Olsen Stølen, som han "til dette fandt bekvemmelig". Læraren hadde også fått ein husmannsplass av prestegarden. (Bygselbrevet ligg ennå i privat arkiv). (61)

Maarthen Olsen Stølen stod for bygginga av skulehuset. I ei påskrift til skulerekneskapen 1813 står det at "da Skoleholder Maarthen Olsen Stølen har faaet 3 Maaneders Frihed til at arbejde paa sin Bolig med det til Fast Skole bestemte Huus, saa falder, efter forening med ham selv for dette halve Aar hans halve Løn Skolekassen til Indtægt".

Stølen må ha vore svært interessert i tiltaket sidan han ofra halve årsløna si på det. Rett nok arbeidde han samstundes på eigen bustad som skulle vera i skulehuset, men likevel er dette eit vitnemål om kor oppglødde Oftedahl kunne få folk til å gå inn for planane sine. Stølen vert elles nemnt som lærar i omgangsskulen i Aske sokn 1811-1818. Han døydde ung.

Før ein under arbeidet med denne oppgåva kom over den ovannemnde meldinga i Statsarkivet i Kristiansand, har det ikkje vore kjent korleis det gjekk med skuletiltaket til Oftedahl. I Rennesøyboka (s. 50) vert det såleis rekna med at skulen var i gang i åra 1813-1819. Dette må vera feil, sidan det går fram av skrivet frå Oftedahl at fastskulen aldri kom i gang. Men huset vart reist, og grunnmurane på Longemann nedanfor Hausken prestegard har like til våre dagar stått som eit vitnemål om dette skuletiltaket.

Skulestova vart bygt i samsvar med framlegget frå 12. oktober 1812, men huset vart ikkje heilt ferdig. Det går såleis fram av den før nemnde meldinga til stiftsdireksjonen i 1815 at huset stod ferdig, men var utan vindauga og innbu. Det var likevel ikkje meir som stod att enn at huset kunne «alligevel giøres i denne Vinter brugbart til Øyemedet». Men fordi han ikkje har fått godkjenning av det offentlege, kan han ikkje gjera meir, skriv han, "uden høiere Autoritet, da jeg ønsker, hvor vilig jeg er til snarlig Opofrelse, at bygge paa offentlig Grund". Han hadde heller ikkje meir pengar, og skulekassen var også "fattig". Han gjorde difor framlegg om at skulekassen fekk låna pengar av fattigkassen. Av dette skulle noko nyttast til å gjera skulehuset ferdig. Resten skulle brukast til å dyrka opp eit stykke av prestegarden, og

inntektene av dette stykket skulle så skulekassen få. Skulekassen skulle på denne måten få jamne inntekter og betala attende lånet av fattigkassen med renter.

Dette har utan tvil vore ein altfor original måte å skaffa pengar til skulekassen. Amtmann Krogh skreiv såleis i eit fylgjeskriv at sidan "der forestaar Landets Skolevæsen Reformer, og at den Faste Skolen, som er bragt i Forslag skulde føre til større Udvidelse end den som allerede er anlagt paa Rennesøy, synes det raadeligst at der for Tiden ikkje anvendes mere Penger paa dette indskrænkede Lokale, men at videre omkostninger indstilles, indtil hans Høyerværdighed Herr Biscoppen har indtruffet under Visitas og da taget dette Anlæg i Øyensyn". (62). Såleis enda planane Oftedahl hadde om fastskule for ungdomen på Rennesøy. Dette var nok eit hardt slag både for Oftedahl og bygdefolket.

Tiltaket som både prest og kyrkjelyd hadde hatt så stor tru på, vart det såis ikkje noko av. Det er grunn til å tru at dette førde til ein reaksjon mot alle nye skuletiltak i bygda. Kanskje finn ein att noko av denne reaksjonen i striden mot fastskulen seinare. Kring 1814 vart det også økonomiske nedgangstider for heile landet. (63). Dei dårlege økonomiske tilhøva fekk konsekvensar for skulen. Såleis går det fram at skulerekneskapen i Rennesøy vog jamt med om lag 26 spd. i 1816. Det var ikkje eingong nok pengar til å betala løn til lærarane. Til samanlikning kan ein nemna at i 1812 hadde heile rekneskapen vore på om lag 100 rdl. Skuleskatten vart også sett ned i 1816 til 10 sk. på kvar gardbrukar. I det heile kom det til å gå lang tid før skulebudsjettet kom opp i same storleik som det var då Oftedahl var prest.

Oftedahl vart ikkje verande så lenge på Rennesøy. I 1817 vart han utnemnd til prest i Kristiansand og vart seinare stiftsprost der. Medan han var i Rennesøy, skreiv han ei katekismeforklaring. Ho kom ut i 1814, men vart aldri nytta. Ho var rasjonalistisk, og Oftedahl hadde oversett Luther sine tekstar heller fritt. (64)

Før han reiste frå Rennesøy, skreiv Oftedahl ei interessant skildring av natur og folkeliv i prestegjeldet. (65). Serleg gjev denne eit godt inntrykk av næringslivet i den tida. Elles skildra han folkekarakteren og lynnet hos folket i prestekallet. Ein tek med eit lite utdrag her (66). "Almuens karakter er i det Hele godmodig, og skjøndt boende nær ved en Bye, synes den ei at være smittet af udsvævende laster. Den er paaholdende, sparsom og i det daglige Liv meget tarvelig, men røber Vedhængenheit ved alt det som er gammelt, og som den er vandt til. Hviddingsøes Beboere have et mer frit Væsen, hvilket vel er en Følge af deres jevnligere Omgang med Fremmede". Vidare heiter det at «drukkenskab i daglig Levemaade er sjelden blant denne Almue».

Denne karakteristikken av bygdefolket kan høva også når det gjeld deira forhold til skulespørsmål i åra framover. Utviklinga her "røber Vedhængenheit ved alt som er gammelt, og som den er vandt til". Ein finn ikkje døme på liknande krafttak for skulen som då Oftedahl var prest. Det vart heller sterk motstand mot alle nye skuletiltak heilt fram til 1860-åra. Kanskje var denne varsemda som nemnt også ei fylgje av krafttaket og nederlaget då Oftedahl var prest.

Av andre prestar i Rennesøy framover mot 1860-åra kom både Salvesen og Bessesen til å vera interesserte skulemenn. Andre av prestane gjorde berre det som vedkom skulen som ei embetsplikt. Ved lova av 1827 vart det sett opp visse reglar og normer for skulestellet med serlege minstekrav. Det vart såleis ei plikt for bygdene å oppfylle minstekrava i lova. Prestane fekk difor betre stønad i lov og reglement enn prestane før hadde hatt. Dei kunne meir med lova i hand krevja tiltak gjennomførde. Her stod prestane heilt frå 1739 til 1827 i ei anna stode. I dette tidsrommet var det meir opp til presten kva han greidde å gjennomføra. Plakaten hadde gitt bøndene så stor makt i skulespørsmål at det dei ikkje var med på, kunne heller ikkje gjennomførast.

Gjennomføringa av skulelova frå 1827 vart likevel i stor mon avhengig av presten sin innsats. Di betre han kunne overtyda folk om nytten av lova, di lettare gjekk det med gjennomføringa. Folk såg ofte skulekrava frå presten som noko spesielt. Også etter lova av 1827 var konfirmasjonen det endelege målet for skulen. Kravet til kunnskap kunne skifta frå prest til prest. Kanskje hjelpte det for den som var mest tungnær eller lite arbeidsviljug, å gje ei gåve til presten (67). I Rennesøyboka er det fortalt om presten Bessesen at han var strid med konfirmantane. Dette førde til at det kom mange smørholkar og liknande til prestegarden ved konfirmasjonstider. Også plasseringa på kyrkjegolviet kunne vera avhengig av slike gåver. (68).

Somme prestar hadde heller ikkje den moralske standard som bygdefolket venta av ein prest. Det vart fortalt om presten Rode i Rennesøy (1840-1851) at han ikkje kunne tala i kyrkja utan at han var full. Han laut også ofte ha to menn til å halda seg oppe på hesteryggen når han skulle til kyrkja så han ikkje skulle detta av. Han vart til slutt avsett (69).

Om slike prestesoger er heilt sanne, kan nok vera uvisst. Likevel gjev dei ei viss meining om kvifor folk ikkje alltid brydde seg så mykje om dei krava og framlegga presten kom med. Kanskje hadde dei ikkje alltid kjensle av at saka var i heilt trygge hender hos han. På den andre sida hadde nok prestane sine vanskar med å skjønna bygdefolket. Mange av dei var vaksne opp i eit helt anna miljø enn bygdemiljøet på Rennesøy. Og omstillinga kunne nok vera vanskeleg. Prestane kjende seg sikkert ofte einsame i det likeglade eller i det tronge pietistiske miljøet- Dei såg liten trong til opplysning blant folk flest. Prestane kom alt i alt til å vera berarane av skuleframgangen i prestegjeldet. Mange av dei laut strida for å få gjennomført krava som lov og styresmakter sette. Somme møtte større vanskar på grunn av si personlege overtyding eller av personlege forhold, men alle var på ein eller annan måte med på å auka bygdefolket sitt skjøn for verdet av kunnskap og opplysning.

Frå 1860 blei ikkje presten åleine om å arbeida for skule og opplysning i Rennesøy. Det vart etter kvart menn av folket som kom til å hjelpa han i dette arbeidet. Framleis var det han som var formann i skulekommisjonen og hadde ansvaret for skuleutviklinga, men han stod ikkje lenger åleine. Mange av bygdefolket hadde etter kvart øygna verdet av kunnskapen.

I denne utviklinga hadde også omgangsskulen og omgangsskulelærarane vore ein viktig faktor. Denne skuleforma hadde trass i usle kår gjeve bygdefolket eit visst mål av kunnskap, og vore med og skapt trong for ein betre skule.

Omgangsskulen og omgangsskulelærarane

Ved dei ulike skulefundasane som vart vedtekne kringom i bygdene i byrjinga av 1700 talet, vart grunnlaget lagt for den vidare skuleutviklinga. Endå om mange av fundasane ikkje sette så store mål, og endå om mange av dei ikkje vart gjennomførde i den mon som var venta, så fekk i alle høve bygdene her ei ytre ramme for skuleverket sitt. Det var denne ramma prestane og andre skuleinteresserte hadde å gå etter når skulen skulle ordnast. Og det var denne ramma lærarane skulle fylla med eit brukande innhald.

I skulelova frå 1739 heitte det at bygdene skulle få i stand anten faste- eller omgangsskular. Det vart denne siste skuleforma som vart den mest vanlege i bygdene. Naturlilhøva og det økonomiske og kulturelle tilstandet i landet gjorde denne skuleforma mest praktisk. Gardane låg så spreidde og vegane var så dårlege at det var vanskeleg å samla nok born til ein eigen fast skule på ein lagleg stad i bygda. Dei økonomiske og kulturelle tilhøva gjorde heller ikkje fastskulen som skuleform mogleg. Folk flest hadde nok med å greia den daglege utkoma, og dessutan hadde dei ingen trong til kunnskap. Å byggja skulehus og betala læraren var difor meir enn dei fleste bygder kunne eller ville makta.

Omgangsskulen var sett på som både høvelegare og billegare. Her kom læraren sjølv rundt på gardane og samla borna i grannelaget til skule. Borna fekk såleis relativt kort veg til skulen. Dei kom ikkje bort frå heimen, og skulen kom i nær kontakt med foreldra. På dei fleste gardar vart skulen halden i stova der husfolket dreiv med arbeidet sitt. Også dei vaksne kunne såleis få nytte av undervisninga.

Læraren hadde rett på mat og husvære der han heldt skule. Dette var ei form for betaling som høvde godt i naturalhushaldet sine dagar. I nokre bygder meinte dei dette var nok betaling. (1). Men i dei fleste bygder fekk lærarane noko løn i reie pengar. Endå om denne løna ofte var mindre enn løna til tenarane på garden, tykte likevel folk flest at løna var for stor (2). Dei tykte ikkje skulearbeid var noko å betala for. Dei usle kåra som vart bodne både læraren og skulen, kom til å verka inn både på verdet og verdsetjinga av denne skuleforma.

Omgangsskulen vart ulikt verdsett medan han var rådande skuleform på landsbygda. Seinare biskop Jakob Neumann skreiv i 1803 at ein måtte sjå omgangsskulane "enten som levninger frå en barbarisk Tidsalder, da man endnu ikkje havde tænkt rigtig over Børneunderviisningens Hensigt, Gjenstand eller Medthode, eller som Nødværge mod Brutalitæt i saadanne Lande eller Egne, hvor localiteten ikkje tillader at oprette faste Skoler" (3). Om verdien av den skuleforma heiter det at «dens Grugter ere aldrig, hvad de burde være, positive, men overalt blot negative gode». På den andre sida har ein Bjørnson's

klassiske skildring av omgangsskulen og omgangsskulelæraren om lag 50 år seinare. Etter denne skildringa fekk elevane i omgangsskulen både kunnskap og oppseding på ein måte som berre den beste skulen kunne gje.

Men frå om lag same tid som Bjørnson skreiv, har ein ei anna fråsegn om omgangsskulen, nemleg den som Ole Gabriel Ueland gav då odelstinget drøfte skulelova av 1860. Han hadde sjølv vore omgangsskulelærer i Rogaland i mange år, og kjende dei vanskelege vilkåra som lærarane arbeidde under. Han gav ei mørk skildring av omgangsskulen, dei tronge stovene og usunne arbeidstilhøva. Det måtte verta slutt på desse gamaldagse tungvinte skuletilhøva, meinte Ueland. I så måte samsvarar synet hans med Neumanns (3).

Det er vanskeleg å gje ei samla vurdering av omgangsskulen i Noreg. Tilhøva var altfor ulike frå stad til stad. Både lærar og born, foreldre og prest gjorde skulen til det han vart på kvar stad. Visseleg var han ein brukande veg til kunnskap og opplysning i mange bygder i samtida. Krava i så måte var ikkje så store. Ofte vart kanskje presteskapet sin dom over omgangsskulen vel hard i forhold til tilhøva på landsbygda i samtida. Prestar og bispar såg tilhøva ut frå andre føresetnader enn bøndene, og hadde andre målestavar når det galdt skule- og opplysningstilstand. Likevel er både bispar og prestar si vurdering av skule- og opplysningsnivået på landsbygda i samtida nokså lik for heile landet (4). Ein kan difor i stor mon rekna med at preste- og bispefråsegner om omgangsskulen frå 1739 og utover er pålitelege kjelder.

Desse fråsegnene vitnar og om framgang og framvokster for skulen. På 1700 talet lærde såleis folk på landsbygda meir mannjamt å lesa i bok. (5). Og i byrjinga av 1800 talet vart også kunnskap i skrivning og rekning meir vanleg. Trongen formeir kunnskap auka etter kvart hos bygdefolket. Denne trongen var omgangsskulen med og skapte.

Preste- og bispemeldingane i åra framover frå 1739 omhandlar likevel helst det ekstraordinære i skulen. Anten vert kanskje den heilt gode læraren nemnd eller så får ein på den andre sida ei skildring av det dårlege arbeidet i skulen. Det daglege livet og det vanlege arbeidet får ein ofte lite inntrykk av. Dei meldingane som ligg føre om skulen i Rennesøy framover frå 1700 talet, er heller knappe. Det er difor grunn til å tru at skulen her ikkje merkte seg ut i noko lei. Han var truleg for det meste av medels standard og gav medels resultat.

Korleis opplysningstilstandet var i prestegjeldet i 1730-åra, har ein lite kjennskap til. Ein har såleis ikkje noko reelt grunnlag for å vurdera den seinare utviklinga. I ei visitasmelding av biskop Kærup i 1738 heitte det berre at "Ungdommen var denne gang bedre oplyst end ved næst førre Visitats" (6). Kva tilhøve bispen har gått ut frå, veit ein ikkje. Men i eit fylgjeskriv til visitasmeldingane frå stiftet, skreiv han at ungdomen "især de lærevillige blandt dem, i god Oplysning Stand, saavidt deris Fattelse de hittil lærte Luthers Catechismus Ord samt Rostochs og Bornemanns Forklaringinger har formaadet at lære". Ein kan difor rekna med at den større opplysninga var noko meir kunnskap i religion. Korleis det stod til med

lesedugleiken blant ungdomen kan ein vanskeleg slutta seg til av denne meldinga. Kunnskap i lesing var nokså vanleg på landsbygda i Noreg i byrjinga av 1700- talet. (7). Det er grunn til å tru at dette også galdt Rennesøy. Også i Rennesøy var det somme foreldre som sjølve ordna med leseopplæring for borna sine. Sokneprest Hielm fortalde såleis at somme foreldre underviste borna sjølve. (8).

Av framlegget til Hielm går det ikkje fram om han rekna med noko ordna leseopplæring av alle borna i prestegjeldet. Med den korte skuletida vart det i alle høve lite opplæring deknene kunne gje i tillegg til kristendomskunnskapen. Ein kan difor ikkje rekna med noko ordna leseopplæring i prestegjeldet før fundasen av 1754 vart sett i verk.

På denne tida heitte det og om deknene at han las godt og kunne sin barnelærdom. (9). Korleis det stod til med deknane sin kunnskap tidlegare, veit ein ikkje noko om. Men både biskop Kærup og Paludan syntest å finna kristendomskunnskapen i prestegjeldet tilfredsstillande. Såleis heiter det i meldinga til Paludan om visitasen i Rennesøy 1753 at "Ungdommen især den Konfirmerede var ikke ilde undervist". (10). Men etter visitasen i heile stiftet gav han likevel ei heller mørk skildring av skulen og opplysningstilstandet i bispedømet. (11). Frå visitasen i 1757 heiter det om Rennesøy at "Ungdommen var ikke blitt forsømt". Etter desse meldingane å døma fann ikkje bispene noko serleg å utsetja korkje på deknene eller ungdomen sin kunnskap. Den stod vel på høgde med det vanlege kunnskapsnivået i bispedømet.

Då biskop Hagerup kom på visitas til prestegjeldet i 1780, fann han ikkje skulestellet "i den beste stand". (12). Men han gav "Ungdommens Oplysning" karakteren "taalelig god". Serleg fann han ein "blindfødt der svarede fortreffelig vel". Dette var truleg ein av dei to blinde på Hodnefjell som seinare fekk så mykje å seia for det religiøse livet i bygda. (13). Bror til ein av dei blinde, Ommund Willumsen, skal ha vore lærar for John Haugvaldstad (f. 1770) (14). Han skal ha gitt borna ei solid opplæring i kristendomskunnskap, og han underviste også litt i rekning. Men det vart mindre med norskopplæringa. Kanskje av den grunn hadde alltid John Haugvaldstad vanskeleg for å formulera seg skriftleg, ?. Det var truleg berre dei færreste som fekk opplæring i å skriva. Ein veit i det heile svært lite om skuleopplæringa i prestegjeldet før århundreskiftet. Også i den allmenne skulesoga finn ein få opplysningar om dette. (16). Det var ei tid då det hende svært lite innan skulesektoren i landet. Korkje riksstyret i København eller stiftsdireksjonane i Noreg syntest å ta noko serleg initiativ i skulesaker. Skulen på landsbygda i Noreg heldt difor truleg fram nokolunde i samsvar med dei retningslinjene fundasane frå 1740-50 åra hadde staka opp.

I byrjinga av 1800-talet får ein etter kvart fleire opplysningar. Biskopane Hansen og Sørensen kom i Kristiansand stift til å få meir orden på skulestellet. (17) Det vart etter kvart meir vanleg å føra bøker over skuleskipnaden i bygdene, og biskopane kravde meldingar om skulestellet til ulike tider. Serleg kravde biskop Sørensen nøyaktige opplysningar om skuleskipnaden i bygdene. (18).

I ei melding frå Rennesøy til stiftsdireksjonen i 1815 heiter det i ein merknad at alle elevane kan lesa. (19). Somme av elevane har fått karakteren "Læser godt i Bog", andre at dei "Læser svagt". Av same meldinga gjekk det også fram at nokre av elevane lærde å rekna. Om ein del av elevane heitte det såleis at dei "Lægger sammen". Men det var færre som kunne skriva. Såleis fekk berre ei jente merknaden at ho kunne skriva, men det var fleire gutar som kunne denne kunsten.

Etter meldinga å døma varierte alderen på elevane frå 5 - 6 år til 14 – 15, og skulesøknaden kunne vera frå ein og opptil 66 dagar på kvar elev. Skulesøknaden var elles svært ulik i dei fire omgangsskuledistrikta. Læraren sin dugleik og personlegdom har nok vore ei medverkande årsak til dette. Interessa for skulen kunne også variera frå distrikt til distrikt. I alt har 108 gutar vore på skulen i 2837 dagar. Dette vert om lag 26 dagar skule i gjennomsnitt på kvar gut. På same tid var det 75 jenter som hadde vore på skulen i 1530 dagar. Gjennomsnittsskuletida for jentene var såleis om lag 22 dagar. Gutane nytta seg såleis litt meir av skulen enn jentene. Likevel syntest jentene sin skulesøknad å vera god i prestegjeldet. Den vanlege meininga var at jentene ikkje hadde noko serleg bruk for bokleg opplæring på den tida. (20). Nokre av jentene fekk elles merknaden at dei var "svært flittige".

Dei fleste borna i Rennesøy fekk såleis mellom 20 og 30 dagar skule i 1815. Skuletida for dei fleste elevane var såleis kort. Men dette var nok den mest vanlege skuletida på landsbygda i Noreg i denne tida. (21). Likevel var skuletida for kvart barn, som nemnt, temmeleg ulik. Som grunnar for dette har ein av lærarane nemnt sjukdom og "dels andre høverdige Aarsager", t.d. kalde dagar, korte dagar med mørke, lang veg og liknande. Det er også rimeleg å tru at mange foreldre heldt borna borte frå skulen når det var arbeid som skulle gjerast heime på garden. Men dette vart ikkje ført opp av nokon lærar som grunn for fråværet. Derimot skreiv alle at ingen hadde «nægtet at imodtage Skolen». I det heile ser det ut til at det var få foreldre i Rennesøy som nekta å gje rom for skulen. Det er såleis berre nokre få gonger nemnt at folk i bygda nekta å «imodtage» skulen. Dei få gongene dette er nemnt, har grunnen vore at dei som nekta ikkje hadde born. Berre ein gong går det fram av kjeldene at nokon har fått mulkt for dette. Det var i 1859. Då laut ein gardbrukar på Åmøy betala to spesidalar til skulekassen fordi han ikkje ville gje rom for skulen. (22).

I 1817 vart det sendt liknande melding som i 1815 til stiftsdireksjonen om skulehaldet i Rennesøy. Denne er nokså lik den førre, men det går fram av denne meldinga at fleire elevar lærer å skriva og rekna nå enn i 1815. Det var nok presten Oftedahl sitt arbeid for skulestellet i Rennesøy som nå tok til å bera frukt. Presten hadde også sjølv undervisning i skriving og rekning. Såleis fortel han i eit skriv i 1815 at han har hatt borna frå dei næraste gardane hos seg i prestegarden for å læra dei å rekna. (23), men så hadde det blitt misnøye med at borna var så lenge heimanfrå. Han hadde difor måtta slutta med denne opplæringa. Elles skreiv han i same meldinga at dersom skuletida hadde vorte auka frå 32 til 36 veker for dei ulike omgangsskuledistrikta i prestegjeldet, så hadde eit "Kiært Ønske" for han blitt

oppfylt. Men denne auken i skuletida kom ikkje før i 1828. Då vart skuletida i kvart distrikt auka til 36 veker, seinare til 38 veker. Det var krava i skulelova frå 1827 som skulle oppfyllest.

Lova frå 1827 sette opp skrivning, rekning og song som obligatoriske fag forutan lesing og kristendomskunnskap. Men det ser ikkje ut til at alle borna i Rennesøy fekk opplæring i desse faga i åra framover. Det går fram av ei melding frå sokneprest Bessesen til stiftsdireksjonen i 1837 at det dette året var 322 skulepliktige born i prestegjeldet. (24). Av desse hadde 66 lært å skriva og 20 lært å rekna på tavle. Men kvar elev lærde å rekna litt i hovudet.

I den meldinga soknepresten sende inn året etter med opplysningar til utarbeidinga av den offentlege statistikken frå 1837, (25) skriv han at alle elevane lærde å rekna og 136 lærde å skriva. Når det gjeld skrivning, var dette ein stor auke frå året før. Det er såleis grunn til å tru at skriveopplæring tok til å verta meir vanleg ved skulane i prestegjeldet i 1830-åra. Serleg var det nok gutane som fekk læra denne kunsten. Talet på elevar som fekk læra å skriva, har såleis ikkje auka noko serleg i åra framover. Såleis er det i 1843 ført opp at 122 av 314 elevar lærer å skriva. I 1853 får 130 av 328 elevar skriveopplæring. Det er såleis ikkje nokon serleg auke frå 1830-åra. (26).

Når det gjeld rekning, så vart det i 1843 ført opp at alle elevane hadde rekneopplæring. Men i 1853 er talet berre 83. Dette har truleg samanheng med at det berre er sendt inn oppgåve over dei elevane som fekk opplæring i skrifteg i rekning. Øving i hovudrekning fekk truleg alle elevane framleis.

Endå om det etter kvart vart meir opplæring i rekning og skrivning, var omgangsskulen ein lese- og kristendomsskule. Det var dette som var hovudfaga, og det var desse faga det vart lagt mest vekt på. Dette går til dømes fram av ein timeplan som vart utarbeidd for Stavanger prosti i 1844. (27). Timeplanen ser slik ut:

Timerne	Nederste Afdeling	Øverste Afdeling
Time 9 – 10	Indgangsbøn og Afsyngen av et Psalmevers	
	Overlæsning paa Lectien i ABC	Overhøring av Lectien i Forklaringen eller Catechismen.
Time 10 – 10 ¾	Catechismuslectien høres udenad	Skrivning
Time 10 ¾ - 11	Friquarter	

Time 11-11 ¾	Indenadlæsning i A.B.C. eller påTabellerne eller Catechismen under Lærernes m.v. ordning og Forklaring	Overlæsning paa Lectien i Bibelhistorien. Overlæsning paa Lectien i Forklaringen.
Fritime		
Time 1 ¼-2 ¼	Bibelhistorien fortælles og deri examineres og overhøres.	
Time 2 1/2-3 ¼	Skrivning paa Tal og Bogstaver.	Tegning.
Time 2 3/4-3 ¼	Sangøvelser og Slutningsbøn.	

Denne timeplanen vart truleg mønsterplan for prostiet og dermed også for Rennesøy prestegjeld, men ein har ikkje funne avskrift av planen i noko arkiv i Rennesøy.

Det er likevel rimeleg å tru at han har vore mønsterplan for omgangsskulane i prestegjeldet. Denne timeplanen er dessutan svært lik den første timeplanen for fastskulen som ein finn i skuleprotokollen i 1859. (28). Ein kan difor gå ut frå at det daglege livet både i omgangs- og fastskulen har gått så nokolunde etter denne planen i 1840 - 50 åra.

Dei bøkene som vart bruka i omgangsskulane, var først og fremst Luthers Katekisme og Pontoppidans forklaring. Det var desse bøkene presten la til grunn for konfirmasjonen. Difor galdt det å kunna mest mogleg av det som stod i desse bøkene utanåt. Det var innprentingsmetoden som vart bruka i skulen. Det galdt å kunna katekismetekstane og spørsmåla og svara i forklaringa. Alt Luther hadde peika på dette som ein brukande opplæringsmåte. (29). Det galdt om at folk lærde "den rette trua". Pietismen hadde nok i nokon mon vendt seg frå denne bokstavtreldomen. Det som vart lært, skulle også verta forstått. Likevel var det ordpugget som vart rådande utover på 17- og 1800-talet. Både lærarar, prestar og bispar spurde meir etter tekstane i bøkene enn etter om tekstane var forstått. Dette hadde både samanheng med den dårlege utdanninga til lærarane og den korte skuletida. Lærarane makta ikkje noko anna undervisning enn å spørja etter boka.

Mange bispar og prestar meinte det heller ikkje var mogeleg for elevane å kunne klara å læra meir enn dei viktigaste katekismetekstane på den korte skuletida. Kunne borna dei, så kunne dei i alle høve noko. (30).

Katekisma, forklaringa, nytestamentet og liknande bøker vart nytta i leseopplæringa. Dei såkalla ABC-bøkene hadde ofte berre alfabetet i byrjinga av boka. Resten var katekismetekstar. (31). Elles kom Grøgaard si ABC og Grøgaard si lesebok i bruk i mange bygder på 1800-talet. Grøgaard meinte at ein i skulen måtte bort frå det åndlause Pontoppidan pugget. (32). Borna skulle skjønna det dei lærde. Han tok difor med noko enklare lesestoff i ABC boka. Dette stoffet kom til å verta mislika mange stader.

Grøgaards lesebok kom meir i bruk enn ABC-a. Grøgaard hadde henta historisk stoff frå Bibelen til denne leseboka. Boka vart såleis både lesebok og bibelhistorie. Lova av 1827 kravde opplæring i bibelhistorie. Utover på 1800-talet vart difor denne boka nytta både som lesebok og bibelhistoriebok. men etter kvart kom det lettare og betre bibelsoger som vart tatt i bruk mange stader. (33).

Grøgaards lesebok vart kjøpt inn til skulane i Rennesøy alt i 1816, same året som boka kom ut. Det vart kjøpt inn fire eksemplar – eitt til kvar lærar. I 1822 vart det kjøpt inn i alt 22 bøker. Desse var meint til utlån til fattige born. Grøgaards lesebok er nemnt i skuleprotokollane heilt fram til 1870-åra. Det var såleis ei bok som vart mykje nytta i prestegjeldet.

Då fastskulen i Hausken kom i gang i 1850-åra, vart Grøgaard si bok skift ut med Knutsens lesebok på denne skulen. Denne boka var på mange måtar lettare enn Grøgaards lesebok, og ho vart bruka i mange skular i landet kring 1850. (34)

I rekning hadde dei færraste elevane lærebok. Som nemnt tidlegare, fekk dei fleste elevane opplæring i hovudrekning utover i 1830 – 40 åra, medan heller få fekk opplæring i å skriva tal og rekna. Ein av omgangsskulelærarane har fortalt at han kjøpte seg Kramers reknebok. (35). Denne boka kosta 4 ort, og han laut kjøpa henne for eigne pengar. Ein kan difor gå ut frå at det heller ikkje var mange av lærarane som hadde reknebøker.

Til skriving brukte dei fleste tavle og griffel. Av og til ser ein at skulekassen har kjøpt inn tavler og griflar til fattige born. Det har også blitt kjøpt inn papir til skriveopplæringa av og til. Det var elles opp til foreldra å skaffa dei skrivesakene til borna som dei hadde råd til. Ein kan såleis rekna med at det har blitt bruka både papir og blekk og tavler og kritt i skriveopplæringa frå 1840-åra og utover.

På timeplanane er det også oppført teikning. Om elevane har fått prøvt seg på dette faget i Rennesøy i 1840 åra, veit ein ikkje. Kanskje kan dei ha fått lov til å teikna på tavlene i ledige stunder.

I songopplæringa kom etter kvart salmodikonet i bruk på 1800-talet. I eit rundskriv i 1838 gjorde stiftsdireksjonen kjent at ingen ville frå nå av bli godkjente som lærarar og klokkarar utan at dei kunne spela på salmodikon. (36). Ein kan ikkje finna at dette instrumentet har blitt kjøpt inn av skulekassen i Rennesøy, men ein må vel likevel gå ut frå at somme lærarar kjøpte seg dette instrumentet sjølv.

Utstyret til læraren var såleis ikkje stort. Det var ikkje mykje han skulle ta med seg frå gard til gard. Stort meir enn han fekk plass til i skrinet sitt, var det ikkje. Lærebøkene var dyre å kjøpa både for lærar og elev. Undervisninga i omgangsskulen vart nok ofte keisam både for begge partar. Mange elevar kom til å halda seg mest mogeleg borte frå skulen.

Etter lova frå 1827 hadde ikkje foreldra plikt til å senda borna på skulen meir enn nokre få gonger i veka etter at borna hadde fylt 12 år. Mange foreldre nytta seg av dette i Rennesøy. Dette meinte sokneprest Bessesen var ei av dei største hindringane for skulestellet i prestegjeldet. (37). Berre dei dårlege lærarlønene var ein større vanske. Han skreiv i meldinga nemnt ovanfor at det var i alt fem elevar som ikkje hadde søkt skulen i 1836. Men dette vona presten snart ville verta retta.

I 1853 meldt at 13 elevar ikkje hadde søkt skulen. Dette skulle tyda på at talet på elevar som ikkje møtte på skulen hadde auka. Dette tilhøvet kan også ha hatt samband med den auka skuletida i 1827-lova. Fråværet kan også ha vorte meir nøyaktig bokført i 1830-40 åra, og utslaget på statistikken dermed vorte større. Det synest som om skulekommisjonen i Rennesøy nå vart meir oppteken av skulefråværet. Det er såleis først nå at ein finn døme på at dei vil senda skulepliktig ungdom til tukthuset for konfirmasjon.

På landsbasais varl det på 18. hundretalet mange ungdomar som måtte på tukthuset for å få den kristendomsopplæringa som var nødvendig for å kunna verta konfirmert. (38). Det var eit kongebod frå 1764 som hadde peika på denne utvegen til å læra ungdomen barnelærdomen. Utover på 1800-talet hadde det minka på talet på ungdomar som vart dømde til å verta konfirmerte på tukthuset. Det er difor interessant å leggja merke til at presten i Rennesøy var ein av dei siste prestane som ville freista denne utvegen. Tukthuskonfirmasjonen vart nemleg forboden ved lova av 1860. (39).

Det var ein gut som heitte Jakob som sokneprest Hammond melde til prostiet 14. mars 1856. (40). Presten skreiv her at Jacob, som nå var 21 år, ikkje på fleire år hadde vore tilstades på skuleeksamlingane endå om han hadde fått bod om å møte. Presten hadde også fleire gonger tala med foreldra, men dette hadde heller ikkje nytta. Første gongen hadde faren sagt at "sønnen led av saar i Hovedet" og kunne difor ikkje møte fram. Andre gongen hadde faren sagt at han ingen ting kunne gjera då guten ikkje ville gå på skulen. Presten skreiv vidare at han ikkje hadde hug til å bruka tvang, men sidan han ikkje såg nokon annan utveg, så måtte han nå be styresmaktene "træffe saadan Foranstaltning at bemeldte Jakob kand blive konfirmeret i sin Daabes Pagt".

Prostiet ba om nærare opplysningar om kristendomskunnskapen til "bemeldte Jakob". I svaret sitt heldt presten fram at korkje han eller læraren visste det, men læraren hadde sagt at det "i saa henseende maate å staa maadelig til". Likevel hadde Jakob nå møtt fram på skulen eit par dagar, så presten ba difor om at saka måtte verta utsett.

Men det vart med desse to-tre dagane. I eit nytt brev til prostiet fortalde presten, at han hadde snakka med guten. Presten hadde då tilbode guten å koma til prestegarden for å få opplæring. Men dette var han ikkje viljug til. Presten meinte difor at noko laut gjerast.

Bispen gav løyve til at Jakob skulle meldast til amtet. I eit skriv til amtmannen seier presten at «uagtet det kand være mislig at anvende Tvang saa finder jeg mig dog under disse Omstendigheder beføied til nu at anmelde Sagen, Redelig Kiærlighed tvinger meg til saaledes at søge ham meddelt ham Kundskab i den Christelige Religion, til hvad Gavn den dog skal blive ham, faar staa i hans Haand, der formaar at vække Liv i det døde».

Amtet gjekk med på søknaden frå presten, og guten vart dømd til tukthus for å bli konfirmert. Først då tok guten til å gå på skulen. Presten søkte difor amtet om utsetjing for han. Jakob kunne nemleg «til dels ved Stavning finde sig i Indenadslæsning i Det Nye Testamentet og kiende en Deel af Katekismuslæren saa nogenlunde udenad». Desse kunnskapane fann presten tilfredsstillande, og Jakob vart truleg konfirmert i 1859 utan å ha vore på tukthuset.

Kanskje hadde guten små evner, og tilhøva var truleg både fattigslege og vanskelege i heimen. Presten har vel kanskje også vore for stivbeint og kravstor i førstninga. Likevel fortel dette tilfellet noko om vanskane i omgangsskulen. Det var ikkje alltid så greitt korkje for prest eller lærar når dei møtte uvilje hos folk. Og oftast gjekk uviljen mot skulen utover læraren. Det var han som var den personifiserte skulen i omgangsskulen si tid. Det var han som var det viktigaste "meuble i Skolen" som biskop Bugge uttrykte det. (41).

Kven vart så omgangsskulelærarar? Høverstad har serleg peika på tre grunnar til at ungdomar valde dette arbeidet. (42). For det første kunne det vera folk som ikkje ville eller dugde til noko anna. Det kunne vera folk som på ein eller annan måte hadde mislukkast i livet eller som hadde kroppslege skavankar. Desse tok gjerne på seg skulearbeidet for å få seg hus og mat. Slike lærarar var nok ikkje med på å auka vyrdnaden for skulen. (43).

For det andre tok mange på seg skulearbeid for å sleppa militærtenesta. Etter "Plakaten" hadde omgangsskulelærarane rett til å sleppa eksisen dersom dei arbeidde ei viss tid i skulen. Mange såg difor lærararbeidet som ein utveg til å sleppa ei plikt dei var lite huga på. Oftast vart ikkje desse lærarane lenge i skulen. Dei slutta for det meste så snart plikttida var ute.

For det tredje var det ungdomar som valde lærararbeidet av idealistiske grunnar. Desse såg lærararbeidet som den einaste utvegen til bokleg kunnskap og utdanning i samtida. Dei fekk låna bøker hos presten, og sanko seg såleis kunnskapar som dei elles vanskeleg kunne ha

fått. Mange av dei fann truleg også trivnad i skulearbeidet. Dei lika å gå rundt frå gard til gard og prata med folk. Og mange lika også arbeidet med borna. Dei såg det som ei oppgåve å gje borna opplysning og opplæring.

Ein veit ikkje med visse kva som fekk ungdomar i Rennesøy til å ta på seg skulearbeid. Årsakene kunne nok vera mange. Det er likevel ikkje noko som tyder på at det har vore reine dugløyser til lærarar. Dette ville kome fram i bispe- og prestemeldingar. Dei fleste var frå bygda og skilde seg lite ut frå bygdefolket elles. Mange av dei var sterkt religiøse, og tok oppgåva som kristendomsforkynnar alvorleg. (44). Mange valde nok skulearbeid framfor militærteneste av religiøse grunnar. Den korte tida dei fleste var i skulen, skulle tyda på at eksisen også i Rennesøy var ei viktig årsak til at folk tok på seg lærararbeid.

Ein av omgangsskulelærarane i Rennesøy, Willum Jacobsen Hodnefield, skreiv i 1860-åra ned nokre minne om den tida han var lærar i prestegjeldet. (45). Dette kan kanskje ikkje reknast for eit historisk dokument sidan det er skrive etter minnet. Mangt kan han ha mishuga, og mangt kan ha fått ein annan dåm i alderdomen enn det var i røynda i ungdomen. Likevel gjev skriftet hans ein interessant karakteristikk av skule- og opplysningstilstandet i prestegjeldet då han var omgangsskulelærar. Ein vil difor ta med noko her.

Willum Jacobsen var fødd i 1808 på garden Hodnefjell på Mosterøy. Han fortel om sin eigen skulegang at mora lærde han å lesa. Sidan fekk han noko opplæring hos morbroren i katekisme og forklaring. Då han var 17 år skulle han "bæredes til Konfirmation". Presten la nok merke til at dette var ein flink gut, for straks etter konfirmasjonen vart han sett til lærar på Rennesøy. Men seier han, "da eg ikkje kunde regne og kuns lidet skrive, tilbød Præsten mig at give lidt Undervisning i disse Fag, førend jeg begyndte Skolen. Jeg var da hos ham en Uge, dette var alt".

Willum Jacobsen tok til som lærar i 1824, og var lærar i 7 år. Slik skildrar han skulen på den tida: «Skolen holdtes altid i det Huus hvor Familien opholdt sig. Børnenes Antal, som søgte Skolen paa engang var almindelig 10 a 12, dog hendte det at antallet kunde stige til 30. Nogen Instruks for skolelæreren kjendte man ikke til, der holdtes Skole hele Dagen med kuns to Timers Ophold. Børnene læste alle høit, hver i sin Bog efter deres Fremgang. Under al denne Summen sad Qvindfolkene borte i Stuen og surrede med sin Rok, medens de nynnende paa en Psalme, en Vise eller en Dans. Under saadanne Omstændigheder kan man læt tænke sig en Skolemesters Gjerning just ikke var misundelsesværdig. Man kan dog ikke sige, at Folket i Almindelighed havde liden Agtelse for Skolen, hos mange gjorde man sig al mulig Flid for at det kunde være Orden og Rolighed medens Undervisningen foregikk, ligesaa ogsaa Skolemesteren næsten overalt blev behandlet med Humanitet og Velvillighed, om man havde noget at udsætte paa Bagen, skal jeg lade uberørt - - -". Om undervisninga fortel han at «det som i begyndelsen faldt mig mest besværlig ved Undervisningen var Cathekisationen ved Overhøringen av Udenadlæsningen som i Regelen foregikk hver Løverdag. Den anstrengte mig saa, især naar det kom Folk ind for at høre der paa at Sveden randt ned ad Ansigtet som om jeg stod ved et tunge arbeide».

Willum Jacobsen fortel elles at lærarløna rakk ikkje langt. Han skulle av denne løna kjøpa seg klede og sko, og dessutan kjøpte han ofte bøker og skrivemateriell til skuleborna. Det var berre interessa for skulen og opplysningsarbeidet som gjorde at han heldt ut i skulen, fortel han. Han skreiv at "jeg lignede mig den bekjendte Pestalozzi der ikke havde Tanke for andet en Ungdommens Undervisning".

Willum Jakobsen tok til med ei løn på 8 spd. for året. Dette var den vanlege lærarløna i prestegjeldet i mange år. Dei første lærarane fekk truleg denne løna då skulen kom i gong i prestegjeldet i 1750-60 åra. I alle høve er 8 rdl. oppført som lærarløn i den første rekneskapen som ligg føre. Medan Oftedahl var prest, vart løna, som nemnt annan stad, auka til om lag 12 rdl. Men i dei vanskelege åra etter 1814 vart løna sett ned att. Såleis hadde ikkje skulekassen pengar til å betala ut full løn i 1916. Kvar lærar fekk difor berre fem spd. for dette året. I 1817 vart løna atter sett til åtte spd. Noko av løna vart då utbetalt i reie pengar, resten i naturalia.

Skulelova frå 1827 peika på at 20 spd. burde vera minsteløn. Dette rådet vart ikkje fylgt i dei fleste bygder. (46). I Rennesøy vart løna sett til 15 spd., men det var mange av medlemmene i skulekommisjonen som gjekk i mot denne auken. Dei såg auka lærarløn som "trykkende for Almuen". (47), men det går fram av møteboka at presten til slutt greidde å få alle med på å setja løna til 15 spd.

Denne løna vart nytta som minsteløn i prestegjeldet heilt fram til lova av 1860 kom, og amtstinget skulle fastsetja minsteløna. Skuletida var, som nemnt annan stad, i 1830-åra om lag 38 veker. Det var såleis ikkje stor vekeløn lærarane hadde. Det var difor ikkje rart at dei fleste lærarane slutta etter få års arbeid. Sokneprest Besessen skreiv i den tidlegare nemnde meldinga til stiftsdireksjonen i 1837 at dersom skulen skulle ha nokon framgang i prestegjeldet, så måtte lærarane si løn "klækkeligen forhøies". Då kunne ein "med Grund haabe, at faa interesserede delige Skoleholdere, og at beholde dem i nogen Tid". Slik tilhøva var nå skreiv han, slutta dei fleste etter eitt – eller i høgda få års teneste, og dette var til stor skade for skulen.

Somme lærarar fekk av og til alderstillegg. Då kunne løna kom opp i om lag 17 eller 20 spd. I 1842 vart det vedteke at skulehaldar Jørgen Johnsen Bjerga skulle få 17 spd. i løn. Han hadde då hatt arbeid i skulen i 10 år. Det er berre få gonger at slike lønssaker har vore drøfta i skulekommisjonen. Lærarane ser ut til å ha kome med små krav i så måte. Dei fleste var som nemnt, berre få år i skulen, og dei har funne seg i lønsvilkåra slik dei var. Mange kjende seg nok også usikre i arbeidet sitt. Dei tykte dei kom til kort. Dei våga difor kanskje ikkje å krevja meir løn for arbeidet. Dei tykte kanskje ikkje at dei hadde utdanning og føresetnader til å stilla krav om høgare løn.

Omgangsskulelærarane i Rennesøy fekk lærarutdanninga si hos presten. (48). Det var helst flinke konfirmentar presten tok til lærarar. Medan dei var hos presten, hadde dei 16 sk. dagen i kostpengar. Dette vart løyvt av skulekassen. Utdanninga kunne vera frå nokre få dagar

opptil eit par veker. Dessutan skulle presten vera rundt på skulane og rettleia lærarane i undervisninga. Det var såleis ikkje mykje opplæring lærarane fekk.

Etter utdanninga hos presten skulle dei prøvast og utnemnast av prosten før dei fekk arbeid i skulen. (49). Prost, prest og biskop kunne også setja av ein lærar dersom dei ikkje fann han dugande. Ein finn ikkje døme på at nokon lærar i Rennesøy har vorte avsett, men dei laut ofte fram til overhøyring både når bispen og prosten kom på visitas.

Biskop Sørensen prøvde alle lærarane i prestegjeldet på visitasen sin i 1821. (50). På same visitasen vart dei fleste lærarane i stiftet prøvde. Han gav dei karakterar for "Kristendoms-kundskab", "Kateketisk Gave", "Lesning", "Regning", "Sang" og Forhold". Dessutan fekk han også skriftprøver av dei. Karakterane han gav var mg – g – noegenlunde – maadelig – taalelig – slet-ikke. Bispen var nok streng med karakterane. Det var berre 10 som fekk mg i kristendoms-kunnskap i heile stiftet. I "Kateketisk Gåve" var det berre 3, i lesing 14 og i rekning ingen som fekk mg. I song fann han berre 2 som fortente mg og i "Forhold" berre 6. Lærarane i stiftet fordelte seg elles på alle dei andre karakterane i skalaen.

Av dei tre lærarane i Rennesøy var det ingen som fekk mg i noko fag. (51). Men det var heller ingen som fekk dei to dårlegaste karakterane. I rekning fekk dei alle "maadelig". Endå om ikkje dette var nokon god karakter, så var det 32 % av lærarane i heile stiftet som fekk "ikke". Mange av desse var frå Rogaland. Ein kan difor gå ut frå at det ikkje stod så heilt dårleg til med reknekunsten mellom lærarane i prestegjeldet på den tida. Noko hovudrekning kunne dei i alle høve. Dei hadde dei hatt ein flink lærar i Oftedahl. Som rasjonalist la han sikkert vekt på å gje lærarane opplæring i meir enn i lesing og kristendoms-kunnskap. Alle lærarane fekk «godt» i lesing og i "Forhold". Dette var dei mest vanlege karakterane bispen gav i desse faga. I kristendoms-kunnskap fekk to «godt» medan Maarthen Olsen Stølen fekk «temmelig godt». Lærarane ser ut til å vera dårlegast i "Kateketisk Gave" eller "Forstandsøvelse". To av lærarane fekk "taalelig" og en "maadelig". Dette samsvarar elles med karakterane til dei andre lærarane i stiftet der 41 % av dei fekk frå "maadelig" og nedover i denne disiplinen. (53). I song fekk alle «godt». Ein ser at bispen vurderte lærarane i Rennesøy nokså likt. Det er ingen av dei som skil seg ut frå dei andre. Heller ikkje skil lærarane i dette prestegjeldet seg ut frå gjennomsnittet i stiftet.

Det var sikkert ikkje så greitt for lærarane å måtta stå fram til overhøyring. Kunnskapane deira var nok oftast små, og agen for presteskapet stor. Så det var nok ikkje alltid så lett å gje svar. Verst var det nok når overhøyringa gjekk føre seg i kyrkja, og folk i bygda hørde på.

Det hende også at lærarane måtte fram til overhøyring i skulekommisjonen. I referatet frå møtet i skulekommisjonen 28. august 1826 heiter det såleis: "Efter at Provsten tillige med Sognepræsten nøie hadde undersøgt Skoleholderens Lærerdugelighed befandtes Reimers at fortjene for Undervisning i Indenad læsning karakteren Meget godt, for Undervisning i Katekismeforklaring næsten godt. Johannes Johnsen Hodnefield for Undervisning i Indenadlæsning Temmelig godt», for Undervisning i Katekismeforklaring Temmelig godt.

Willum Jacobsen Hodnefield for Undervisning i Indenadlæsning Næsten godt, for Undervisning i Katekismeforklaring Temmelig godt. Saaledes behøver da alle fire Skolemæstere endnu noen Undervisning i Indenadlæsning forbundet med Forstandsøvelser”. Det var denne disiplinen Willum Jacobsen også nemnde som den vanskelegaste i boka si. (54).

Presteskapet var stort sett nøgde med lærarane i Rennesøy. Det er berre få gonger at ein finn at nokon har fått nokon merknad om sitt ”Forhold”. ”De er alle velagtede, hæderlige Mennesker” skreiv sokneprest Bessesen om dei i 1837. (55).

Alle lærarane i prestegjeldet var svært unge. Medelsalderen for dei var berre 22 år i 1837. Gjennomsnittsalderen for lærarane låg mellom 20 og 30 år. Det er svært sjeldan å finna lærarar i Rennesøy som var over 30 år før i 1850 – 60 åra. I så måte samsvarar dette med resultatet av Høverstad sine granskingar at det var få gamle omgangsskulelærarar på landsbygda.

Kva for resultat vart nådd med omgangsskuleforma i Rennesøy? Det var nok ikkje så mykje kunnskap elevane fekk med seg frå denne skulen. Det syntest likevel som om dei fleste av borna fekk den kunnskapen som var vanleg på den tida. Både skule og heim var med i dette opplæringsarbeidet. For mange barn og unge var den praktiske opplæringa dei fekk heime den viktigaste, men den boklege opplæringa i heim og skule vart også etter kvart meir verdsett. Såleis fortel sokneprest Bessesen i den før nemnde meldinga si i 1837, at Selskabet for Norges Vel hadde fått i stand ei boksamling i bygda. Det var også skipa eit leseselskap som syntest å fanga meir interesse enn det tidlegare leseselskapet til Heiberg. Bessesen fortel at denne «Indretning bar bidraget meget til Almendannelsens fremme». Selskabet omfattes med Interesse og Bøgerne bruges med Begjærighed, ligesom Læselysten er stor saa Udgangen sandsynligen bliver god for denne gode Sag”.

Likevel såg presten fram til ”Skolevæsenets vider Fuldkommenhed”. Til det meir «fullkomne» nemnde han fastskulen. Kravet i lova frå 1827 om ein fast skule i kvar bygd vart eit mykje drøfta og omstridd spørsmål i prestegjeldet i 1830 – 40 åra.

Fastskule ved hovudkyrkjene – lova av 1827

Lova av 1739 hadde sett opp både omgangsskule og fastskule som høvelege skuleformer. Bygdene sjølve kunne velja kva for skuleform dei ville nytta seg av, men det vart omgangsskulen som vart den vanlege skuleforma i flest alle bygder. Omgangsskulen var billeg, lettast å administrera og høvde best i dei mange veglause og grisgrendte bygdene i Noreg. Det var såleis svært få fastskular som kom i gang i åra mellom 1739 og 1827.)1). Somme rasjonalistiske prestar hadde nok hatt planar om fastskular, men som oftast hadde desse planane stranda på motstand frå allmuge og styresmakter.

Det var serleg i somme bygder på Austlandet det hadde kome i stand fastskular før 1827. (2). Etter den off. statistikken var det i alt 121 fastskular før 1827, men i dette talet var også medrekna faste skular ved verk og bruk (3). Visseleg var dei leiande innan kyrkje og stat tidleg klår over føremonen med fastskulen (4), men korkje lovgjeving eller dei økonomiske og kulturelle tilhøva på bygdene hadde gjort ei slik reform gjennomførleg.

I lova av 1827 var eit at dei viktigaste krava at det i kvart prestegjeld skulle vera ein kyrkjesongar som også skulle vera lærar ved fastskulen i hovudsokna. Såleis vart kravet om i det minste ein fast skule i kvart prestegjeld lovfest. Ein skulle difor venta ein stor auke i talet på faste skular, men denne auken syntest ikkje å koma i første delen av lovperioden. Etter statistikken vart det i det første tiåret berre kome i gang 49 fastskular på grunnlag av lovkravet (5). Det var framleis 182 prestegjeld utan fast skule, og dei fleste elevane gjekk framleis i omgangsskulen. I Kristiansand stift var det såleis berre 21 av 58 prestegjeld som hadde faste skular. Det gjekk såleis heller seint å få dette punktet i lova gjennomført. Kva var grunnane til dette? I statistikken frå 1837 vert nokre av grunnane tekne opp.. Mellom anna syntest ein av grunnane å liggja i sjølve lova. Det var ikkje plikt for prestegjeldet å få i stand fastskule før enn "de nuværende Klokkere eller Degne paa landet afgaae". Der det var tilsett klokkarar før 1827, kunne dei førebels sleppa unna lovkravet. Dette synest å ha vore årsak til at Rennesøy kunne "sleppa" unna i så lang tid. Klokkaeren var her nemleg tilsett før 1827. Han var ikkje lærar, og så seint som i 1840 var han klokkar ved hovudkyrkja (6).

Skulekommisjonen her hadde såleis lovleg grunn til å koma unna kravet om fastskule heilt fram til 1840-åra. I 1837 reknar statistikken med at det var 151 klokkarar i heile landet som var fritekne for alt skulehald. I mange bygder kunne dette vera ei rimeleg orsaking for å sleppa unna lovkravet. Likevel kom mange prestegjeld ikkje til å få i stand fastskular fordi om klokkaeren gjekk av. I mange prestegjeld syntest dei ikkje å bry seg om kravet i lova. Departementet kjem i 1837 inn på dette og meiner å finna grunnen både i dårleg økonomi i bygdene og i uvilje mot å yta pengar til skulen. Denne uviljen trudde departementet kom av at "Landalmuen" trudde dei var i "Besiddelse af den Forrettighed framfor andre Borgerclasser, at deres Børn skulle opdrages paa Statens Bekostning". Bygdene meinte at dei hadde krav på stønad av Opplysningsvesenets fond til skulestellet. Mykje av det beneficerte godset høyrde frå gammalt av til kyrkjene og kyrkjeiegaren på landet. Mange meinte difor at Opplysningsvesenets fond skulle kosta alt skulestell på landsbygda. Dette var nok eit rettkome krav. Lenge fekk allmugeskulen svært liten stønad av dette fondet. Først ved stortingsvedtaket i 1842 vart stønaden til allmugeskulen auka (7). Det var då Ueland og andre bondetingmenn tok saka opp og fekk henne gjennomført.

I samband med skulestatistikken 1837 drøfte også departementet spørsmålet om bygdefolket hadde for stor makt i skulespørsmål. Det heiter såleis at ein kan ikkje venta at folk som sjølve lite eller inkje har lært, skal forstå nytten av at borna deira får meir kunnskap. Formannskapslovene, som nett var vedtekne, hadde heller ikkje departementet noko tru på ville føra til betring av skulestellet i første omgang. "Det ligger i Sagens Natur at

communerne første Gang vilde vælge sine Formænd eller Representantar i Særdeleshed blant de Almuesmænd, der have forskaffet sig et Slags Tiltro eller Navn ved deres idelige Klager over Undertrykkelse, Mangel paa Sparsomhed o.s.v». (8). Departementet meinte likevel at dei same kommunestyra ein gong "vilde fremkalde nyt Liv i dette viktige Anliggende". Allmugen ville freista å skaffa seg ei betre skuleordning så snart han fekk skjøn for kor viktig kunnskapen var for styre og stell.

Det gjekk likevel lang tid før folk flest fekk skjøn for fordelane med ein betre skule. Difor kom gjennomføringa av lovkravet om fastskule ved alle hovudkyrkjer til å ta lang tid, og møta mykje motstand i mange prestegjeld. Mange av skulekommisjonane freista så godt dei kunne å koma unna dette kravet. Ein har døme på dette i Rennesøy. Om det ikkje kan seiast at skulekommisjon og formannskap direkte sette seg mot fastskule, prøvde dei likevel på mange slag måtar å sleppa unna dette lovkravet.

Spørsmålet om fast skule på Rennesøy var framme i skulekommisjonen første gong 6. desember 1827. Det vart i dette møtet referert skriv frå stiftsdireksjonen med spørsmål om korleis paragraf 1 i skulelova "kunde anvendes paa Rennesø Præstegjeld og hvilke Forslag Kommisjonen vilde fremføre til at efterkomme bemeldte Lovs Paragraf 2 angaaende Klokkergaard og Fast Skole". Kommisjonen svara at kyrkjeieigedomane under hovudkyrkja var bygsla vekk til unge folk. Det var difor ikkje råd å få desse til klokkargard, men kyrkja åtte ein liten gard på Østhus, 1 ½ fjerding vei (om lag 4 km) frå hovudkyrkja. Paktaren av denne garden var oppsagt fordi han ikkje hadde betalt avgifta. Det ville difor høva godt for skulekommisjonen å ta denne til klokkargard. Stovehusa på garden kunne så brukast til skulehus. Skulekommisjonen meinte at det ville høva bra med ein fastskule der. Garden låg såleis midt i eit folkerikt distrikt med 27 "Gaardmænd" og 23 "Husmænd" som ikkje budde lenger frå enn 1/8 mil. Med omsyn til eige hus for fastskulen, meinte kommisjonen at det var vanskeleg å få bygt eit slikt fordi "Præstegjeldet aldeles manglet skog, og skolecassen ei er i stand til at bestride mere end Skoleholderens Lønninger". Kommisjonen ba difor stiftsdireksjonen godkjenna framlegget om garden Østhus til klokkargard og fastskule slik at denne, "saa snart som mulig kan tage sin Begyndelse".

Stiftsdireksjonen godkjende ikkje dette framlegget. Det vanlege var at klokkargarden og fastskulen vart lagt nær hovudkyrkja, ikkje i ein utkant av bygda slik skulekommisjonen i Rennesøy gjorde framlegg om. Saka vart difor sendt attende til skulekommisjonen i Rennesøy (Møte 16/9-29.) Men skulekommisjonen heldt fast på det tidlegare vedtaket. Nokon fast skule kunne ikkje koma i stand "paa grund af Skolekassens Forfatning". Og så lenge klokkaren levde, kunne heller ikkje stiftsdireksjonen krevja lova gjennomført. Klokkaren var kyrkjesongar ved dei 4 kyrkjene på Rennesøy og Mosterøy. Berre på Kvitsøy var klokkarstillinga kombinert med lærarposten. For dette hadde læraren 10 spd. året i løn (9). Klokkaren ved kyrkjene på Rennesøy og Mosterøy kom til å ha denne stillinga til midten av 1840-talet. Først då kunne stiftsdireksjonen koma attende med nye krav om at prestegjeldet skulle få i stand fast skule og klokkargard slik lova kravde.

Spørsmålet om å få i stand fastskule vart likevel teke opp i ei av annekssoknene. Det hadde som nemnt ein annan stad, kome ny distriktsinndeling i 1835. Prestegjeldet hadde nå blitt delt i 5 skuledistrikt. Ved dette hadde distrikta blitt mindre, og med det skulevegen for borna kortare. I 1837 vart denne distriktsinndelinga teken opp på nytt. Det vart nå vedteke ei omordning av distrikta slik at læraren i Kloster, Reimers, skulle halda skule i huset sitt. Til vederlag for dette skulle Reimers få ei godtgjersle for kvart år på 1 spd. 34 skilling + 90 skilling for lys og brenne. Reimers skulle ha skule i huset sitt i 35 veker. Dessutan skulle han ha 2 veker omgangsskule på Kåda og Hodnefjell.

Korleis denne første fastskulen vart tenkt ordna med omsyn til skulesøknad og liknande, er der ikkje noko vedtak om. Skulen kom heller ikkje i gang. Skulekommisjonen hadde nok ikkje spurt Reimers om han ville ha skule i huset sitt. I eit skriv året etter frå Reimers står det at "flere Omstændigheder forbød ham at give sit tilsagn om fast Skole i sit Hus paa Udsten Kloster Sogn Skoledistrikt". Skulekommisjonen vedtok difor at det ikkje skulle verta noko omregulering av skoledistrikta,. Prestegjeldet skulle ha den distriktsinndelinga som var vedteken i 1835.

I midten av 1840-åra må klokkaren ved hovudkyrkja ha slutta. Det kom nemleg då nytt krav frå stiftsdireksjonen om fast skule, klokkargard og skulehus. Skrivet frå stiftsdireksjonen vart drøfta i skulekommisjonen 23. september 1846. Det vart eit langt møte. Møteboka er såleis førd ei stund både av ordføraren, lensmannen og presten. Referatet er nokså langt, og det ser ut til at det vart brukt stor omtanke med å finna flest mogelege grunnar mot kravet frå stiftsdireksjonen. Det heiter såleis at «Skoleformandskabet erkjender gavnligheden og riktigheden af en fast Skoles berettigelse i Præstegjældet -- men, at de nuværende Omstændigheder -- ere af den Beskaffenhed, at Udgifterne med en fast Skoles Oprettelse, sammen med Oprettelse af dertil fornødent Hus eller med leie af et saadant, i Forening med den Løn, den ansættendes Lærer burde nyde, maatte for Tiden blive Vedkommende Bidragspliktige altfor byrdefuld". Skulekommisjonen går så over til å skildra dei dårlege økonomiske tilhøva som rår i prestegjeldet, og som etter kommisjonen si meining skulle gjera det klårt kvifor kommunen ikkje kunne ta på seg utgiftene med fastskulen nå. Det står i møteboka «at Præstegjældet i det sidste er hjem søgt af en saagodtsom Total misvægst på Potatis ---, det er vitterlig at hver Mand her i Præstegjældet ikkun har erholdt 1/10 af den sædvanlige Potatis avling ----- og at det er at frygte, at mand inden kort tid i almindelighed vil komme til at savne denne Frugt i Husholdningen først som det daglige Brød, og paa grund deraf komme til at savne Paagangsmød og contante Indtægter til faste Udgifter i Husholdningene".

Potetavlingane var ei viktig inntektskjelde for bøndene på desse øyane (10). Likevel var det vel lite truleg at stiftsdireksjonen ville godta at den dårlege potethausten var god nok grunn til å sleppa lovkravet om fast skule. Dette skjønna nok skulekommisjonen. Den lova å koma tilbake til saka, når tidene vart betre. Førabels ba skulekommisjonen om utsetjing på uvis

tid. Skulekommisjonen kunne ”i den første Tid forstaaelig ei binde sig til de kommende Udgifter med Skoleholder, Bygning, eller paa anden Maade”.

Presten var ikkje samd med skulekommisjonen. Han ville ha saka om fastskulen og klokkargarden ordna så snart som mogeleg. Difor sa han seg viljug til å ta eit stykke av prestegarden til klokkargard. Skulekommisjonen tok ut på oppmåling av stykket med ein gong. Det vart målt opp eit stykke utmark på 3380 kvadratalner. Dette meinte medlemmene av skulekommisjonen var ”tilstrækkelig til ved dyrkning at føde 2 Køer og afgive almindelig Husmandsavling af Korn og Potatis”. Avgifta til prestegarden skulle vera 2 ort, men det vart ikkje gjort vedtak om kven som skulle betala – læraren eller skulekassen.

Då denne synfaringa var ferdig, vart resten av sakene utsette. ”Da dagen med det forhandlede var forløben og Mørket paafaldt, kunde man i dette Møde ikkje foretage nogen Omregulering af Districter eller Roder, og derfor utsettes til et senere Møde”.

Men stiftsdireksjonen godtok ikkje skulekommisjonen si grunngjeving om å få saka om fastskulen og klokkargard utsett på uvisst tid. I eit nytt skriv (3/6-48) kom stiftsdireksjonen atter med krav om fast skule. Kravet var nå forma mest som eit ultimatum. Prestegjeldet skulle ha ordna med skulehus og lærarjord før året var ute.

I svaret sitt minner skulekommisjonen igjen om den dårlege potethausten i 1846. Økonomien i kommunen var i det heile ring. Avlingane hadde slått feil, og hummar- og vårsildfisket hadde mislukkast. Kommisjonen meinte at folk måtte gå «fra Gaard og Grund om forøgede Byrder bliver den for Tiden paalagt med en fast Skoles oprettelse». Dei dårlege økonomiske tilhøva hadde gjort at utlegga til fattigstellet hadde auka i kommunen. Kommisjonen meinte difor at den ikkje kunne påleggja folk meir utlegg nett nå.

Eit anna moment som også tala for utsetjing, var etter kommisjonen si meining, arbeidet med den nye allmugeskulelova på stortinget i 1848. Det heiter såleis i møteboka: ”Da det er denne kommisjon bekjendt at det paa næværende Storting vil blive fremsat til Behandling Forslag til ny Lov om Almueskolevæsenet paa Landet, og Kommisjonen staar i det Haab, at denne nye Lov ikke vil gjøre det til ubetinget Pligt at oprette faste Skoler”.

Presten var heller ikkje denne gongen samd med skulekommisjonen. Han har ført til i møteboka at han ikkje er samd i at saka om fastskulen skal utsetjast på uvisst tid. Det bør ikkje gå lenger enn 2 år før fast skulen vert ordna, skriv han. Ei lenger utsetjing kan verta ”Menigheden meir til Byrde end til Lykke”. Kravet i lova frå 1827 må nå likevel eingong bli avgjort, meinte han.

Stiftsdireksjonen gav presten medhald og kravde at skulehus måtte vera bygt og fastskule ordna innan utgangen av året 1851. Men skulekommisjonen freista endå ein gong å vri seg unna. Det vart vedteke å søkja om løyve til å leiga eit hus på Ægrene. Dette ville falla billigare enn å bygja nytt skulehus med lærarbustad. Huset på Ægrene var til leige for 10 spd. 4 ort om året. Det var 7 ½ alen langt og like breitt og ”saaledes maaske noget lidet i

henhold til Skolebørnernes antal som nu er 60". Men slik tilhøva var, meinte skulekommisjonen at det fekk greia seg. Det var ikkje noko rom til læraren i huset, så han skulle inntil vidare få vederlag for hus. Elles vart det også i dette møtet peika på at skulekommisjonen framleis venta på ei ny lov for almugeskulen som ville ta bort lovbodet om fastskule i kvart prestegjeld.

Men heller ikkje denne planen om å leige ei krinsstove på Ægrene vart godkjent av stiftsdireksjonen. I april 1850 kom difor saka om bygging av skulehus med lærarbustad opp både i skule- og heradstyret. Det vart nå gjort vedtak om å byggja huset. Skulestova skulle vera 8 ½ alen utvendig i firkant og vera ferdig innan utgangen av året. Vidare vart det vedteke å søkja om eit lån på 200 spd. av Opplysningsvesenets fond, og ei gåve på 150 spd. av same fondet. Dersom prestegjeldet fekk denne gáva, skulle der også byggjast lærarbustad, elles ikkje.

Kommunen fekk både gáva og lånet. I innstillinga frå statssekretariatet heiter det at Rennesøy bør få ei løyving på 150 spd. som "Hjælp til Bestridelse af Omkostningene ved Opførelse og et Lokale for den Lovbefalte faste Skole og sammes Lære" (11). Lånet vart gjeve med føresetnad av kommunal trygd. Etter ein del ordsifte og skriv til styremaktene vedtok kommunestyret å stilla garanti for lånet.

Kommunestyret hadde saka om fastskulen oppe til avgjerd i eit møte 16. august 1850. På same møtet vart det også valt byggenemnd. Denne nemnda skulle få tak i material, gjera avtale med bygningsmann og i det heile ha tilsyn med arbeidet. Mykje av arbeidet skulle elles gjerast som pliktarbeid av dei skattepliktige i krinsen. Var det nokon som ikkje ville gjera det arbeidet dei var pålagde, skulle dei bøta med 14 skilling. Det skulle i det heile takast minst mogeleg av kommunale midlar til dette tiltaket, venteleg fordi det berre var ein del av kommunen som fekk nytte godt av huset. Folk i dei andre krinsane var lite huga på å vera med og bera kostnaden til fast skule for Hausken. Det vart rekna slik at sidan det var Hausken krins som fekk nytte av skulen, så skulle også denne krinsen betala han. Dei andre krinsane ville berre kosta den skulen som dei sjølve hadde. Dette var i det heile en vanleg vurderingsmåte når det galdt kostnaden til dei første fastskulane.

Det første skulehuset på Rennesøy vart ikkje stort. Skulestova var på om lag 9 alner i firkant. Dertil kom ein liten lærarbustad på nokre få rom.

Ti inventar i skulestova ville byggenemnda ha "Benker, 1 bord, 1 stol og en aaben Hylde til Bøgernes opbevarelse". Korkje hus eller utstyr var såleis noko framifrå. Men det viktigaste var likevel at nå kunne fastskulen kome i gang.

Huset stod ferdig hausten 1850. I dei første åra vart det vanskeleg å få dugande lærarar. Lærarposten hadde såleis kunne vore kunngjord i Stavanger Amtstidende alt i 1849 utan at ein einaste søkjar hadde meldt seg. Skulekommisjonen gjorde difor vedtak om å søkja stiftsdireksjonen om å få ein av omgangsskulelærarane til klokkar og lærar. Men dette gjekk ikkje stiftsdireksjonen med på. Det skulle tilsetjast ein seminarist i stillingen.

Om det lukkast å få ein seminarist til lærar første året, er ein ikkje så viss på. (12). I alle høve har det vore ein omgangsskulelærar konstituert i posten om lag 2 år. Ein kan såleis ikkje rekna med at det vart tilsett lærar med seminarutdanning før hausten 1853. Då hadde det året før vorte ordna slik at klokkaren ved hovudkyrkja også skulle vera klokkar ved anneskyrkjene på Mosterøy og ved kyrkja på Sørbo. Dette gjorde at klokkarinntektene auka. Løna vart nå i alt om lag 70 spd. Dette var visseleg grunnen til at 5 stykke søkte posten då han vart utlyst i 1853. Skulekommisjonen tilrådde at Knud Sælland vart tilsett. Men stiftsdireksjonen fylgde ikkje tilrådinga, og tilsette Enok Gausel. Då han døydde i 1856, søkte Sælland på ny, og denne gongen fekk han posten. Sælland var visseleg ein dugande lærar, som på mange måtar kom til å arbeida for ein betre skule i kommunen. Han var lærar ved Hausken heilt fram til 1882.

Posten ved Hausken faste skule var på 36 veker. Løna var 30 spd. for året. Noko av skuletida (4 veker) skulle haldast på gardane Eltarvåg og Rennaren. Desse gardane låg så langt borte at skulekommisjonen fann at vegen for borna vart for lang til skulen på Hausken. Difor skulle dei få nokre veker omgangsskule kvart år, og dei skulle også ha høve til å koma til fastskulen dersom dei ynskte det. Dette nytta borna seg likevel svært lite av.

Fastskulen vart delt i 2 avdelingar. Delinga skulle vera etter elevane sitt kunnskapsnivå. Etter kvart vart elevane delte i avdelingar etter alder. Berre i serlege tilfelle vart delingar etter kunnskapsnivået. Avdelingane søkte skulen til ulik tid. Det vart her ordna slik at elevane skulle koma på skulen annankvar dag. Dette var ein stor føremon framfor omgangsskulen. Elevane kom til å gå på fastskulen i lenger periodar og i lenger tid av året enn elevane i omgangsskulen som oftast berre hadde korte kurs. Dersom læraren kunne ordna med lekselesing på fridagane for fastskuleelevane, ville elevane her få ei mykje betre og meir effektiv skuletid enn elevane i omgangsskulen. Opplæringa kom såleis inn i fastare former. Læraren hadde utdanning for yrket sitt, og hadde føresetnader for å gje opplæring i andre fag enn lesing og kristendomskunnskap. Truleg var det først ved fastskulen at ein kan rekna med at det vart gjeve skikkeleg opplæring i skiving og rekning. Dei seminarutdana lærarane ved fastskulen skulle også gje vidare opplæring enn lova kravde. Såleis ser ein av skuleprotkollane at lærar Sælland har gjeve noko opplæring i soge og geografi. Han skifte også ut Grøgaards lesebok med Knutsens.

I det heile fekk folk litt etter kvart skjøn for føremonene med fastskulen. Endå motstanden mot han hadde vore stor, skjøna folk litt etter kvart at det var denne skuleforma som hadde framtida for seg. Folk var såleis meir innstilte på å få fastskular då lova av 1860 kom. Lovkravet frå 1827 om fastskule i kvart prestegjeld var såleis med å opna vegen for den store overgangen frå omgangs- til fastskule som tok til med 1860-lova. Då denne lova kom, hadde mange meir skjøn for verdet av fastskulen framfor omgangsskulen. Striden omkring dei første fastskulane hadde såleis i noko mon vore verdfull for den seinare utviklinga, endå om han syntes å skapa mykje uvilje mot skulen medan han stod på.

I Rennesøy har ein eit par døme på kor redd skulekommisjonen var å ta opp nye skuletiltak medan motstanden mot fastskulen var hardast. Såleis kom det i 1849 førespurnad frå prosten om Rennesøy ville ha ein vidaregåande almugeskule – såkalla lærlingeskule – tilknytt fastskulen. Skulekommisjonen svara at "der ere i Præstegjældet ingen trong til saadan høiere Skoles oprettelse". Dei foreldra som ville ha vidare undervisning for borna sine, hadde lett høve til dette, av di Stavanger låg så nær ved. "Kommissjonen finder derfor saadan Læreanstalts oprettelse i Præstegjældet unødvendig". Formannen var pålagt "ikkje at tilføie videre Besvarelse". Så noko meir snakk om dette framlegget ville ikkje skulekommisjonen ha.

I 1853 kom det eit skriv frå stiftsdireksjonen der det blei spurt om Rennesøy kunne ta imot eit seminar til å utdana almugeskulelærarar for Stavanger og Ryfylke prosti. Det var også spørsmål om Rennesøy kunne yta tilskot til eit slikt seminar når det galdt bygging av hus o.a. Skulekommisjonen svara at det kunne nok vera gagnleg med eit sovore seminar, men prestegjeldet hadde ikkje høve til å ta imot noko slikt. Heller ikkje kunne skulekommisjonen binda almugen til noko tilskot. Elles meinte kommisjonen at omgangsskulelærarane i bygda nå kunne få tilleggsutdanning ved fastskulen. I det heile var nok skulekommisjonen lite huga på å ta på seg meir utlegg til skulestellet. Medlemmene tykte nok utlegga til fastskulen førebels var store nok. Stiftsdireksjonen skulle ikkje få høve til å tvinga inn på prestegjeldet meir utlegg enn det alt hadde.

Spør ein etter grunnen til motstanden mot fastskulen i Rennesøy, så finn ein visseleg nokre av dei same som ein peika på i innleiinga. Visseleg var det i stor mon direkte uvilje og uforstand som gjorde seg gjeldande. Dårleg potetår kunne visseleg ikkje reknast som gyldig grunn til å sleppa gjennomføra ei betre skuleordning. Dei økonomiske tilhøva i prestegjeldet var truleg ikkje fullt så dårlege som skulekommisjonen ville ha dei til. Såleis seier sokneprest Bessesen i ei melding til stiftsdireksjonen i 1838, at dei økonomiske tilhøva er så gode at prestegjeldet ikkje treng stønad av Opplysningsvesenets fond. Likevel hadde skatteutlegga auka i Rennesøy i åra framover til 1850. Såleis hadde fattigkommisjonen teke til å krevja inn reide pengar i staden for naturalier til fattigstellet i 1840-åra. Mange hadde difor visseleg tykt at det vart for mykje utlegg jamt over i skattar og liknande. Ein kan difor rekna med at skulekommisjonen var utsett for påtrykk av folk mot å auka utgiftene til skulestellet. Elles hadde folk i prestegjeldet store utgifter til kyrkjebygg nett i 1840-åra. I 1846 vart det bygt ny kyrkje på Aske (13) og det vart i same åra arbeidd med planar for ny kyrkje på Hausken. Denne vart likevel ikkje bygd før i 1850-åra. Utlegga til kyrkjer og til fattigstellet såg nok fok jamt over på som mykje viktigare enn utlegg til skuleføremål. Verdet av skulen var det truleg heller få som hadde noko serleg skjøn for på denne tida. Dertil kom at sokneprest Rode (1840-1851) heller ikkje hadde så stor tillit i prestegjeldet (14). Han var truleg ikkje noko stor kraft i skulekommisjonen. Dette skulle også alle vedtaka for å sleppa unna fastskulen vitna om. Truleg har medlemmene av skulekommisjonen våga seg meir frampå enn dei før hadde gjort t.d. då Bessesen var prest.

Likevel var ikkje motstanden mot fastskulen eit lokalt fenomen. Som nemnt tidlegare, peika statistikken frå 1837 på at dette lovkravet hadde vanskeleg for å bli gjennomført over alt i landet. Etter statistikkane frå 1840 og 1853 syntest det ikkje å koma noko endring i dette. Såleis auka talet på fastskular berre med 219 skular i tida mellom 1837 og 1853. Ein må likevel rekna med at dei fleste prestegjeld hadde fått sin eigen fastskule i 1853. Mange av desse skulane hadde tilhald i leigd lokale. Av dei 419 fastskulane i 1853 var det såleis berre 291 som hadde eige hus.

Endå det gjekk seint mange stader å få gjennomført kravet frå 1827 om ein fastskule i kvart prestegjeld så bar likevel dette kravet på mange måtar bod om skuleforma i framtida. Ved lova av 1860 blei fastskulen gjort til den vanlege skuleforma for landsbygda. Gjennomføringa av 1827-lova skapte såleis grunnlaget for den seinare skuleutviklinga i landet.

Skulen tek form 1860 – 1889

Innleiing

Det tok lang tid å gjennomføra skulelova av 1739 her i landet. Korkje lovgjevinga eller samfunnsutviklinga kom frå først av til å skuva på gjennomføringa. I lova frå 1827 vart tankar og krav frå lovgevinga i 1739 tekne opp på nytt. Desse prøvde styresmaktene å gjennomføra i åra framover mot 1860. Med omsyn til skulelovgjevingsarbeidet var det såleis heller lite som skjedde i dette lange tidsrommet frå 1739 – 1860. Det var eit tidsrom med lite endring i skuleskipnad og opplæringsmåtar. Vilkåra låg ikkje til rette for nokon effektiv skule. Lærarane hadde lita eller inga utdanning. Skuletida var kort, og tilhøva i omgangsskulen slik at utbyttet av skuletida vart liten. Interesse for og tilslutnaden til skulen frå allmugen si side hadde også vore heller skral. Likevel hadde skulen vorte ein eigen institusjon på bygdene. Trass i usle kår hadde skulen vore med på å gje kunnskap og opplysning til det breie lag av folket. Dette hadde igjen vore med på å gjera det mogleg for folk å fylgja med i tida. Lesedugleik innan allmugen hadde etter kvart blitt vanleg, og kring 1850 tok mange til å verta føre til å skriva og rekna. Etter 1827 tok fastskulen til å slå rot i dei fleste bygder trass i mykje motstand. Folk såg litt etter kvart føremonene ved fastskulen framfor omgangsskulen. I mange bygder gjekk ikkje folk i lengda med på at berre hovudkrinsen hadde fastskule. Det vart etter kvart også reist krav om fastskule i andre krinsar. Skulelovgjevinga i 1860 kom til å gje ein sterk framskuv for denne utviklinga.

Skulelova frå 1860 kom også til å byggja på eit heilt anna idegrunnlag enn tidlegare skulelover. Både i 1739 og 1827 bygde lovgjevinga på eit religiøst pietistisk grunnsyn. Dette kom til å få mykje å seia både for mål og innhald i skulen. Skulen kom i stor mon til berre å vera ein kristendomsskule med kunnskap og oppseding til religiøse livsmål. I 1850-åra hadde det gått føre seg ei ideologisk nyorientering i Noreg (1). Denne hadde mange årsaker, og kom til å få stor innverknad på heile samfunnsutviklinga framover. Dei nye ideane skapte

strid mellom gamalt og nytt på mange vis. Gamle tradisjonar og gammal konservatisme laut vika for det nye som fylgde med den demokratiske styreskipnaden og tenkjemåten som nå var i vokster i landet. For skulen førde dette til kravet om vidare verdsforståing ved sida av religionskunnskapen. Dette kravet førde til stor strid om mål og middel i skulen. Medan skulestriden tidlegare i stor mon hadde opphav i økonomiske tilhøve, vart det nå sjølv idegrunnlaget for skulen som skapte striden, endå om økonomien framleis var ein viktig stridsfaktor. Serleg på Vestlandet kom striden om det nye innhaldet i skulen til å bli hard. Dette kom av den sterke stillinga pietismen hadde her, men også andre stader i landet såg dei følgjer av striden.

Ein kan spørja kvifor allmugeskulen laut få nytt innhald og nytt mål i 1850-60-åra. Det er nok mange årsaker til dette. For å nemna nokre, så hadde det gått føre seg ei endring i dei økonomiske tilhøva. Den industrielle revolusjonen hadde teke til å gjera seg gjeldande i industri og næringsliv. Politisk verka ideane frå februar-revolusjonen inn også her i landet. Desse gav seg mellom anna utslag i Thrane-rørsla og kravet om betre kår for arbeidrarar og husmenn. På same tid hadde også bøndene blitt meir medvitne om den makta dei hadde fått i stats- og kommunestyre ved lovgjevinga i 1814 og 1837.

Bondehovdingar som Ueland og Jåbæk o.a. hadde synt at bøndene kunne hevda seg i rikspolitikken. På same tid voks skjønnet for at bøndene laut ha kunnskap både for å kunna styra seg sjølv og for å stå på høgd med embetsmennene. Meir kunnskap var eit vilkår for at bøndene på ein god måte kunne nytta ut den makta dei etter lovgjevinga hadde fått. Mange opplysningsvenar hadde sett med redse på den store tilslutnaden Marcus Thrane fekk. At folk kunne gå med i ei slik rørsla, såg mange som eit prov på kor dårleg opplysningstilstanden var. Likevel hadde vyrnaden for bøndene og bygdekulturen vakse i og med dei romantiske straumdraga i åra før 1850. Dette var også med på å auka sjølvmedvitet til bøndene.

I nær samanheng med desse straumdraga stod grundtvigianismen. Denne kom til å gje inspirasjon til vokster for bøndene på mange område og til norsk nasjonalkjensle i det heile. Grundtvig sine idear om det nasjonale, om den "glade kristendomen" og om "det levande ordet" i skule og oppseding fekk mykje å seia både politisk, religiøst og pedagogisk gjennom siste halvparten av hundreåret.

I motsetning til grundtvigianismen stod pietismen med strenge lovkrav. Pietismen hadde i mangt blitt sameint med haugianismen til ein konservativ ortodoks retning. Denne hadde sine fremste talsmenn ved universitetet innan det teologiske fakultet med Gisle Johnson til førar. Han hadde godteke haugianarane si lekmannsforkynning, på same tid som haugianarane heldt fast ved kyrkjelæra (2). Utover bygdene var det såleis ikkje noko større motsetnad mellom kyrkja og lekmannsrørsla lenger.

Religionsopplæringa i skulen hadde vore med og grunnfest den pietistiske innstillinga i folket (3). Dei religiøse og moralske krava i katekisme og forklaring hadde blitt ein moralsk faktor

og så sterkt knytt til skule og oppsodingsarbeid at nye tankar på dette feltet hadde vanskeleg for å vinna fram. Kravet om nytt ide- og utdaningsinnhald i skulen måtte difor møte stor motstand og gje grunnlag for meiningsskifte og strid. Denne striden ovra seg i ulike former og på ulike måtar rundt om i dei fleste bygder. I Rennesøy hadde lekmannsrørsla vunne sterkt fotfeste før 1850. Rørsla var her avgjort pietistisk med strenge religiøse og moralske krav. Her hadde John Haugvaldstad, dei blinde på Hodnefjeld og andre sett djupe merke på det religiøse livet. Serleg var John Haugvaldstad leiaren for det haugianske innslaget som her utkrystalisert stod diamentralt motsett grundtvigrørsla. Sjølv hadde Haugvaldstad eit "fortrykt utseende , en klynkende stemme" som endå til Hans Nilsen Hauge reagerte mot. "Dette ditt væsen er tatt, ikke gitt", skal Hauge ha sagt til Haugvaldstad. (4). Men for dei som fylgde Haugvaldstad, vart han det store føredømet i å kage over verda som ein jammerdal. Livet skulle takast alvorleg og en frisk lått vart sett på som synd. Dette sette også merke på synet på skulen og dei ymse faga, noko som kom tydeleg fram i lesebokstriden seinare.

Om pietismen stod sterkt i Rennesøy, så voks også her fram eit radikalt innslag. Det tok til i Landboforeningen der ein fann fleire radikale menn. Noko direkte innverknad frå grundtvigianismen finn ein ikkje i Rennesøy, endå om somme av medlemmene i Landboforeningen syntest å vera påverka av grundtvigianske tankar.

Alt i 1830-åra hadde det kome i stand ei ny boksamling i Rennesøy. Leseselskapet til Heiberg hadde som før nemnt døydd ut av mangel på interesse og av religiøs motstand. Det var Norges Vel som nå stod bak dette arbeidet. Sokneprest Bessesen fortel i ei melding i 1837 at denne boksamlinga vart mykje nytta. Truleg var Landboforeningen ei vidareføring av dette opplysningsarbeidet. Foreningen skulle mellom anna spreia kunnskap om betre driftsmåtar innan jordbruket. I Rennesøy kom mange av medlemmene til å bli føregangsmenn når det galdt nye dyrkingsmåtar, husdyrhald og liknande. Det var også medlemmer av denne foreininga som sette i gang arbeid for å få i stand betre kommunikasjonar for post og samferdsle med Stavanger. Somme tok også til å halda blad og kjøpa bøker. Både avisene og bøkene gjekk på omgang blant medlemmene.

I 1860-70-åra vart Landboforeningen møteplass for unge radikale menn som diskuterte politikk og aktuelle spørsmål i samtida. Det vart stor likskap mellom denne foreininga og Jåbæks bondevennforeiningar. Formannen i Landboforeningen heldt såleis bladet "Folketidende" som Jåbæk gav ut. I Rennesøy kom denne foreininga til å ta opp arbeidet for ein betre skule. Mange av medlemmene kom med i bygdestyringa og fekk såleis mykje å seia i alle skulespørsmål. Det var også dei som tok opp striden for eit friare syn og vidare innhald i skule og oppseding. Det var såleis dei som tok opp arbeidet for å få innført Jensens lesebok i Rennesøy. I det heile var Landboforeningen møteplass for framstegvenlege radikale menn i bygda. Det vart difor eit motsetningstilhøve mellom denne foreinga og leiarane for lekmannsrørsla i bygda.

Det var såleis mange stridsspørsmål som kveste seg til å åra framover. Mange nye innslag i bygdesamfunnet førde med seg mykje nytt i høve til tidlegare tider. Nye tankar og idear pressa på og kom til å bryta med det gamle og tilvande. Motsetningane tørna saman på ulike område, og ofte kom dei skiftande stridsfaktorane til å vera saman. Politisk strid førde ofte med seg religiøs og pedagogisk usemje. Embetsmenn og bønder, seinare også høgre og venstre, kom til å stå mot einannan i dei fleste spørsmål som vedkom religion og skulespørsmål. Synet for verdet av ein god allmugeskule var likevel i framgang innan alle samfunnslag, noko stortingsdebatten i 1859 vitnar om. Dei fleste tingmennene gjekk inn for den nye skuleordninga (5). Og med denne lova tok den norske allmugeskulen på landet til å få si form. Det kom i dette lovverket inn nye tankar og idear som seinare skulelover kom til å byggja på og utvikla vidare.

Verknader av 1860-lova

Skulelova 1860 skapte på mange måtar eit systemskifte i landsskulen. Somme har kalla lova epokegjerande. (1). Ein vil difor ta eit stutt samandrag av denne lova. For oversynet vert det turvande å koma inn på synsmåtar som har vore nemnde tidlegare, medan andre kjem att i kapitel seinare. Det kan likevel vera av verdi for arbeidet med denne oppgåva å dra opp- og samla- nokre allmenne synsmåtar ved inngangen til denne nye lovperioden.

Skulen fram til 1860 hadde vore ein kristendomsskule. Leseopplæringa var berre ein del av kristendomsopplæringa. Konfirmasjonen var målet for skulen. Kor mykje borna skulle læra, var i høg grad avhengig av presten. Den kristendomskunnskapen han kravde innlært til konfirmasjonen, var hovudsaka. I dei aller fleste bygder var dette Luthers katekisme og Pontoppidans forklaring. Kunne ein desse bøkene på rams, så var kunnskapsmålet rekna for nådd. Folk flest meinte at kristendomsopplæring kombinert med opplæring i lesing var det einaste ein skulle ha i skulen. (2) Dette var turvande for konfirmasjonen som for mange berre hadde ein rein praktisk verdi. Ein laut vera konfirmert for å kunna reknast som fullverdig samfunnsmenneske. Mange bønder såg difor berre på skulen som ein stad der borna skulle få opplæring i kristendom. Di fortare borna kunne få den turvande kunnskapen i religion, di betre. Mange tok difor imot omgangsskulen med mothug og hadde lita interesse for å gje hus og mat til læraren. Serleg for dei som ikkje var religiøst oppglødde, vart skulen sett på som uturvande strev og unyttige utlegg.

Ved skulelova av 1860 fekk skulen både nytt innhald og ny form. Den allmenne skule- og opplysningsinteressa tok også til å vakna blant allmugen. Dette hadde mange medverkande årsaker, men for skulen og folkeopplysninga hadde arbeidet til Hartvig Nissen og Ole Vig svært mykje å seia. I høg grad var det desse mennene som førebudde lova av 1860. (3)

Sjølv lova var i høg grad Nissen sitt verk. Ho var i mangt radikal, men bygde likevel på eit realistisk grunnlag. I motsetnad til tidlegare skulelover gav ho von om å bli gjennomført i

praksis. Dette vitnar om Nissen sitt skjøn for det som var turvande og på same tid gjennomførleg i samtida.

Lova førde til ein rik utviklingsperiode i landsskulen. I det ytre merkar ein serleg at det kom fart i omskipinga av skulen frå omgangs- til fastskule. Bygdene fekk betre krinsskipnad og svært mange stader vart de bygt skulehus. Dette førde med seg aukande økonomiske utlegg for kommunane. Tidlegare lover hadde lagt alle økonomiske utlegg byrder på bygde sjølve. Det nye var at stat og amt tok ein stor part av utgiftene på seg.

Samfunnet sin rett og plikt til å syta for opplæring og oppseding av samfunnsborgarane vart stadfest i lova. Likevel vart ikkje makta og styringa av skulen teken frå bygdene. Det var i samsvar med Nissen sitt syn at skulen skulle vera for folket og styrast av folket. Folket sjølv skulle styra i skulen innanfor den ramma som lova sette opp, og folk skulle bli interesserte i skulen. Difor var det ein føresetnad for tilskot frå staten at kommunane hadde fått skulen i stand etter minstekrava. Det vart difor i bygdene si eiga interesse å få skulestellet i stand etter lova. Dertil kom også direkte stønad til vanskelegstilte kommunar. Det var amtstinget som skulle betala ut statstilskota. Såleis vart det ordførarane frå dei ymse bygdene som skulle stå for fordeling. Dette førde nok til konkurranse bygdene i mellom om å få skulestellet i så god stand at dei kunne få statsstønad.

Det meste av statsstønaden gjekk i dei fleste kommunane til bygging av skulehus. I Stavanger amt var Amtstinget sterkt interessert i at det vart bygt skulehus. (4). Det var sjeldan at amtstinget gav avslag på søknader om tilskot til bygging. Dei kommunane som gjekk i brodden med bygging av skulehue, fekk både pengar og lovord. Ved bygging av skulehus fekk bygdene ofte ein betre krinsskipnad. I mange høve vart skulen delt i 2 eller fleire avdelingar.

I Rennesøy vart klassedelinga betre i skulen etter kvart som skulehus og krinsstover blei tatt i bruk. Borna gjekk på skulen annan kvar dag. Slik kunne skuletida bli meir kontinuerleg gjennom lenger tid. Saman med heimelekser, vart dette ei mykje betre ordning enn dei korte kursa med lang fritid innimellom som ein hadde hatt i omgangsskulen. Ved at borna vart plasserte i 2 avdelingar, vart det heller ikkje så stor skilnad i alder og kunnskapsnivå hos elevane. Dette var med og la tilhøva betre til rette for ei effektiv undervisning.

Skuleplikta vart ikkje auka noko serleg med den nye lova. Men på grunn av betre klassedeling, kunne skuletida nå bli betre utnytta. Dertil gav lova høve til å setja i gang friviljug vidaregåande undervisning for eldre elevar. Dette nytta dei fleste kommunane seg av. Mange stader kom den friviljuge opplæringa til å gå saman med den pliktige opplæringa. Etter skuleprotokollane i Rennesøy gjekk born heilt ned til 9-årsalderen til friviljug undervisning. Det ser ut som om denne opplæringa litt etter kvart glei over til å verta rekna for pliktig undervisning. (5) Dette førte til at den vidaregåande opplæringa ikkje gjekk stort vidare enn den vanlege opplæringa i allmugeskulen.

Ei viktig endring ved lova 1860 var at skulen nå vart skilt organisasjonsmessig frå kyrkja. Før hadde det vore bispane og prestane som hadde hatt alt ansvar og all makt i skulespørsmål. Bispane hadde såleis hatt tilsyn både med kyrkje- og skulestellet innan bispedømet. I mange høve hadde bispane naturleg nok sett kyrkjespørsmål framfor skulespørsmål. Det var Nissen sin tanke at skulen skulle få eigne tilsynsmenn som hadde skulespørsmål til sitt einaste arbeidsfelt. Framlegget om skuledirektørar i kvart stift hadde skapt diskusjon då lova var til behandling i stortinget, men til og med Ueland hadde gått inn for denne skipnaden. (6) Skuledirektørembetet kom til å bli det Nissen hadde tenkt. Skuledirektørane kom i åra framover til å verta dei fremste talsmennene for den nye lova.

I Kristiansand stift var F. Chr. Wolff skuledirektør heilt fram til 1902. (7) Han hadde eit stort embetsdistrikt, men han var ofte på reis og sende stadig ut oppmodingar og rundskriv om korleis denne nye lova skulle gjennomførast. Lova hadde nok ikkje blitt gjennomført i den grad i stiftet utan kommunane hadde fått dei opplysningane om pengetilskot, planleggingsarbeid og liknande som Wolff sende ut. Dei stadige påminningane om lova, og rettleiingane om korleis lova kunne gjennomførast i praksis, vart til framskuv for arbeidet til skulekommisjonane. Det var turvande at kommisjonane fekk slike påminningar og rettleiingar. Det var ikkje å venta at dei lokale styresmaktene kunne ha skjøn på dette.

I ei melding til Stavanger amtsting i 1862 skreiv stiftsdireksjonen at ingen av kommunane i amtet hadde søkt om tilskot til å "høine Almueskolen og til Arbeidsskole, et Vidnesbyrd om hvor lidet Skolevæsenets Udvikling inden Amtet er fremskreden". (8) Dei fleste skulekommisjonane hadde nok lite kjennskap til innhald og fordelar med den nye lova så kort tid etter at ho var vedteken. Skulekommisjonane laut vekkjast for å få skjøn for dette. Det var ikkje minst skuledirektørane sin innsats som gjorde at folk litt etter kvart fekk syn for ånd og tanke i skulelova, og dei vart såleis med og skapte interesse for skule og opplysningsarbeid i større mon enn før.

Denne interessa synte seg ikkje minst i interessa for kveldsskulane. Etter at stat og amt gav tilskot til kveldsskulane, fekk dei stor søknad i mange bygder. (9) Dette var tilfelle også i Rennesøy. Både eldre og yngre tok kurs på kveldsskulane for å få elementær opplæring i norsk, skriving, rekning. Serleg utover i slutten av 1870- og i 1880-åra var søknaden til kveldsskulane stor i kommunen. Ein må sjå dette som utslag for trong til meir opplæring i allmenndanande fag.

Det nye målet og innhaldet skulen fekk med 1860-lova, tok såleis til å bli allment akseptert blant folk i 1870/80-åra. Det hadde blitt eit anna syn på skulen utover i bygdene. Han skulle ikkje lenger berre gje kristendomsundervisning, men skulle også gje allmenn livsorientering og opplæring for livet.

Det var Nissen sitt encyklopediske syn som vart grunnlaget for fagkrinsen i 1860-lova. (10) Han meinte med dette at skulen skulle vera allmenndanande. Skulen skulle gje folket

opplæring til livet og for livet. Nissen ville ha ein kristeleg/ borgarleg skule i staden for den snevre kristendomsskulen ein før hadde hatt.

Det var dette som kom til å skapa den største usemja ved 1860-lova. Folk var vane med at skulen berre skulle vera religionsskule. Det tok derfor fleire år før det nye føremålet og nye innhaldet i skulen vart allment godteke. I praksis var det P.A. Jensens lesebok som stod for det nye i skulen. Striden kom difor til å stå om boka skulla takast i bruk eller ikkje. Men trass i mykje motstand vann boka litt etter kvart fram, og dei nye faga og det vidare føremålet vart allment godteke.

Dei vidare føremålet og dei nye faga skulen fekk ved 1860-lova, sette også større krav til lærarane. Det var ikkje lenger nok med utdanninga dei fekk hos presten. Seminarutdanning var kravet for å få stilling ved krinsskulane. Men med alle dei nye skulekrinsane vart det stor mangel på lærarar mange stader. Ein laut i lange tider nøya seg med "erstatningslærarar". Desse hadde oftast ikkje noko serleg utdanning,. Mange hadde berre eit kurs som lærarlærling hos ein dugande lærar. Etter kvart fekk fleirtalet av lærarane seminarutdanning. Denne utdanninga vart gjort betre og vart meir samordna med reglementet i 1869. (11)

Eit stort framsteg var det også at lærarinner kunne få stilling i skulen. (12) Dette var med og gjorde opplæringa for elevane i dei ulike aldersstega betre enn før. Dessutan gav lærarinnene mange stader opplæring i handarbeid for jenter. Uetter i 1870-90-åra var det såleis mange skular som tok til å gje opplæring i både sløyd og handarbeid. Det vart også gjeve opplæring i gymnastikk. Tamefaga hadde likevel vanskeleg for å vinna fram i skulen på 1800-talet. Det vart først i det 20- hundreåret at desse faga kom meir med i fagkrinsen.

Den betre utdanninga var eit grunnlag for høgare løn. I åra framover frå 1860 vart såleis lærarlønene auka litt etter kvart. Stavanger amt kom til å liggja etter dei andre amta i så måte. På same tid vart det bygt mange lærarbustader rundt i bygdene som del av skulehusa. Mange lærarar fekk også lærarjord. Alt dette var med på å auka lærarane sin sosiale status, og gav både skulen og lærarane større autoritet og vyrndnad. Lærarane vart ikkje lenger rekna mellom dei lågaste samfunnssklassane, og lærararbeidet tok til å bli sett på som like viktig som anna arbeid på landsbygda.

Skulelova verka også stimulerande på lærarane sjølve. (14) Det vart såleis aukande interesse for skule og skulearbeid mellom lærarane. Mange tok kurs, eller på annan måte prøvde å gjera seg meir dugande for arbeidet sitt. Dette kan ein sjå i programma til lærarlaga som vart skipa i 1850-60-åra. (15) På lærarlagsmøta drøfta lærarane saker som hadde med skulen og skulearbeidet å gjera. Betre opplæringsmåtar, nye fag, skuleforsøming og liknande vart faste programpostar på lærarlagsmøta. Fram mot hundreårsskiftet kom også løns- og pensjonsspørsmål med. Avisene gav fyldige referat frå mange av lærarlagsmøta. Dermed vart kjennskapen til skule og skulespørsmål større blant folk. Det voks fram ein lærarstand som var meir medviten om den viktige stillinga dei hadde i samfunnet. Dette gjorde at

lærarane rundt i bygdene kunne setja fram krav med større tyngd om betre utstyr og meir tenlege hjelpemiddel i skulen.

Når det gjeld sjølve opplæringa, syntest denne å bli meir livsnær enn tidlegare. Det tidlegare åndlause leksepugget med oppramsing av ord utan forståing, vart smått om senn avløyst av ei vektlegging på at det borna lærde, skulle dei også skjønna. (16) Undervisninga vart difor ikkje så turr og keisam som før. Det vart freista å skapa liv over undervisninga, og borna skulle få lærestoff som dei hadde føresetnader for å skjønna og bruka. Det var ikkje minst Jensen si lesebok som førde til desse endringane i skulen. Ved utvalde stykke frå norsk folke- og samtidsdiktning fekk borna lærestoff som dei kunne skjønna og som dei kunne gleda seg over. Men det var dette som braut med det gamle og tilvande. Det vart difor dette lesestoffet som serleg skapte strid då leseboka skulle innførast i kommunane.

Lesebokstriden

Blant "Undervisningsgjenstandene" i 1860-lova var ført opp "Udvalgte Stykker af Læsebogen, fornemmelig saadanne der angaar Jordbeskrivelse, Naturkundskab og Historie". Det var dette punktet som gav allmugeskulen eit vidare innhald, og som braut med tidlegare tradisjon. Skulen hadde nok også tidlegare gjeve opplæring i andre fag enn kristendomskunnskap, såleis i rekning og skriving, men det hadde vorte lagt lite vekt på desse faga. Kristendomskunnskap var det sentrale faget i skulen. Andre fag kom i bakgrunnen. Det nye var at skulen skulle vera allmenndanande. Han skulle ikkje lenger vera ein rein kristendomsskule med berre konfirmasjon som mål. I staden skulle han gje opplæring for livet og læra borna å orientera seg i nåtid og samfunn. Allmugen skulle få opplysning til å verta medvetne borgarar i eit demokratisk samfunn. Det var desse tankane Hartvig Nissen og Ole Vig hadde arbeidd for. (1)

Likevel var ikkje paragrafen i seg sjølv så radikal. I 1827-lova hadde det vore peika på at undervisninga burde gå vidare enn til "de første Elementer" og "udstrækkes til flere almeennyttige Gjenstande" der tilhøva låg slik til rette. I Grøgaards lesebok hadde der også vore nokre få sider med ikkje religiøst stoff. Det vart difor den nye leseboka som kom til å gjera lova radikal. Ho samsvara med ånda i lova og med dei tankane som låg bak henne. "Loven og leseboken forholder sig til hverandre som form til indhold". (2) Det vart såleis leseboka som kom til å gje lova innhald og retning. Saman vart dei eit "tidarvende i vårt folks kulturelle liv". (3)

Stortinget hadde alt i 1859 løyvt pengar til å gje ut ei lesebok med stykke frå geografi, naturkunnskap og historie. P.A. Jensen fekk til oppgåve å få dette leseverket i stand. P.A. Jensen var påverka av grundtvigianismen og opplysningstankane i tida. (4) Dette kom i høg grad til å setja sitt merke på leseboka. Han braut radikalt med det gamle tradisjonsbundne synet at borna skulle berre lesa religiøs litteratur. Det hadde vore vanleg meining at borna berre skulle lærar å lesa for å kunna lesa religiøse skrifter. Både Nissen og Vig hadde

tidlegare halde fram kor uheldig det var å bruka katekisme, nytestamente og liknande til øvingsstoff i lesing. Dette hadde vore til like stor skade både for leseopplæringa som for kristendomsopplæringa, hevda Nissen. Og Vig meinte at borna ikkje lærde seg ordforråd som kunne høva til lesing av aviser o.a. (5)

Leseboka var stort sett i samsvar med dei retningslinene som Nissen og Vig hadde drege opp. Nissen hadde såleis lagt fram sine synsmåtar i 1851 etter studiefërda si til Skottland. (6) Og Vig hadde i "Maanedsskrift for lærere og andre Opdragere" hatt ein artikkelserie i 1855 om "Hvorledes bør et læseverk for Almueskolen være indrettet?" (17) Vig hadde såleis vore med og førebudd leseverket ute blant folk. Han hadde gjennom desse avisinnlegga gjeve mange lærarar ein tokke av korleis ei lesebok burde vera. Og det synte seg at mange av lærarane kom til å gå inn for Jensens lesebok. Leseverket til Jensen bygde på idear som var førebudde og sette fram av Vig, endå om Jensen sjølv ikkje hadde lese Vig sin artikkelserie før boka var ferdig. (8)

P.A. Jensen si lesebok fekk eit anna innhald enn tidlegare lesebøker. Forutan at leseboka braut med den tidlegare tradisjonen at det religiøse lesestoffet skulle vera einerådande, gav han boka ei anna pedagogisk oppbygging. I første bind tok han såleis inn lette stykke som kunne interessera born, t.d. eventyr, segner o.l. Han prøvde å finna stoff som var høveleg for born og som kunne fanga deira interesse. Likevel var ikkje boka lettlesen. Mykje stoff ville ein i dag finna lite høveleg for born og for vanskeleg for dei. Dette kom av at boka også var tenkt til lesebok for vaksne. Sjølv namnet "Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet" bar bod om dette. Det har vorte nemnt at i denne tittelen låg der eit program som var sermerkt for Grundtvigianismen. (9) Boka skulle vera med og binda saman heim og skule. Heimane skulle bli interesserte i skulen, og læraren skulle vera folkelærar. Boka hadde såleis eit siktepunkt ut over skulen. I skulen skulle leseboka tena to føremål. Ho skulle vera både lese- og lærebok. Dette vart kritisert like etter at boka kom ut. (10). Det vart då hevda at boka ikkje høvde godt som lærebok i lesing. Boka vart likevel ei god byrjing for orienteringsfaga. I desse faga gjorde ho "sig sjølv overflødig, idet der ved dens brug fremlokkedes særskilte lærebøger i de nevnte fag, og var saaledes et middel til at løfte skolen et godt trin høiere opp". (11) Alt i 1870-åra tok det til å koma ut eigne lærebøker i orienteringsfaga. Leseboka var ei rettesnor for desse bøkene både i innhald og form.

Leseboka kom ut i 1863 på J.W. Cappelens forlag. Ho var på førehand gjennomgått og godkjend av ein kommisjon der fleirtalet var geistlege. Boyesen har skrive at det i boka vart teke omsyn til den religiøse oppsedinga og dei kyrkjelege interessene. (12) Likevel kom det til å syna seg at det vart frå religiøse krinsar at innvendingane mot boka vart sterkast.

Boka kom i handelen i 1863, og interessa var stor alt på førehand. (13). Utgjevinga var ei offentleg sak, og folk visste om at boka skulle koma. Forlaget fekk mange førespurnader og mange tingingar før ho var prenta.

Då boka vart send ut frå forlaget, vart ho heller godt motteken. Mange sende forlaget rosande omtale av henne. Men der var også dei som mislika boka. Somme prestar melde frå om kyrkjelydar som ikkje ville ha boka. (14). Det tok ei stund før motstanden for alvor vakna. I mellomtida hadde svært mange skulekommisjonar kjøpt boka til skulane. I Rennesøy vart det tinga 10 eksemplar i 1864. Men alt året etter var striden i gang. Det kom skriv til skulekommisjonen "undertegnet av fleire" med krav om at "denne bog fjernes fra Skolen". Vart ikkje det gjort, ville foreldra halda borna borte frå skulen. Med 7 mot 4 røyster vedtok skulekommisjonen at boka ikkje skulle brukast. Kommisjonen bøygde seg for kravet. Røystetalet gjev eit inntrykk av korleis meiningane stod mellom folket i bygda og. På den eine sida hadde ein berarane av den haugiansk-pietistiske tradisjon som såg på verda som noko mindreverdig, ein "Jammerdal" som det galdt å stengja ute og verna seg mot. (15). Skulen skulle vera ein kristendomsskule. "Verdslege" fag ville føra til avkristning. Difor reiste dei seg til motstand mot den verdslege anda som skulelova ved leseboka ville tvinga inn i skulen med makt.

På den andre sida hadde ein medlemmene i Landboforeningen. Desse hadde orientert seg om aktuelle spørsmål i tida. Dei heldt Jåbæk sitt blad "Folketidende", kjøpte bøker og diskuterte politiske spørsmål. (16). Det ser ut til at dei såg det som ei viktig oppgåve å få innført Jensens lesebok i kommunen. Dei fekk folk i skulekommisjonen til å målbera kravet på nytt. Saka om innføring av leseboka vart reist att i 1866. Men resultatet vart også denne gongen negativt. "Skulekommisjonens Pluralitet ærklærer sig ubetinget mod Indførelse og brug af Jensens Læsebog i det den ønsker at de endnu faaer bruge Læsebøgerne Grægaard og Knudsen, hvilke fremdeles benyttes". Det kom nå til å gå ti år før det kom nytt framlegg om å få innført Jensens lesebok. Dei som arbeidde for boka, skjøna nok at motstanden i bygda førebels var for sterk. Det var også i åra kring 1870 at striden var kvassast overalt i landet. (17) Kanskje har dei difor vilja venta for å sjå utfallet andre stader før dei tok saka opp på nytt.

Leseboka kom til å skapa strid i dei fleste bygder i 1870-80-åra. Dette vart ein av dei hardaste pedagogiske stridane som har vore i landet. (18). Bygd etter bygd nekta å ta ei så "verdsleg" bok i bruk. Serleg var det eventyra og stykka frå den nyare litteraturen som skapte motstand. Dette var «lettsindige» stykke som «i staden for at lede de Små paa Gudfrygtighets Vei, meget mere maatte lede dem bort derfra». (19). Born kunne også verta freista til å le i skulen. Dette ville vera "uanstændig". I det heile meinte mange at boka ikkje var i samsvar med den kristne vedkjenninga og den Augsburgske konfesjonen. Difor ville boka vera skadeleg for born og føra til fritenkjeri (20) og såleis øydeleggja "kristendommens kjerne". Endå dette var ein religiøs strid, så var det ikkje presteskapet som stod fremst i striden. Mange prestar var mot leseboka, men det var også svært mange som ville ta henne i bruk. Det var tilfelle i Rennesøy. Formannen i skulekommisjonen, presten Lange (1861-70) og Thygesen (1876-83) gjekk bae inn for at boka skulle brukast i skulen. Striden var i stor mon reist av det kristne lekfolket. (21).

På same måten som prestane hadde ulike meiningar om boka, hadde også lærarane ulikt syn. Mange av lærarane hadde heller ikkje kunnskap og utdanning til å bruka henne.

Spørsmålet om leseboka vart drøfta på mange lærarmøte. I 1865 drøfta Skolelærerforeningen for Jæderens Provsti og Stavanger by, læreboksspørsmålet på årsmøtet i Sandnes. (22). Ordsiftet var avgrensa til det reint prinsipielle – om boka var i samsvar med kristendommen eller ikkje. Meiningane stod mot ein annan, men ved avrøystinga var det berre 3 av dei 60 lærarane som røysta mot boka av religiøse omsyn.

Noko som var med og kvesste striden, var at det ikkje fanst noko anna lesebok med det faglege innhaldet lova kravde. (23). Mange skulekommisjonar kjende det difor som eit press at dersom dei ikkje tok boka i bruk, så braut dei skulelova. Det å bryta ei lov var for mange eit samvettsspørsmål endå om dei ikkje alltid hadde vore så nøye med å fylgja alt i skulelovene. (24). Opplæring i orienteringsfaga skapte også vanskar for skulekommisjonen i Rennesøy. Etter at vedtaket om at Jensens lesebok ikkje skulle brukast, vart det bokført at sidan «de gamle Læsebøgerne ere udslidte, henvender man sig til Stiftsdireksjonen med Forespørgsel om hvad som er at foretage». Skulekommisjonen stod nok i eit dilemma her. Å kjøpa inn lesebøker som ikkje vart godkjende, var kommisjonen lite interessert i.

Medlemmene i skulekommisjonen var også klære over at dei sette seg utover lova. Dei har vel difor vona at stiftsdireksjonen skulle koma med framlegg om ei anna bok. Men noko tilråding om dette frå stiftsdireksjonen har ein ikkje funne i arkivet. Heller ikkje er det løyvt pengar til innkjøp av Grøgaards eller Knudsens lesebøker. Ein kan difor rekna med at skulekommisjonen har late foreldra sjølve kjøpa lesebøker som var å få, og at fattigborn har måtta greidd seg med dei gamle utslitne bøkene.

Talet på kommunar som tok leseboka i bruk, auka etter kvart. Styresmaktene pressa på for å få innført leseboka så lova kunne bli gjennomført. Skulekommisjonane freista løysa spørsmålet på ulike måtar. I somme bygder fekk dei mulkt dei som gjekk til skulestreik. (25) Andre stader vart det valt revisjonsnemnder som skulle sjå gjennom leseboka og klistra svart papir over dei lesestykkene dei mislikte. (26) I Egersund vart det skipa ein "antilesebokskole" som kom til å vera i gang i fleire år, endå skulen på mange vis ikkje heldt mål. (27) I Høyland hadde dei teke leseboka i bruk, men på grunn av motstanden måtte skulekommisjonen gjera vedtak om at "de indkjøbte Bøger bliver at indrages og malificeres". I Jarlsberg melde mange seg ut or statskyrkja på grunn av "verdsleggjeringa" av skulen. (28) Det vart her skipa eige kyrkjesamfunn med eigen skule.

For å dempa striden tok styremaktene opp arbeidet for å revidera leseboka. Alt i 1865 vart boka revidert av P.A. Jensen, i samråd med Nissen. (29) I føreordet til dette opplaget gjekk P.A. Jensen i mot den kritikken som var reist. Han meinte at striden bygde på vankunne og fordom, og at prestane og lærarane måtte gjera sitt beste for å få boka innført. Det ville vera det beste midlet til å "bibringe Almuen en sundere og rigtigere Betragtning". Likevel tok han ut "Dyre Vaa" av Welhaven og nokre av dei andre stykkene som hadde vekt mest forarging. Og i tredje utgåva (1868) var også andre av dei "verste" stykkene borte. Mellom dei

”Børneeventyret” av Jørgen Moe som P.A. Jensen meinte burde ha opna auga på dei ”Aandssvage”. I det heile vart leseboka mykje moderert i dei nye utgåvene. Dette, saman med press frå styremaktene om å ta boka i bruk, førde litt etter kvart til at ho vart bruka i fleire og fleire skular, noko som dei store opplagstala viser. (30) Striden om leseboka stilna av omkring i landet i slutten av 1870-åra.

Framgangen leseboka hadde hatt rundt i landet, gjorde nok sitt til at dei som ville ha boka innført i Rennesøy, prøvde seg på nytt. I 1876 sende Rennesøy og Mosterøy Landboforening eir føreteljing til skulekommisjonen om å ta i bruk Jensens lesebok i skulen. Saka kom føre i skulekommisjonen 6/6-1876. Her vart referert at Landboforeningen hadde «uttalt seg enstemmig for Indførelse af den siste Udgave af Jensens Læsebog». Landboforeningen meinte nok at den siste utgåva var så moderat at ho burde kunne tolast av motparten. I same møte låg føre skriv frå kyrkjesongar Sælland. Han ”udtaler Ønskeligheden af Jensens Læsebogs Indførelse”. Sælland tok såleis eit klårt standpunkt i striden. Ein har ikkje inntrykk av at han var nokon ivrig opplysningsven eller grundtvigianer. Truleg har han gått i inn for boka av pedagogiske omsyn og for å få gjennomført skulelova. Skulekommisjonen såg nok på fråsegna hans som eit verdfullt dokument i saka. Han var lærarane sin representant i skulekommisjonen og kommisjonen rekna han visseleg for ein autoritet når det galdt pedagogiske spørsmål. Han hadde lenge vore den einaste læraren med seminarutdanning i kommunen.

I dette møtet vart det vedteke at ”den efter offenleg Foranstaltning af Jensen Udgivne Læsebog antages som Læsebog for Almueskolen i Rennesøy Skolekommune”. Vedtaket var samrøystes, men motstanden melde seg snart på ny. Det var serleg frå Mosterøy motstanden kom. På dei andre øyane ser det ut til at folk godtok vedtaket.

I møte (17/7-1877) låg føre protest frå 39 ”opsiddere” på Hodnefjell, Kåda og Haugvaldstad mot leseboka. Klaga vart sendt til stiftsdireksjonen til fråsegn. I svaret kravde stiftsdireksjonen å få grunngjeving og nærare utgreiing av det dei hadde å klaga på i leseboka. Samstundes bad stiftsdireksjonen skulekommisjonen om å halda fast på tidlegare vedtak. Formannen i skulekommisjonen kalla inn foreldra i Kådakrinsen til eit møte der dei skulle grunngjeva klagen. I nytt møte i skulekommisjonen vart grunnane lagt fram. Hovudinnhaldet var: Jensens lesebok ”indeholdt Fabler, hvilke ansees som stridende mod Guds Ord og ledet til Ungdommens Fordærvelse, at en letsindig Ånd vilde befordres ved brug af samme at naar Apostlenes Ord i 2 Tim. 4,4 taler mod den Benyttelse. Istedendfor Jensens Læsebog ønskedes Læsebog for den Kristelige Skole og Hjem for den private Borgerskolen i Christiania”. Foreldra hadde såleis ei bok å setja i staden for Jensens. I så måte skil striden seg her ut frå somme andre stader der dei ikkje hadde framlegg om noko anna bok. (31). Læsebog for den Kristelige Skole og Hjem hadde kome ut i 1866, og ho hadde teke med stoff frå geografi, naturkunnskap og historie, slik som lova kravde. Denne boka har nok vorte nytta i staden for Jensens lesebok ymse stader. Men ho var turr og keisam så i lengda kunne ho ikkje stå seg i konkurransen med Jensens lesebok.

På same møtet i skulekommisjonen vart det lese skriv frå dei som ville ha Jensens lesebok i Kådakrinsen. I dette vart det lagt fram ynskje om "at beholde Jensens Læsebog i Skolen og Misnøie med den nye foreslådde Læsebog".

Det vart ikkje gjort noko vedtak i skulekommisjonen. Heile saka vart send til stiftsdireksjonen. I februar året etter var saka framme på ny. Skulekommisjonen skreiv då til stiftsdireksjonen at dei som var mot den nye leseboka, var eit lite fleirtal. Om lag like mange ville ha boka. Skulekommisjonen rådde difor til at Kådakrinsen fekk ha den leseboka dei ynskte dersom stiftsdireksjonen kunne godkjenna ei slik ordning. "Skaden er større ved Striden end ved Forddelen ved Jensens Læsebog". Det går elles fram av møteboka at striden hadde spreidd seg til Askekrinsen også. Det var kome protest frå "52 Opsiddere i Aske Kreds mot Jensens Læsebog". Her ville dei og ha Læsebog for den Kristelige Skole og Hjem. Skulekommisjonen gjorde ikkje noko vedtak, men ba stiftsdireksjonen ta avgjerd.

Saka kom attende frå prosten med påteikning om at skulekommisjonen måtte gjera eit vedtak før prosten sende saka vidare til stiftsdireksjonen. Saka kom så opp i nytt møte (22/2-1878). Det vart då først referert skriv frå "Opsiddere" på Sokn om å få ha Jensens lesebok. Dette viste at ikkje alle i Aksekrinsen var mot boka. Skulekommisjonen gjorde då vedtak, mot ei røyst, at "da det antages at Opposisjonen mod den indørte lesebog hviler på altfor uklare Bevegrunde til at der kan tages Hensyn til, kan Skolekommisjonen ikkje indgaa nogen Ombytning av samme".

Stiftsdireksjonen stadfesta dette vedtaket, men rådde til at «man ved Læsebogens Benyttelse i Skolen Aldeles forbigaar de Stykker som haver vakt Anstød og væsentlig holder sig til de Afsnit som indeholde de i Loven omhandlede Læregjenstande». Stiftsdireksjonen prøvde såleis å logne striden ved eit slag kompromiss. Dette var klokt og noko begge partar var best tente med.

På Mosterøy var det på garden Hodnefjell dei tok opp striden mot den nye leseboka. Frå denne garden har så motstanden spreidd seg til Askekrinsen. Derimot samla dei seg ikkje til nokon serleg motstand på Rennesøy og Kvistøy. Rett nok var det ein mann på Rennesøy som sende protest mot boka, men han ser ut til å ha stått åleine. Boka vart teken i bruk på fastskulen etter vedtaket i 1876. Truleg har læraren der, Sælland, fått folket med seg. På Kvitsøy ser det ikkje ut til å ha vore nokon motstand i det heile. Folk var frå gammalt av meir frilynde der. (32)

Det var på Mosterøy at striden var hardast. Motsetnaden i livssyn var størst her. Folk på Hodnefjellsgarden var kjent for å ha eit heller sterkt pietistisk livssyn. Men på grannegarden Voll, budde den mest radikale mannen på øyane i den tida, David Edland. Det var han som hadde skipa Landboforeningen og vore formann der i alle år. Han hadde også vore ein føregangsmann innan jordbruket, kom med i heradstyret, vart ordførar og kom på mange måtar til å gjera seg mykje gjeldande i kommunepolitikken. Det var difor naturleg at desse motsetningane gjorde striden serleg kvass på Mosterøy. Mange foreldre nekta å senda

borna sine på skulen medan striden var som verst. Uviljen mot skulen gav også andre utslag. Såleis var det fleire foreldre på Kåda og Hodnefjell som nekta å vaska skulehuset.

Striden dovna etter kvart av. Året etter, 1879, i møte 20/2, låg det føre fråsegn frå foreldra på Hodnefjell om at dei atter ville la borna gå på skulen, men at "de dog ønskede at de Stykker af Læsebogen som hadde vakt mest Anstød, maatte overspringes under Læsningen i Medhold af Stiftsdirektionens Skrivelse i den Anledning". Dermed var hardaste skulestriden i Rennesøy i tidbolken fram til 1900-talet over. Då vart det meiningsskilnad når det galdt målsprøsmålet. Likevel vart målstriden ikkje på nokon måte så hard som lesebokstriden.

I Rennesøy vart det heller ikkje nokon strid om byte av forklaring. Dette var eit spørsmål som skapte strid mange stader i siste halvparten av 1800-talet. (33) Fram til 1898 var Saxtorphs Udtog af Pontoppidans Forklaring" bruka i skulen i Rennesøy. Men dette året vart det etter oppmoding frå lærarane vedteke at Sverdrups forklaring skulle brukast. Det vart halde avrøystingar rundt i krinsane. Sverdrups forklaring fekk fleirtal alle stader. Presten, Hersleb Sverdrup, var ein slektning av forfattaren av boka. Presten hadde stor autoritet i prestegjeldet, og sidan han gjekk inn for boka, var det få som våga å laga noko strid. Pontoppidans forklaring hadde på denne tid overlevd seg sjølv. Hardaste striden om forklaringa var derfor slutt dei fleste stader i landet. Noko grunnlag for strid om forklaringa i Rennesøy var det ikkje endå om mindretalet for Pontoppidan var heller stort i somme skulekrinsar.

Av dei pedagogiske stridane på slutten av 1800-talet var det einast lesebokstriden som kom til å gjera seg serleg gjeldande i Rennesøy. Når lesebokstriden kunne bli så hard så seint som i slutten av 1870-åra, viser det at dei konservative kreftene i skulen var nokså sterke. Kommunen vart ein at dei siste kommunane der innføringa av leseboka skapte strid. I 1880 var leseboka innført mest alle stader i landet (33). Ein av dei kvassaste pedagogiske stridane på slutten av 1800-talet var dermed over.

Ser ein striden i samanheng landet over, kan ein undrast over kvar grunnen var til at denne boka skapte slik røre. Skrondal kalla lova og leseboka eit tidarvende i vårt folks kulturelle liv. Dette tidarvende kunne ikkje gå føre seg utan strid. Med lova av 1860 og leseboka kom nye ideal inn i skulen. Medan oppsedinga før hadde prøvt å få borna til å "fornekta verda", skulle nå borna lærast opp til å leva livet på ein meir naturleg måte. Livet skulle levast i staden for å fornektast. Borna skulle lærast opp til å greia seg i livet og gleda seg over det. Dei skulle bli dugande og medvetne samfunnsborgarar som kunne nytta den demokratiske fridomen. Det var denne "verdsleggjeringa" opposisjonen mot leseboka freista å hindra. Og opposisjonen var grunna på lang tradisjon. Skulen hadde gått ut frå kyrkja, og pietismen hadde forma målet og innhaldet i skulen. Dette hadde sett sitt merke på opplæringa. Folk hadde i 1860-70-åra vanskeleg for å skjønna at skulen også burde ha ei anna oppgåve, eit verdsleg daningsinnhald.

Striden mot leseboka fløkte seg saman med andre stridsspørsmål i samtida. Grundtvigianismen vart av mange sett på som ein fare for heile det religiøse livet i Noreg. Grundtvigianarane gjekk til åtak på Pontoppidans forklaring. Dette gjorde dei nok ut frå både religiøse- og pedagogiske omsyn. Ikkje minst deira syn på forklaringa kveste striden. Mange såg grundtvigianismen, striden mot Pontoppidan og innføringa av leseboka som samverkande faktorar. Dette hadde dei på mange måtar rett i. Ei anna sak var at dei overvurderte faren ved innføringa av den nye leseboka. Landet vart ikkje avkristna slik mange meinte om denne boka vart teken i bruk. Elles var heile samfunnsutviklinga nå komen så langt at kravet om eit nytt åndsinnhald i skulen ikkje var til å stogga.

Det nye i handel og næringsliv, i politikk, i vitskap og ved dei nye kommunikasjonsmidla og liknande kravde alt saman eit vidare daningsgrunnlag i skulen. Mindre "verdsleg" opplæring enn lova av 1860 gav påbod om, kunne det ikkje vera i skulen dersom folket vårt skulle kunne fylgje utviklinga i andre land. Dette galdt både kulturelt og materielt. "Leseboki førte eit friskt vér frå den store verdi inn i umgangsskulen og dei tusen heimar der denne skulen fann husrom. Innhaldet stude alt som kunne kallast eit naturleg manneliv" (34). Skulen kunne nå saman med "Selskabet til Folkeopplysningens fremme" driva verkeleg folkeopplysning. Denne opplysningsverksemda var turvande for å gjera folket i stand til å nytta den demokratiske styreforma det hadde fått i 1814, og som var ført vidare ved formannskapslovene av 1837. Difor såg dei som stridde for gjennomføringa av den nye skulelova, striden mot leseboka som ein kamp mot samfunnsutviklinga. Og difor laut også striden førast til ende.

Kva vart så resultatet av striden? Det viste seg at trass i motstanden, så vart boka teken i bruk i aukande omfang. Dei store opplaga som vart sende ut frå Cappelens forlag i 1860-70-åra viser det. (35). Både boka og striden var med på å kalla fram gøymde krefter i folkelivet. Radikale tankar tok etter kvart til å vinna fram på mange område i samfunnslivet. Og det nye innhaldet i skulen vart etter kvart godteke i stadig vidare krinsar. Lesebokstriden var kanskje også med og auka trongen etter kunnskap i det breie lag av folket. Eit vitnemål om dette var at kveldsskulane vann fram nett i 1870-80-åra. (36) I Rennesøy kom kveldsskulane til å få svært stor tilslutning kring 1880-åra. Truleg har leseboka og striden om den vore med og skapt denne trongen. Det er såleis eit visst samvar mellom søknaden til kveldsskulane og striden om leseboka. Der striden mot leseboka hadde vore hardast, ser det ut til at søknaden til kveldsskulen vart størst, kva nå enn grunnen kunne vera.

Den nye leseboka var i det heile ei stor pedagogisk vinning for den norske skulen. Ikkje minst kom leseboka og lova til å bli ein vekkjar for lærarane. Interesse deira for skulen og oppsedingsspørsmål auka mykje i åra etter 1860. Det var som om lova hadde skapt «en intens interesse hos lærerstanden for å dyktiggjøre seg best mulig og løfte skolearbeidet opp på et høyere plan enn det var før». (37) . Denne nyekte interessa er også referata frå lærarmøta eit vitnemål om. Desse vitnar om stor iver for pedagogiske og kulturelle spørsmål i åra framover. (38)

I det heile førde lova og leseboka med seg ei avgjerande endring i den norske allmugeskulen. "Landets skolestuer hadde slått vinduene opp mot naturen og folkelivet, mot diktning og fortids historie, mot nyttig kunnskap og nutids samfunn. Og for folkeskolens morsmålsundervisning var det skapt en tradisjon som skulle bli rikere enn de fleste av andre land". (Boyesen).

P.A. Jensens nyskaping av leseboktradisjonen i Noreg vart ført vidare av Nordahl Rolfsen og Torbjørn Egner. Stoffet i lesebøkene er lagt opp til å høva for born. Leseboka skal appellera til tanke- og kjensleliv på same tid som ho skal gje nyttig kunnskap. Få bøker har vel hatt så stor innverknad på skulen i Noreg som Jensens lesebok.

Overgang til faste skular – skulehusbygging

Det nye føremålet og innhaldet som skulen fekk ved 1860-lova, skapte mykje strid kringom i landet. Men på den andre sida såg det ut til at den ytre oppbygginga av skulestellet gjekk lettare nå enn før. Folk var meir viljuge til å yta pengar for å få i stand ei god skuleordning. Medan skuleframvoksteren frå 1739 og framover til 1860 i stor mon hadde blitt hindra av økonomiske vanskar, så syntest denne hindringa å bli mindre i tida etter 1860. Likevel var nok framleis pengevanskane den største hindringa for ytbygginga av skulen i dei fleste bygder. Men motstanden mot skulen var ikkje så stor som før.

Dette hadde mange årsaker. For det første hadde utviklinga mot pengehushald på bygdene gjeve bøndene meir pengar mellom hendene. Det aukande skjønnet for nytten av opplæring og skule førde difor etter kvart til at folk syntest dei kunne bruka meir pengar til slike føremål. Det var likevel den nye stønadsordninga frå stat til amt som vart den mest avgjerande faktoren for utviklinga innan skulesektoren (1).

Skulelova gav kommunane rett til like stort tilskot som dei sjølve ytte til skulen etter at minstekrava i lova var oppfylte. For kvart amt skulle det vera ein amtsskulekasse. Til amtsskulekassen skulle statstilskota betalast inn, og amtstinget skulle stå føre løyvingane. Det var Nissen som hadde kome med framlegg om denne ordninga. (2) . Staten skulle ikkje lenger berre gje skulelover og la bygdene sjølve syta for gjennomføringa av dei. Staten skulle sjølv ta sin del av utlegga til skulestellet. Fattige kommunar skulle hjelpast. Og kommunar som viste interesse for utbygginga av skulen sin, skulle premierast. Kommunane fekk såleis interesse av å få skulen i så god stand at dei kunne få statstilskot.

Stønaden skulle serleg gjevast til bygging av skulehus, innkjøp av lærarjord, alderstillegg for lærarane og liknande. (3) Lova gjorde fastskulen til normalordning. Alle stader der minst 30 skulepliktige born kunne koma til same skulen kvar dag, skulle skulen haldast i eige skulehus eller i leigt lokale. Berre der tilhøva var serleg vanskelege, kunne kommunane halda på omgangsskulen som skuleform.

Tilskotsordninga og kravet i lova om faste skular kom til å setja stor fart i overgangen frå omgangs- til fastskular rundt omkring i landet. Denne overgangen var elles komen godt i gang alt i 1850-åra ved gjennomføringa av 1827-lova. Endå om fastskulen ved hovudkyrkjene hadde kome i stand etter mykje motstand mange stader, så hadde likevel folk litt etter kvart fått skjøn for kor mykje betre fastskulen var enn omgangsskulen. Folk i andre krinsar ville ha like god skuleordning som hovudkrinsen. Og tilskotet frå amtsskulekassen gjorde utlegga mindre. Mange skulekrinsar kom difor til å gå inn for å få fastskule.

Lova av 1860 vart ein veldig framskuv for fastskulen på landsbygda. I somme bygder var nok fastskulen normal ordning før lova kom. (4) Men dette var berre i heller få bygder på Austlandet der naturtilhøva låg serleg godt til rette. I dei aller fleste bygdene hadde dei i 1850-åra berre fast skule i hovudsoknene, medan omgangsskulen var den vanlege skuleforma i dei andre krinsane. (5).

Nokre tal vil syna utviklinga kring 1860-åra. (6). I 1853 gjekk 8210 av borna på landet i omgangsskular, 1870 i fastskular. I 1866 var desse tala snudd om. Då gjekk 78 % i fastskular medan berre 22 % gjekk i omgangsskular. Talet på fastskular auka i same tidsrommet frå 419 til 4000. Men berre tredjedelen av desse hadde eigne skulehus. Dei andre skulane heldt til i leigt lokale. Man i same perioden vart det likevel kjøpt eller bygd ca. 900 skulehus.

Samanliknar ein desse tala med oppgåver frå Stavanger amt, finn ein også same utviklingstendensen her, endå om amtet kom til å liggja etter den allmenne utviklinga i landet elles. Såleis gjekk om lag 12 % av elevane i amtet i fastskule i 1853. (7). I 1866 var talet 51 %. (8). Talet på skulehus auka i same tidsrommet frå 16 til 54 hus i heile amtet, og talet på omgangsskular gjekk ned frå 421 til 305.

Tek ein føre seg denne utviklinga i Rennesøy, finn ein at kommunen i det store og heile ikkje låg etter når det galdt å få i stand faste skular og å byggja skulehus. Serleg vart 1860-åra ein stor utviklingsperiode i så måte. Endå om naturtilhøva og busetnaden her ikkje låg serleg godt til rette for ei slik utvikling, har skulekommisjonen gått inn for å få i stand fastskular så snart som råd. Det var likevel nokre få einbølte gardar som fekk ha omgangsskular heilt fram imot hundreårsskiftet. Det var store avstandar og dårlege vegar som var årsaka til dette.

Skulekommisjonen i Rennesøy gjorde ikkje serlege endringar som galdt krinsskipnaden, men det vart bygt 8 skulehus frå 1860 til 1885. Dette vitnar om stor interesse for å få den ytre ordninga av skulen i god stand. Sokneprest Lange (1861 – 1870) var ein av pådrivarane i dette arbeidet. Det var også medlemmene i Landboforeningen. Men på same tid som skulen vart bygt ut i det ytre, så var der ikkje ei indre oppbygging i same grad. I desse åra var striden om leseboka det store stidsspørsmålet. Heller ikkje når det galdt innkjøp av utstyr og læremiddel var det samsvar mellom den ytre og indre utviklinga. Skulen fekk likevel ei fastare form. Etter kvart som fastskulane kom i stand, fekk prestegjeldet den krinsinndelinga som det haddel åra framover..

Etter at fastskulen var komen i gang i Hausken i 1850-åra, var det ikkje lenge før arbeidet vart teke opp for å få fastskule i Kvitsøy. Denne øya hadde, som nemnt, blitt skilt ut som eigen skulekommune i 1841, og øya hadde heile tida etterpå lege framfor dei andre øyane når det galdt lærarløn og anna yting til skulen. Folk på Kvitsøy hadde vore interesserte i å ha ein god allmugeskule.

Spørsmålet om å få tak i dugande lærarar kom også til å fremja kravet om å få faste skular.. Skulekommisjonen på Kvitsøy ville gjerne ha ein seminarist til klokkar og lærar. Men sidan øya låg så avsides, så måtte løna opp dersom dette skulle lukkast. Det vart difor i 1855 søkt om 30 spd. av Opplysningsvesenets fond til lærarløn. Då ville lærar- og klokkarløna koma opp i alt 70 spd., og det var ei heller god løn på desse kantar (9).

Stiftsdireksjonen ville ikkje gå med på å yta pengane utan det vart ordna med fast skule. Dette ville ikkje skulekommisjonen gå med på i første omgang. Det ville nok vera «ønskelig med fast skule», men «på grund af de mislige økonomiske Omstændigheder saa de sig nødsaget til at opgive den som udførlig idetmindste for Nutiden». Likevel har nok stiftsdireksjonen gått med på at Kvitsøy skulle få pengane. Ved kongeleg reskript av 9. januar 1857 fekk Kvitsøy 30 spd. årleg til å auke i lærarløna (10). Og i 1858 fekk dei ein seminarist til lærar. Han må ha gjort det godt der ute. Presten skreiv om han at «han har i en ganske Særlig Grad vundet Almuens Kiærlighed og Velvilje». Og for å gjera sitt til at han skulle stogga og ikkje søkja seg bort, vart det i 1860 vedteke å gje han ei ekstra årsløn på 3 spd. På same møtet i skulekommisjonen vart det vedteke at det skulle byggjast nytt skulehus med lærarbustad. Dette vedtaket vart gjort med atterhald om å få 200 spd. i gåve og 300 spd. i lån av Opplysningsvesenets fond.

Søknad om dette vart sendt til stiftsdireksjonen, men denne sende søknaden attende. I mellomtida hadde den nye lova av 5. mai 1860 kome. Tilskotet skulle difor gjevast av amtsskulekassen. Det vart søkt om tilskot av amtet i 1861, men det drygde ut før tilskotet frå amtsskulekassen kom i orden. Læraren døydde, og dei fekk ikkje tak i ny med seminarutdanning. Difor ville Opplysningsvesenets fond ta bort stønaden til lærarløn. Det var som om alt la seg på tverke for Kvitsøy endå om det her vart gjort mykje for å betra skulen. "Meget mere er det min inderlige Overbevisning at den skjønksomhet, sjeldne Interesse og Redebondhed til at gjøre sit bedste til Skolevesenets fremme, som i længere Tid har været paa forskjellige Maader vist av Hvidingsø Sogn, bør ihukømmes frå det Offentliges Side", seier presten i sitt fylgjesskriv til søknaden i 1861.

I 1862 vart det atter søkt Stavanger amtsformannskap om 80 – 90 spd. til bygging av skulehus og lærarbustad. Det vart løyvt 80 spd. av amtet og skulekommisjonen fekk med det same lovnad om 80 spd. til "forsaavidt Lærerbolig forenes med Kredsstue" (11). I 1863 kom saka oppatt i amtstinget og då vart det løyvt 100 spd. i tillegg til bygging av skulehus i Kvitsøy. Skulehuset vart bygt i 1863. Det var den vanlege kombinasjonen av lærarbustad og skulehus med skulestove i eine enden og lærarbustad i andre. Folk på Kvitsøy vart pålagde

pliktarbeid ved bygginga. Dette vart utlikna slik at kvar husstand skulle ha eit visst tal arbeidsdagar på huset.

Kvitsøy vart såleis ein av dei fyrste krinsane i amtet som fekk bygd fastskule (12). (Då reknar ein ikkje med skulehusa ved hovudkyrkjene). Dette vitna både om interesse og framtak for skulestellet av folket på den vesle øya langt ute i havet.

I mellomtida hadde også arbeidet me å få i stand faste skular blitt teke opp i dei andre krinsane. Alt i 1861 hadde folk i Sørbo sendt inn framlegg til skulekommisjonen om at det burde byggjast skulehus der. Dette framlegget vart ikkje vedteke av kommisjonen. I staden skulle ein freista å få leigd ei stove til skulehus for krinsen. I eit møte same året (4/11-1861) vart det vedteke å leiga ei stove på Risa til 3 ort for veka. Skulen skulle vera delvis fast. Han skulle vera i krinsstova i 18 veker. I tillegg skulle læraren ha omgangsskule på til saman 7 veker og 2 dagar skift på 3 roder. Til desse rodene var lagt så avsidesliggjande gardar at skulekommisjonen meinte at borna ikkje greidde å koma til fastskulen den lovfeste skuletida. Gardane på Reianes saman med plassen Laaden skulle difor få 5 veker omgangsskule sidan her var mest born. Garden Asmarvik skulle få 1 veke og Ertenstein 1 veke og 3 dagar. Borna frå alle desse gardane skulle likevel vera pliktige å møta på fastskulen så ofte at dei til saman fekk den lovfeste skuletida på 9 veker. Det var likevel dei færreste av foreldra frå desse gardane som brydde seg med å senda borna til fastskulen den lovfeste skuletida. Mange av borna fekk såleis ikkje meir undervisning enn den ekstraopplæringa dei hadde heime på gardane.

På Mosterøy vart også arbeidet med å få faste skular teke opp. Etter krinsinndelinga i 1854 hadde gardane frå Vaala til og med Utstein Kloster vore eitt skuledistrikt (13). Dette distriktet var delt i tre roder. Bispen hadde kome med framlegg om at dette distriktet burde delast i to. Barnetalet var om lag 60 i distriktet så det ville høva bra med to fastskular her, meinte han.

På møte i skulekommisjonen 15/4-1862 gjorde presten framlegg om at det skulle leigast ei krinsstove på garden Kåda for gardane frå Vaala til og med Haugvaldstad. Dette vart vedteke. Året etter baud Garmann seg til å gje gratis hus for skulen i det ytre Klosterdistriktet. Dette gjekk sjølv sagt skulekommisjonen med på. Såleis hadde dei fleste skuledistrikta i Rennesøy fått i stand faste skular i 1863. Det var einast Aske og Innakleivs som framleis hadde berre omgangsskular. Dei andre skuledistrikta hadde anten faste- eller halvfaste skular.

Dei leigde krinsstovene vart i lengda uhøvelege til skulehus. Roma var for små, og inventaret for dårleg. Etter møteboka å døma var det såleis berre i Sørbo at det var kjøpt inn bord og benker til krinsstova. I dei andre stovene laut dei klara seg med det inventaret eigaren fann fram.

Eigarane var også leie av ståket med skulen. Dei tykte heller ikkje at dei fekk nok i leige. Såleis sa eigaren av krinsstova på Kåda frå om at han ikkje lenger ville leiga ut rom til skulen. Skulekommisjonen fann difor ut at den beste løysinga var å få bygt egne skulehus.

På eit møte 16. april 1866 gjorde kommisjonen vedtak om at det skulle byggjast 4 nye skulehus med lærarbustader. Det skulle byggjast skulehus både i Kloster Indre (Kåda), Sørbø, Innakleivs og Aske krinsar. Heile kostnaden vart rekna til 1200 spd. eller 300 spd. til kvart hus. Skulekommisjonen rekna med at amtet ville yta $\frac{1}{4}$ eller 75 spd. til kvart av husa. Men framlegget fall i heradsstyret. Avslaget var grunngjeve med den dårlege økonomien i heradet. Likevel gav ikkje skulekommisjonen seg. I eit møte året etter vart det vedteke å be heradsstyret om pengar slik at det i alle høve kunne byggjast skulehus med lærarbustad for indre Klosterkrinsen.

Då saka kom føre i heradsstyret 30. august 1867, vart det gjort vedtak om å byggja nye skulehus både for Kloster Indre, Sørbø, Innakleivs og på Bru eller Åmøy for Aske. Men for Aske skulle det førebels ikkje byggjast noko hus før det vart semje om kvar huset skulle stå, anten på Bru eller Åmøy. Her var meiningane skilde. Skulehuset i Kloster Indre skulle stå på garden Kåda, i Sørbø skulle det stå på Voll og i Innakleivs på garden Hegland. Pengane som trongst skulle skaffast anten ved lån eller ved utlikning og dertil skulle folk hjelpa til med gratis arbeid "om sådant findes hensigtsmessig". Dessutan skulle skulekommisjonen søkja amtet om tilskot og stønad.

I møte 18/12-1867 vart det valt byggenemnder. Desse fekk fullmakt til å kjøpa inn materialar så langt midlar stod til rådvelde. Dei skulle også stå føre "husenes opførelse". Og i kvar av krinsane skulle dessutan "saavel Gaardbrugere som Husmænd og Strandsiddere udføre arbeide efter Bygningskommisjonens tilsigelse og til den Tid den bestemmer". Som døme på storleiken på desse husa, tek ein med måla for huset på Kåda. Det skulle, liksom dei andre, gje rom for 30 elevar. Dette huset var 16 alen langt og 10 alen breitt. Skulestova var på 10 x 10 alen. Høgde 4 $\frac{1}{2}$ alen. Lærarbustaden skulle vera på eitt rom + kjøkken og gang.

I Aske krinsen kom byggespørsmålet til å dryga ut. Det var ikkje lett å finna nokon stad der det høvde for borna å samlast. Fjorden låg og skilde anten huset vart bygt på Bru, Åmøy eller Aske. Først i 1878 vart det semja om at huset skulle byggjast på Åmøy. Det vart ytt 1000 kroner av heradet, og resten skulle lånast i Rennesøy Sparebank med private kausjonistar (14).

Men då huset skulle byggjast, ville folk på Åmøy at det skulle byggjast lærarbustad saman med skulehuset. Dei meinte dette laut til dersom dei skulle få habil lærar. Men dette ville ikkje folk på Bru og Sokn vera med på. Dei hadde nok vore lite huga på at huset skulle byggjast på Åmøy. Borna deira kom til å få ein heller lang og vanskeleg skuleveg. Ei viss form for eigeninteresse har også gjort seg gjeldande. Folk på Bru og Sokn unte vel heller ikkje Åmøy både skulehus og lærarbustad. Og dersom Åmøy fekk både skulehus og lærarbustad,

ville skulen der bli så dyr og så god at det ville gå lang tid før dei andre øyane kunne koma med krav om eigen skule.

Folket på Bru baud seg difor til å ta mykje av byggekostnadene sjølve. Dersom dei fekk 800 kr. av amtet, og heradet tok på seg kostnaden til lærarbustad på Bru, så skulle krinsen ta resten.

Dette tilbodet frå Bru gjorde at det ikkje vart bygt lærarbustad på Åmøy. men skulehuset vart bygt etter planen i 1878. I 1880 vart søknaden frå Bru krinsen imøtekomen. Folket på Bru fekk attpåtil lovord av stiftsdireksjonen for "den Interesse og Offervillighed for Skolen som er lagt for Dagen af denne lille Kreds af Opsiddere i ganske almindelige økonomiske Forhold". Huset kosta i alt 1600 kr. Det var ei skulestova i den eine enden og ein liten lærarbustad i den andre. Lærarbustaden var heller liten og ulagleg. Difor vart det alt i 1896 kjøpt eit privathus til lærarbustad. Seinare i 1924 vart lærarbustaden i skulehuset omlaga til ei skulestova.

Såleis fekk Bru og Åmøy skulehus ca. 1880. På Åmøy vart skulen 2-delt, på Bru samla. Seinare vart også denne skulen 2-delt. Det vart ein lærar for båe krinsane. Huset på Bru vart sett på den sida av øya som var nærast Sokn. Dette var i ein utkant for folket på Bru, men huset vart bygt her fordi det skulle bli kort veg til skulen for borna på Sokn. Dei trong då berre ro over det smale Soknasundet. Byggjesakene både på Bru og Åmøy vitnar noko om korleis prestisjeomsyn og ser-interesser gjorde seg gjeldande ved kringsregulering og skulehusbygging. Men på same tid får ein også eit inntrykk av korleis offerviljen og interessa for skulen hadde auka. Det var berre 30-40 år sidan striden mot fastskulen ved hovudkyrkja var på det hardaste. I den tida var det ikkje snakk om å ofra meir til skulen enn folk var heilt nøyddde til. Å ta på seg det meste av arbeidet og utlegga til eit skulehus, ville då vore utenkjeleg. At folket på Bru tok på seg ei slik oppgåve berre få år seinare, viser noko av den endring i innstilling som hadde gått føre seg, endå ein i dette tilfelle også må ta bygdeinteresser og prestisjeomsyn med i biletet.

Skulehusa på Åmøy og Bru måtte også føra til endring i krinsane på Mosterøy. Det som var att av Aske krinsen, var for lite til eigen skule. Og vegen til skulehuset på Kåda var for lang for borna frå Aske. Det måtte difor ei omordning til av skulekrinsane på Mosterøy.

I 1882 kom denne saka opp i skulekommisjonen. Det vart då vedteke at øya skulle delast i 2 krinsar. Skulehuset på Kåda skulle flyttast til Kloster, og nytt hus byggjast på Vaula for gardane frå Aske til Kåda. Gardane frå Haugvaldstad til Utstein Kloster skulle høyra til Klosterkrinsen.

Det nye skulehuset på Vaula var eit stort hus for si tid. (15). Kostnandsoverslaget var på 1709 kr. Det var det største skulehuset som til den tid hadde blitt bygt i kommunen. Dette huset skulle også vera kombinert skule- og lærarbustad. Skulestova som var rekna til om lag 30 elevar var heller stor (24 x 23 fot). Lærarbustaden var på 2 stover, kjøkken og 2 salar ovanpå. Eine salen vart teken i bruk til kommunelokale, mellom anna til møta i heradstyret.

Lærarbustaden var i bruk til 1929, og skulestova vart i mange år brukt til rom for den friviljuge framhaldsskulen. Den obligatoriske skulen fekk tilhald i nytt skulehus i 1939.

Det siste store tiltaket i denne byggjeperioden var det nye skulehuset i Hausken krins. Her hadde det første faste skulehuset i prestegjeldet frå 1850-åra etter kvart blitt for lite og utenleg. Saka om nytt skulehus var første gong føre i skulekommisjonen i 1883.

Kommisjonen seier at «det nuværende Skolehus paa Hausken på anses aldeles utilstrækkelig baade med Hensyn til Skoleværelset og med Lærerboligen». Det vart difor gjort framlegg om å byggja nytt skulehus med lærarbustad. Huset vart kostnadsrekna til 1874 kr. Det skulle vera 13,9 m. x 7,21 m. x 7,21 og med høgd under taket 2,82 m. Lærarbustaden skulle vera på to rom + kjøkken og gang.

I søknaden til stiftsdireksjonen om tilskot klaga skulekommisjonen over at heradet hadde fått lite av amtet til all nybygginga. Det vart såleis nemnt at til skulehuset på Vaula hadde amtet berre gjeve 800 kroner, og det hadde ikkje ytt noko til flytting av skulehuset frå Kåda til Kloster. Skulekommisjonen peika på at i «løbet af 5 aar er opført 4 nye Skolehus hvorav 3 med familiebolig, med en Udgift af over 7000 kr. samt et femte flyttet et lengere Stykke vei». Rennesøy høyrde ikkje til dei "uformuende kommuner". Heradet fekk difor berre vanleg statstilskot til bygging av skulehus og liknande, medan mange andre kommunar i amtet fekk ekstraløyving til oppbygging av skulestellet (16). Statstilskotet til Rennesøy var likevel heller stort i høve til andre kommunar i amtet. Dette tyder på at kommunen har hatt store utlegg til skulestellet i høve til andre. Den store skulehusbygginga er eit vitnemål om dette.

Naturtilhøva og den spreidde busetnaden gjorde at det laut byggjast heller mange skulehus i denne kommunen i høve til folketalet. På grunn av den spreidde busetnaden og dei dårlege vegane kunne ein ikkje koma heit bort frå omgangsskulen. Både i Hausken og Innakleivs (Hegland) krinsar var det nokre gardar som hadde omgangsskule fram mot hundreårsskiftet.

Natur- og bustadtilhøva i amtet var slik at omgangsskuleforma framleis laut brukast mange stader. Dårleg økonomi hadde også mykje å seia. Serleg galdt dette Ryfylke. I 1896 hadde såleis Hjelmeland ennå 17 omgangsskular og berre 2 fastskular (17). Men ser ein på utviklinga for heile amtet i tidsrommet 1861 til 1890, så ser ein betre framgangen. Talet på skulekrinsar er gått ned frå 495 til 413. Talet på skulehus er auka frå 32 til 231, og talet på omgangsskular er gått ned frå 426 til 76 (18). Det hadde såleis vore ei stor investering når det galdt skulehusbygging i amtet. Den nye stønadsordninga påverka nok i høg grad denne utviklinga. Amtstinget løyvde jamt over 1000 spd. til bygging av lærarbustader og skulehus i dei første 15 åra etter at lova kom. Frå 1875 til 1889 varierte løyvingane frå om lag 1000 til 6000 kroner. (19) Amtstinget syntest å vera sterkt interessert i at det vart bygt skulehus. Mange av ordførarane stod også på for å få skulehus, men somme gjorde det dei kunne for å spara på lærarlønene (20). Skuledirektør Wolff hadde også stor ære for denne utviklinga. Han var stadig på farten for å hjelpa kommunane med krinsreguleringar, planar for skulehus o.a.

Bygging av alle skulehusa i år etter 1860 var eit økonomisk lyft for mange kommunar, likeeins for staten og for heile samfunnet. Ein ser såleis at medan utgiftene til skulestellet steig med om lag 300 % for kommunane i perioden 1853 til 1866, var auken 900 % for staten (21). Dette viser noko av den farten det var kome i utbygginga av skulestellet ved 1860 lova. Når det gjeld overgangen frå omgangs- til fastskule i heile landet, ser ein at talet på faste skular auka med 2825 i tida frå 1853 til 1890 (22). Tale på omgangsskuledistrikt gjekk i same tidsrommet ned med 1780, frå 2012 i 1853 til 232 i 1890.

Mange stader førde skulehusbygginga med seg mange praktiske problem. Bygging av skulehus hadde ikkje nokon tradisjon, og det var få personar som hadde noko greie på slikt byggearbeid. For å hjelpa kommunane sende departementet ut planteikningar med rettleiingar for korleis skulehus kunne byggjast. (23). Det var ulike planar for ulikt elevtal. Og i dei fleste planane vart skulehuset delt i skulerom og familiebusad. Elles gav deprtementet rettleiingar om korleis tomte for huset burde vera, storleiken på klasserom i høve til elevtal m.m.. Det vart til dømes rekna med 100 kubikkfot luft til kvart skulebarn. I høve til rom som tidlegare vart nytta til undervisning for omgangsskulen, var dette eit stort framsteg (24). Dei stovene som vart brukte til omgangsskule, var nok ofte både usunne og helsefarlege for elevane.

I planane frå departementet var det også detaljerte utgreiingar om korleis bord og benker skulle plasserat, om oppvarming, ventilasjon m.m. Skuledirektørane brukte nok desse pålanane mykje når dei gav råd og rettleiing til kommunane om bygging av skulehus. Mange av skulehusa vart difor bygde etter desse planane (25).

Ein veit ikkje om desse typeplanane vart lagt til grunn for skulehusbygginga i Rennesøy. Men skulehusa som vart bygde etter 1860, har nokså lik grunnplan og form. Dette kan ha hatt samband med at byggenemndene har vorte samde om ein viss grunnplan og ei viss form på husa som skulle byggjast, men det ser ikkje ut til at det har vore usemje i skulekommisjonen om storleiken på husa. Det er difor rimeleg å tru at skulekommisjonen har lagt departementet sine typeplanar til grunn for skulehusbygginga. (26)

Skulehusbygginga og overgangen frå omgangs- til fastskule skaut stor fart frå 1860 og utover. Føremonene med fastskulen i høve til omgangsskulen vart meir allment kjende. Ein fekk ei betre skuleordning enn den ein hadde hatt før. Ein fekk ei skuleordning som ein seinare kunne byggja vidare på. I mange bygder skapte likevel denne overgangen nye vanskar som det mange stader tok lang tid å løysa.

Ymse vanskar med fastskulen

Etter lova av 1860 skulle kvart herad inndelast i skulekrinsar. Denne krinsdelinga kom mange stader til å skapa ordskifte og strid. Før hadde det vore ein fordel å laga omgangsskuledistrikta så små som mogeleg. Då vart det lettare for læraren å koma rundt i

distriktet. Skuletida kunne verta lenger i kvar rode, og borna fekk kort veg til skulen. Men ved overgangen til faste skular galdt det om å gjera krinsane så store som mogeleg. Dette gjorde barnetalet ved skulane større, og det gav høve til klassedeling. (1) Utgiftene til skulehus, lærarløner og liknande vart også relativt mindre di fleire gardar som sokna til same skulen.

Skulevegen skapte ofte vanskar når krinsinndelinga skulle avgjerast. Sentraliseringa førde ofte med seg at borna frå dei ymse heimane fekk svært ulik skuleveg. Vurderinga av kva som var lang skuleveg kunne også variera frå bygd til bygd. Det kunne såleis skifta frå ein halv til halvannen fjerdingveg. (2) På same måten kunne vurderinga av kva som var vanskeleg veg vera ulik. I somme bygder laut borna ta seg fram til skulen gjennom brattlendte lier, over svaberg, steinurder og ulende, medan born i andre bygder kunne fylgje relativ gode vegar. Ofte var det likevel ikkje vegtilhøva som vart mest avgjerande. Dei som budde avsides eller hadde vanskeleg veg til skulen, kunne gjerne setja si ære i å koma fram til skulen, medan born heldt seg borte der vegtilhøva var betre.

Skulevegen hadde jamt over mykje å seia for plasseringa av skulehuset. Krinsregulering og skulestad kom difor til å skapa bitter strid mange stader. Ofte vart det skuledirektørane og embetsmennene i departementet som fekk til oppgåve å sameina dei ulike synsmåtane. (3) Eigeninteresser og gammal fordom gjorde seg nok også gjeldande ved val av skulestad.

Dei som var mot sentralisering, hadde sine gode grunnar for det. Vegane var dårlege, klede og fotty ringt for born som gjerne skulle ta seg fram lange vegar til skulestaden. Fordelane ved fastskulen var greie for heimar som låg nær skulehuset. Verre var det for dei som låg langt borte. For dei var omgangsskulen den beste skuleforma. Her kom læraren sjølv til gards. Skulen gleid inn i kvardagslivet på ein naturleg måte. Husfolket kunne ta seg av borna når kleda var våte eller i andre høve når borna trong hjelp.

Borna som skulle til fastskulen, laut utstyrast med klede, skor, og mat for heile dagen. Var skulevegen lang og ulendt, så var det gjerne ikkje kjekt for foreldre å senda borna i veg. I kystdistrikta laut gjerne borna i båt for å koma til skulestaden- Dette kunne skapa store vanskar ved krinsregulering og avgjerd om skulestad.

For ein øykommune som Rennesøy var sjøen ei hindring for god krinsinndeling. Serleg var det i Aske sokn at sjøvegen skapte vanskar. Her var fire øyar å velja mellom til skulestad, Åmøy, Bru, Sokn og Aske. Om det var lett å leggja Aske til ein krins på Mosterøy, vart det like fullt vanskeleg å finna lagleg plass for Sokn, Bru og Vestre Åmøys. I ein utkant låg garden Rossnes, om lag 4 km. frå fjorden mellom Bru, Sokn og Åmøy. Det er ikkje å undrast over at folk i Bru sette mykje inn på å få eige skulehus for øya, og var viljuge til å ofra noko for ei slik ordning. Med skulehus på Vestre Åmøy og på Bru var det berre borna frå Sokn som måtte i båt til skulestaden, men sjøvegen var heller stutt.

Skulekommisjonen i Rennesøy for varsamt fram ved krinsreguleringane. Første tida var det tilknytta omgangsskular til alle fastskulane på sjølve Rennesøy. Læraren hadde den lengste

skuletida ved fastskulen, men kom også til å ha noko skule på einbølte gardar. Den obligatoriske skuletida på desse gardane var ikkje lang. Gardane Eltarvåg og Rennaren, som høyrde til Hausken krins, fekk i lang tid berre 4 veker skule i året. Det same fekk borna på garden Asmarvik i Sørbø krinsen og Dale, Sel og Skjørvestad i Heggland skulekrins.

Dale og Sel var dei gardane som hadde omgangsskuleordning lengst i prestegjeldet. Først i 1892 vart Skjørvestad skilt frå og lagt til Heggland skule. Dale og Sel vart eigen skulekrins, med 9 veker samla skule i leigd krinsstova. I 1930-åra vart desse gardane lagt til Hausken skulekrins.

Til 1890-åra hadde elevane frå gardane Eltarvåg, Rennaren, Dale, Sel og Skjørvestad høve til å koma til friviljug undervisning ved Hausken skule. Borna frå Eltarvåg nytta seg av dette, men etter dagbøkene å døma var det berre i eit par tilfelle at borna frå gardane Dale, Sel og Skjørvestad møtte til fastskulen. Foreldra har nok vore redde for at dersom dei sende borna til den friviljuge undervisninga, kunne det føra med seg krav frå bygdestyringa om at alle borna skulle møta ved fastskulen.

I realiteten fekk borna frå desse einbølte gardane berre 1/3 av den skuletida dei andre borna i kommunen kunne få. Med fastskulen vart det såleis visse overgangsvanskar med ulik opplæringstid for borna nær fastskulen og for avsidesliggjande gardar.

Ein annan vanske ved overgangen frå omgangsskule til fastskule var spørsmålet om hus og kost for læraren. Så lenge det var omgangsskule, skulle læraren ha kost og hus der han heldt skule. Då det vart fast skule, var det mest praktisk at læraren fekk vederlag for hus og kost i reie pengar. Dette var ei fylgje av fastskulen som folk mange stader var sterk imot. Spørsmålet om hus og kost for læraren kom skapte motstand mot å skipa faste skular. (4) Folk var imot alle kontante pengeutlegg endå om dei kunne vera mindre enn verdien av naturalytingane.

Etter lova kunne skulekommisjonen avgjera om læraren skulle "nyde Koshold og Herberge in Natura eller Pengegodtgjørelse derfor". Kommunestyret kunne også – med godkjenning av stiftsdireksjonen – avgjera om desse utlegga skulle takast av kommunekassen eller om dei skulle utliknast på kvar krins. I dei fleste bygder var det krinsane som laut bera utlegga til kost og hus. Dette vart rekna som den mest rettvise ordninga.

I Rennesøy vedtok skulekommisjonen at læraren skulle ha godtgjersle for kost og hus i reie pengar i krinsar med fast skule. Dette braut med det gamle tilvande. Folk sette pengeverdet høgare enn verdien av naturalytingane. Mange syntes å vera svært lite huga på å betala for kosthaldet til læraren med pengar. Dei ville slik som før heller gje han hus og mat.

Det var serleg på Mosterøy det vart strid om dette. Då dei fekk krinsstova på Kåda, vart kostpengane kravde inn, men folk på Hodnefjell og Haugvaldstad nekta å betala. Dei hadde sagt frå til skulekommisjonen om at dei ville slutta å senda borna på skulen om dei laut betala kostpengar til læraren. Læraren skulle gå rundt frå hus til hus og få maten sin som før.

Saka var føre i eit møte i skulekommisjonen 1863. Presten opplyste at han hadde kalla foreldra inn til eit møte på Haugvaldstad. Der hadde dei sagt frå at dei ikkje lenger ville la borna gå på fastskulen i krinsstova på Kåda, og ”under ingen Omstændigheder betale kosthold i penger”. Presten hadde på dette møtet late foreldra røysta over ei fråsegn om at dei ville ha fastskulen på Kåda etter vedtak i skulekommisjonen 2/22-1862 og betala 10 skilling veka i kostpengar, eller ei fråsegn om at dei ville ha att omgangsskulen. Ved røystinga hadde 10 valt omgangsskulen medan 5 hadde røysta for fastskule med kostpengar. Men skulekommisjonen heldt fast på tidlegare vedtak om fastskule og kostpengar, endå det går fram av møteboka at meiningane var skilde og verdsetjinga av fastskulen ulik. Heradstyret var samd med skulekommisjonen og fastsette kostpengene til 40 sk. av kvar skyldmark. Med desse vedtaka stilna striden av. Motstandarane våga ikkje å setja seg opp mot vedtaka i skulekommisjonen og heradstyret. Desse utlegga var likevel med på å skapa uvilje mot skulen og læraren. Dette vart kanskje eit moment i lesebokstriden som kom til å verta hard i denne krinsen nokre år seinare.

Verdsetjinga av kostpengane til læraren var elles ulik. Fekk omgangsskulelæraren hus og mat på gardane, vart dette verdsett til 1 spd. for veka. Men når kommunane skulle yta pengane, vart kostpengane sette til 2 eller somme stader 3 ort (5). Det var såleis ikkje med nokon velvilje folk gav pengar til hus og mat for læraren. Dette hadde nok samband med vurderinga av læraren og arbeidet hans i den tida, og at folk generelt hadde lite reie pengar.

Fastskulen førde også med seg reint praktiske vanskar. Såleis vart det spørsmål om kven som skulle ta seg av reinhaldet av skulestova, leggja i omnen om morgonen og liknande. Etter lova kunne det veljast tilsynsmenn for kvar krins. I somme bygder vart det arbeid ut instruert for desse mennene (6). I Rennesøy var det tilsynsmennene og lærarane som fekk til oppgåve å ordna det slik at vaskinga vart gjort etter tur av foreldra i krinsen. Dersom nokon nekta, skulle arbeidet utførast av andre. Dei som nekta, skulle i så fall bera alle utlegga. Det var likevel somme som nekta, men tilsynsmdannen og læraren våga lite gjera.

Det var ikkje alltid så lett når grannar og vyrde menn i bygda nekta å gjera dette arbeidet. Det varelles ikkje så ofte det vart gjort reint i skulestovene. Skulehusa skulle vaskast annan kvar veka, og elles så ofte lærar og tilsynsmann meinte det trongst. Når det galdt å leggja i omnen, vart det ordna slik i somme krinsar at dei eldste gutane i skulen skulle møta etter tur og leggja i omnen om morgonen. I andre krinsar hadde læraren dette som plikt. Det synta seg snart meir praktisk å leiga folk til å utføra dette arbeidet. Dette vart meir vanleg i 1880-åra då skulestellet etter kvart kom inn i fastare former.

Fastskulen førde såleis med seg ymse vanskar i overgangstida. Men desse vart litt etter kvart løyste, og fastskulen som skuleform viste seg meir og meir overlegen i høve til omgangsskulen. I omgangsskulen hadde skuleforsømingane vore ein serleg stor vanske og vore med på å gjera denne skuleforma lite effektiv. Denne vansken laut også fastskulen stridast med. Det vart difor eit av hovudproblema i tida etter 1860 å få skuleforsømingane

ned. Eit effektivt skulestell føresette at borna skulle vera på skulen i den tida dei hadde rett og plikt til det.

Skuleplikt og skuleforsøming

Lova av 1860 drog ikkje opp klare retningslinjer for kor mange år borna skulle gå på skule. Skuleplikta varde framleis frå 7-8 årsalderen til konfirmasjonen. Kor mange år borna hadde plikt til å gå på skulen, var såleis noko uvisst. Den vanlege konfirmasjonsalderen var i 14-15 års alderen på landet. Men alderen på konfirmantane kunne ymsa alt etter om presten fann at borna hadde nok kristendomskunnskap til å bli konfirmerte eller ikkje.

Den årlege undervisningstida for kvart barn vart heller ikkje auka noko serleg. For krinsar der skuletida var i samsvar med 1827-lova, trong det ikkje bli noko serleg endring. I 1853 hadde det gjennomsnittlege talet på skuledagar vore ca. 100 på kvar avdeling i dei faste skulane for heile landet. (1) For omgangsskulane var same talet 50,1. Dei same tala for Rennesøy var 108 og 64,5. Borna i Rennesøy hadde såleis høve til å gå fleire dagar på skulen i 1853 enn det som var gjennomsnittet for heile landet. Likevel hadde ikkje alle elevane plikt til å møta på skulen alle desse dagane. Etter lova var det nok at elevane møtte opp eit par dagar i veka frå 12-års alderen av. Ein må difor rekna med at det var få born over 12 år som gjekk på skulen alle dagane som var sette opp for avdelinga eller for omgangsskulen.

Den nye lova kravde at skuletida skulle vera lik for alle i allmugeskulen. Den årlege skuletida vart sett til 54 dagar i delt- og 72 dagar i samla skule. Samanliknar ein desse tala med gjennomsnittstala frå 1853, ser ein at det var serleg i alle dei udelte omgangsskulane at den årlege skuletida jamt over laut aukast. I fastskular med klassedeling kunne jamvel skuletida setjast ned, og endå vera i samsvar med lova. Likevel vart det ved svært mange fastskular ordna med friviljug undervisning utover den pliktige skuletida. (2) Mange stader vart den pliktige- og friviljuge undervisninga skilt lite ut frå einannan. Det fleste elevane kom til å fylgja begge delar. Likevel hadde ikkje skulekommisjonane rett til å krevja at borna gjekk på skulen meir enn *dei lovfesta 9- eller 12 vekene*.

I Rennesøy vart spørsmålet om krinsinndeling og skuletid for krinsane etter 1860-lova oppe i eit møte i skulekommisjonen 4. nov. 1861. Som nemnt ein annan stad, vart den gamle rodeinndelinga av omgangsskuledistrikta lagt til grunn for denne første krinsinndelinga. Det vart difor svært mange krinsar i kommunen, og barnetalet i mange av krinsane vart lite. Det vart difor vedteke å søkja dispensasjon for skuletida i nokre av krinsane der barnetalet var lågt. Såleis vart det for krinsar med 13-14 born vedteke ei skuletid på 8 veker. På Sokn var der 7 born. Her vart skuletida sett til 6 veker. I dei fleste andre krinsane var likevel barnetalet så høgt (frå om lag 18 elevar og oppover) at skuletida vart sett til 12 veker. For fastskulen på Hausken vart skuletida sett til 9 veker for kvar avdeling. Dertil kom 8 veker friviljug skuletid. For krinsstova på Sørbo vart også skuletida sett til 9 veker for kvar avdeling. Den samla skuletida for Rennesøy skulekommune, vart etter dette på i alt 153 veker og 2 dagar.

Etter kvart som krinsane vart slegne saman til større einingar, og krinsstover og skulehus vart tekne i bruk i 1860-åra, vart det etter kvart ordna slik at dei fleste borna i kommunen hadde høve til å koma på skulen den lovfeste skuletida. Såleis vart det samla veketalet for heile kommunen auka til 156 veker i 1865, og til 161 veker i 1872. Det vart serleg borna på dei einbølte gardane på Rennesøy og borna på øyane Bru, Sokn, Åmøy og Brimsø, som ikkje hadde høve til å få den lovfeste skuletida. Det var dei serlege naturtilhøva for desse stadene som her gjorde seg gjeldande. Og stiftsdireksjonen gjekk med på at borna her fekk kortare skuletid enn dei etter lova skulle ha.

Stiftsdireksjonen hadde etter lova høve til å gje dispensasjon for skuletida i krinsar der barnetalet var lite og tilhøva vanskelege. (3) Med få elevar i klassen vart det rekna med at borna fekk større utbytte av opplæringa. Dette skulle vega opp for den kortare skuletida. I mange bygder vart likevel ei kortare skuletid ofte regelen i staden for unnataket. (4) Både busetnad, lange og dårlege vegar og økonomiske tilhøve gjorde det vanskeleg for mange kommunar å gje alle borna den skuletida dei hadde rett på etter lova. Difor vart det i tida framover frå 1860 mange born som ikkje hadde høve til å få den lovfeste undervisningstida. I Rennesøy var det såleis i 1872 17 born av 227 som ikkje kunne få den lovfeste skuletida på grunn av lokale tilhøve. (5). Dette tilsvarar om lag 7,5 %. Same året var det om lag 14 % av elevane i heile landet som ikkje kunne få den lovfeste undervisningstida. (6) Det var serleg tilhøva i Nord-Noreg som gjorde at prosenten blei så høg for heile landet. Variasjonane i dei ulike landsdelane var store

Den pliktige skuletida for kvart barn var heller ikkje lang, men likevel altfor lang for mange. Fråværet kom til å vera svært stort ved mange skular. Det kunne henda at born ikkje møtte på skulen ein einaste dag i heile året. Dette tilhøvet vart betre etter kvart som den allmenne opplysninga auka. I 1861 var det om lag 3 % av alle skulepliktige born i heile landet som heilt heldt seg borte frå skulen. I 1880 var det 1,3 % og i 1890 0.75 %. (7) Skulekommisjonane hadde løyve til å gje foreldra mulkt, og elles å prøva med andre tvangsmiddel å få borna i skule. Men skulekommisjonane kunne ikkje slik som før senda borna på tukthuset for å få dei underviste og konfirmerte der.

I mange bygder var det likevel ikkje denne forsøminga som skapte dei største vanskane. Verre var den ujamne skulesøknaden som det var ved mest alle skular. Born kunne såleis vera borte frå skulen både dagar og veker utan lovleg grunn. Same kor godt den ytre skuleskipnaden var ordna, så ville skulkinga vera til skade for ei effektiv undervisning. "Ingen ting elles formaar for eksempel saaledes som forsømmelserne at bryte Lærers kraft, nedslaa hans mot og slukke iverren og kjærlighetden til hans kald". (8)

Det var klårt for alle som hadde interesse for skule og folkeopplysning, at skulle skulen bli i stand til å fylla si oppgåve, så laut skuleforsømingane ned. Det vart difor freista både med makt og med lempe å få til ei endring. Enda om dette syntest å vera vanskeleg mange stader,

så vart likevel forsømingane mindre for kvar tid i 1870-80-åra. I lengda verka trugs målet om bot og straff og allmenn opplysning og større skjøn for verdet av skulearbeidet medverkande årsaker til å få forsømingane ned.

Det var jamt over stor skilnad på heimane korleis dei kjende seg bundne av lova om skuleplikt for borna sine. Av dei skuleprotokollane som ligg føre i Rennesøy, går det fram at det var somme heimar der borna sjeldan blei sende til skulen. Dette går att år etter år. Somme av borna var borte frå halve og opptil heile skuleår. Frå andre heimar var frammøtet bra.

Skulekommisjonen i Rennesøy arbeidde for å få forsømingane ned, og gjorde mange vedtak om dette. Her som elles i stiftet syntest det å ha vore ein auke i forsømingane i 1860 åra. (9) Skulekommisjonen tok difor i bruk dei verkemiddel som den etter lova hadde rett til å bruka. Såleis vart det i 1863 gjort vedtak om at foreldre som heldt borna borte frå skulen halve skuletida, skulle betala mulkt. På same møtet vart fire foreldre ilagde bøter. Ein gut hadde berre møtt 16 av 54 skuledagar.

Denne framgangsmåten må ha blitt kritisert i bygda. For neste år modifiserte skulekommisjonen dette vedtaket. Det vart då vedteke at foreldra skulle få åtvaring først. Dersom det ikkje hjelpte, skulle dei betala mulkt. Same dagen fekk 6 foreldre åtvaring. N.N. for dottera Elen, "som paa Aar ei have søgt Skolen. N.N. «sine Børn Toralv, Laurits og Thomas som aldeles forsømmer Skolen». N.N. for sonen «Cornelius der kun nogle faa Dage have søgt Skolen». For nokre av foreldra syntest åtvaringa å hjelpe, for andre ikkje. Såleis er det nokre av dei same foreldra som også året etter får åtvaring fordi borna ikkje møter på skulen. Det var også andre foreldre som fekk åtvaring. Det heiter i møteboka m.a. at N.N. "advares endnu en gang fordi Ole og Jacob fremdeles forsømme og ei lader dem fremmøde". N.N. for Tobia og N.N. for Serine «som haver forsømt 25 dage af 54".

I åra framover er det stadig slike saker refererte i møteboka. Skulekommisjonen åtvara, truga med mulkt, sende tilsynsmennene til foreldra o.l. Såleis vart ein tilsynsman send til N.N. "viss Barn have forsømt 34 af 54 Skoledage". Saman med læraren skulle tilsynsmannen gå og halda fram for foreldra "det utilbørlige i dette Forhold". Korleis læraren og tilsynsmannen vart mottekne, veit ein ikkje. Det var nok ikkje alltid lett å gå i slike oppdrag. Mange foreldre syntest å vilja stå for borna si skulegonge sjølve. (10) Skulekommisjonen i Rennesøy tok ikkje lett på dette problemet. Såleis vart det gjort vedtak om at kommisjonen skulle få melding frå lærarane kvart kvartal slik at den til kvar tid kunne ha oversyn over fråværet ved skulane.

Skulekommisjonen tok denne saka alvorleg. Skuleforsømingane hadde vore heller store i Rennesøy. I 1878 var fråværepräsentanten om lag 20 for Rennesøy medan han var om lag 15 for amtet og landet elles. Ti år etter var fråværepräsentanten ca. 15 % for Rennesøy, medan dei tilsvarande tala var om lag 12 % for amtet og 21 % for heile landet. (11) Ein må ta omsyn til at desse tala inneheld både lovleg og ulovleg fråvære. Tala er likevel så store at ein må rekna med mykje skulking. Mange foreldre hadde nok også vanskeleg for å skilja kva som var

lovleg og ulovleg fråvære. Trong dei borna til arbeid heime, vart i mange høve dette arbeidet rekna for viktigare for borna enn skulearbeidet. Mange foreldre hadde lite kunnskap sjølve, og meinte at borna deira ikkje trong ha noko meir.

Grunnane for fråværet kunne vera mange. Skuledirektørane har i årsmeldingane sine i åra frå 1860 ofte drøfta dette spørsmålet. (12) Dette viser kor opptekne tilsynsmennene for skuleverket var med denne saka. Noko allmenngyldig årsak syntest ikkje å vera lett å finna. Årsakene skifte frå stad til stad. Det var nok mange medverkande årsaker som gjorde seg gjeldande.

I Rennesøy syntest ikkje lang eller vanskeleg skuleveg å vera nokon grunn til stort skulefråvære. Veglengda kunne vera frå fire til ein kilometer og endå mindre, men like ofte skulka borna frå heimar nær skulen som frå heimar med lengre og meir vanskeleg skuleveg. I dei fleste tilfelle må ein rekna med uvilje mot skulen hos born og foreldre var ei viktig årsak. Annleis kan ein vel ikkje sjå det når same foreldre får åttvåring år etter år. I eit einskilt høve såg det ut som om forsøminga gjekk att i slekta frå far til son. I det heile gjekk det lang tid før skuleplikta vart allment akseptert. På gardar der den religiøse interessa var liten, var det ofte også skralt med skuleinteressa. Kanskje syntest ikkje desse foreldra at det var turvande med alt katekismepugget borna mått i gjennom. Praktisk arbeid kunne vera mykje nyttigare. Dessutan hende det at borna verkeleg trongst heime. Under sildefisket til dømes var dei fleste vaksne mannfolk frå øyane på fiske. Serleg dei eldste skulepliktige borna kunne då vera til god hjelp heime på gardane. Ofte reiste også dei eldste borna sjølve på fisket, og brydde seg lite om heile skulen. (13)

Dårleg økonomi i heimen spela nok også ei viss rolle når det galdt å vera borte frå skulen. Foreldre som hadde lita råd til å kjøpa skor og klede til borna, lika ikkje å senda borna på skulen av otte for at kameratane ville verta leie mot dei og gjera narr av dei fordi dei hadde dårlegare klede og skor enn andre. Skulebøkene var og dyre, så mange syntest ikkje at dei hadde råd til å kjøpa dei. Fattigborn kunne få bøker på skulen, men desse var ofte i dårleg stand, og dessutan fekk borna eit "fattigdomsstempel" på seg ved å ta mot slike bøker. Slike årsaker kunne nok også vera med og halda borna borte frå skulen.

Opplæringsformene og arbeidsmåtene i skulen kunne også vera årsaker til skuleforsømingane. Mange born kunne ha både redsle og mothug mot skulen. Krava i kristendomskunnskap var store. Serleg for born med små evner kunne det vera vanskeleg å læra det som stod i Luthers katekisme og Pontoppidans forklaring. Riset var heller ikkje langt unna dersom eit barn ikkje kunne leksa, endå om viljen til å læra var aldri så god.

Fråværet frå skulen varierte frå barn til barn. Mange born møtte trufast fram til skulen, og somme av dei forsømde ikkje ein einaste dag gjennom heile året. I ein av krinsane i Rennesøy var det såleis fem born som ikkje forsømde skulen i året 1869, ein berre ein dag, to to dagar og fire i tre dagar. Men i same krinsen var det born som berre møtte på skulen to dagar i heile året. Forsømingprosentsen kunne såleis variera frå 10 % til 30 % i krinsane. I

somme høve hadde fråværet samanheng med læraren. Hos nokre lærarar var fråværet stort, og endrast ikkje om dei underviste i ulike krinsar. Hos andre lærarar var fråværet lite. Læraren sin autoritet og dugleik har nok såleis påverka fråværet.

Etter dagbøkene å døma er det liten skilnad på fråværet i fastskulane og i omgangsskulane. I somme omgangsskular kunne fråværet vera svært lite, medan det var større i andre. Det viser seg at forsømingane gjekk fortast ned ved fastskulen i Hausken krins. Dette hadde nok samanheng med læraren der. Han hadde seminarutdanning, og det ser ut som om skulearbeidet har vore livskallet hans. Lærar Sælland har også ført dagboka sers fint. Han har nøye merkt av fråvære. Av bokførsla hans er det difor lett å rekna ut prosentvis forsøming for klassane. For øverste avdeling første halvår 1859, var fråværet 28,7 %. Ein elev hadde ikkje søkt skulen i det heile, ein annan hadde vore borte 34, ein 33, to 25, to 24 og ein 23 dagar. For to av borna er det ikkje merkt av forsøming i det heile. Skuletida var 54 dagar og det var 29 born i klassen. I nederste avdeling var barnetalet 30. Her var fråværet 30,9 %. Om 11 av borna i klassen står denne merknaden: "Følgende Børn have søgt Skolen blot nogle faae Dage i dette Halvaar. Nr.11 har aldrig søgt verken denne eller nogen anden Skole. Alle de her anførte Børn med Undtagelse af nr.4 der er liden og sygelig, have saavidt mig bekjendt god Helbred". Om 4 av borna heiter det «Husmænds Børn hvis Foreldre ere fattige». For desse 11 er det ikkje gjeve opp talet på forsømde dagar. Resten av klassen – 19 elevar – hadde ein forsømingprosent på over 30. Dette er eit vitnemål om dei vanskane læraren hadde å stri med. Det må ha vore svært vanskeleg å få til noko ordna undervisning under slike tilhøve.

I omgangsskulen på Eltarvåg var ikkje tilhøva så ille. Her var det 9 born som gjekk på skule i 18 dagar. Ingen av dei hadde forsømt. Sælland har skrive at "Disse Børn har læst sine foresatte Lekser for mig flere Gange, i Regelen hver eller hveranden Månad, deels paa Eltervåg, deels paa den faste Skole". Det kunne såleis sjå ut til at skulesøknaden var betre på ein liten omgangsskule enn ved fastskulen. Det var likevel så stor skilnad på skuletid og elevtal at tilhøva vanskeleg kan samanliknast. Og i andre små omgangsskular i kommunen kunne fråværet vera heller stort endå om skuletida også her var kort.

Fråværet ved fastskulen går ned i 1860-70-åra. Forsømingprosenten var om lag 30 i 1859. I 1863 var han 20,7 og 1878 11,3 %. Når det gjeld den friviljuge undervisninga, så syntest fråværet å vera nokså likt både for den obligatoriske- og den friviljuge skuletida. Dette skulle ikkje vitna om at borna fylgde den friviljuge undervisninga av så stor interesse. Truleg var den pliktige og friviljuge opplæringa blanda saman slik at foreldra ikkje skilde den eine frå den andre. Den friviljuge undervisninga vart truleg av mange foreldre sett på som pliktig. Mange foreldre sende difor borna til skulen når det høvde – og det var skule – og heldt borna heime når dei trong dei der. Denne ujamne skulesøknaden skapte nok vanskar både for den obligatoriske- og friviljuge undervisninga.

I Rennesøy var det nok ein seig kamp frå lærarane og skulekommisjonen mot skuleforsømingane. Først i slutten av 1880-åra og i byrjinga av 1890-åra synest fråværet å ha

kome ned på eit meir rimeleg nivå. Skulekommisjonen hadde gjort det den kunne for å få denne utviklinga til å gå i rett lei. Av og til hadde skulekommisjonen prøvt med mulkt, men oftast vart åtvaring nytta.

Det store skulefråværet var etter mange si meining eit spørsmål om opplysning. Foreldra laut få opplysning om at skulegong var både ein rett og ei plikt som var til bate for barnet. Dette var spørsmål som ofte vart drøfta på årsmøta til lærarforeiningane. (14) Årsmøtet til Stavanger Amts Lærerforening i Haugesund i 1880 drøfta til dømes dette spørsmålet. Emnet her var: «Hvad har skolens foresatte og lærerne i landdistrikterne at gjøre for at fremme en god skolesøgning?». Konklusjonen av diskusjonen vart at ein måtte arbeida for å vekkja godhugen for skulen ikkje minst ved å koma i kontakt med heimane.

Etter mange si meining hadde overgangen til fastskular vore med og minka den gamle kontakten mellom heim og skule. Både born og foreldre såg i byrjinga på denne nye skuleforma som ein ny institusjon som dei kjende seg framande for. Det vart difor først då fastskulen hadde vakse seg inn i folks medvet som ei naturleg skuleform at foreldra fekk auga opp for verdet av denne, og for skulen i det heile. Etter kvart som dette synet vann fram, minka også forsømingane. Såleis gjekk den samla gjennomsnittlege forsømingprosenten for heile landet ned frå 17,7 % i 1875 til 10 % i 1890. (15) Om denne prosenten ennå var altfor høg, så gjekk det trass alt framover.

Skulen fekk litt etter litt større autoritet og tiltru blant folk. Dette gjorde at fråværet i skulen minka. Lærarane fekk etter kvart betre utdanning og betre løns- og arbeidsvilkår. Lærarstandet fekk difor med tida auka tilgang på dugande folk. Dette auka vyrdnaden for lærarane og for heile skulen. All framgang i skulen hadde i stor mon samanheng med eit opplyst lærarstand som hadde utdanning og interesse for arbeidet sitt, og som hadde rimelege løns- og arbeidsvilkår. I så måte kom dei nye lærarane til å skilja seg ut frå dei tidlegare omgangsskulelærarane.

Utdaning og lønsvilkår for lærarane

Fram til 1860 hadde den vanlege utdanninga for omgangsskulelærarane vore eit lite kurs hos presten eller kyrkjesongaren ved hovudkyrkja. Dessutan var det nokre såkalla lærarskular somme stader i landet. (1) Av slike var det i Rogaland Den Riibergske skule på Jelsa og Anne Eegs skule i Koparvik, båe frå slutten av 1700-talet. (2) Føremålet med desse skulane hadde vore å utdana omgangsskulelærarar. Frå Den Riibergske skulen kom det svært få omgangsskulelærarar (3). Skulen vart nedlagt så tidleg som i 1837.

Skulen i Koparvik fekk større søknad. Han vart ved kongebrev i 1838 gjort til lærarskule, og fekk offentleg stønad frå 1860-åra. (4). Mange lærarar i omgangsskulane i Rogaland fekk si utdanning der heilt fram til 1883 då skulen vart nedlagt. Kursa var på eitt år. Stiftseminara skulle utdana lærarar for fastskulane. Opplæringstida var der to år. Holt seminar var

seminaret for Kristiansand stift. I 1853 hadde 53 lærarar i stiftet seminarutdanning. Same året hadde dei 52 prestegjelda i stiftet 78 fastskular. (5) Ein kan såleis rekna med at dei fleste prestegjelda i Kristiansand stift hadde lærar med seminarutdanning på denne tida.

Den første læraren i Rennesøy med seminarutdanning vart som før nemnt tilsett i 1850-åra. Dei andre lærarane i prestegjeldet på den tida hadde truleg ikkje meir utdanning enn den dei hadde fått hos presten. I dei kjeldene som ligg føre, er det ikkje noko som tyder på at nokon hadde gått på skulen i Koparvik. Kvitsøy fekk lærar med seminarutdanning i 1858, og hadde lærar med seminareksamen i tida seinare. Dei gode løns- og arbeidsvilkåra på Kvitsøy gjorde det sikkert lettare å få lærar med god utdanning endå øya heller låg avsides.

Etter lova av 1860 skulle lærarane ved alle krinsskulane ha seminar- eller lærarutdanning. Dersom det var uråd å få kvalifiserte folk, kunne det bli tilsett lærarlærlingar som hadde eitt år praktisk kurs hos ein dugande lærar. Lærarar som ville skipa til slike kurs, måtte bli autoriserte av stiftsdireksjonen, og dei fekk betaling for kvar elev dei hadde. (6) I Rogaland var det i 1860-åra fleire lærarar som hadde lærarlærlingskurs (7). På same tid vart det sett i gang ein lærarskule i Egersund i tida 1863 til 1867. Både lærarskulen og utdanninga av lærarlærlingar var berre krisetiltak som styresmaktene sette i gang. Det var meininga at stiftseminara litt etter litt skulle overta alle lærarutdanning. Omkring 1880 fekk dei fleste lærarane utdanninga si ved desse seminara. Men i 1890-åra vart det også skipa mange friseminar rundt omkring i landet. (8)

Lærarnauda i 1860-åra kom som ei fylgje av overgangen til fastskular, og dei aukande utdanningskrava til lærarane som skulelova sette. Løns- og arbeidsvilkåra var heller ikkje slik at læraryrket lokka så mange til å kosta på seg utdanning. I Stavanger amt var lærarlønene låge jamført med landet elles. Difor vart det mest uråd å få lærarar i mange bygder. (9). Lærarar med utdanning søkte seg til bygder der løns- og arbeidstilhøva var betre, og andre tok heller anna arbeid som var betre betalt enn læraryrket. Det var først i 1870-åra at bygdene i Stavanger amt fekk fleire lærarar med seminarutdanning. I landet elles vart det i 1860-70-åra etter kvart færre lærarar som ikkje hadde seminarutdanning. I heile landet var det såleis i 1861 1068 eller om lag 30 % av dei tilsette lærarane som hadde eksamen frå seminar, 1737 var utan seminarutdanning. I 1875 var tala 2786 eller om lag 85 % med eksamen og 486 utan. Samanliknar ein desse tala med oppgåver frå Stavanger amt, så var det her i 1863 75 eller om lag 47 % lærarar som var fast tilsette, medan 83 berre var mellombels tilsette. Desse siste hadde ikkje meir utdanning enn "de videst komne av deres disiple". I 1871 var det i Stavanger amt 218 lærarar. Av desse var 77 eller 35 % utan lærarprøve og 49 var berre tilsette mellombels fordi det ikkje var råd å få lærarar som kunne tilsetjast i fast post. (10)

I Rennesøy var det berre Hauske og Kvistsøy som hadde seminarutdana lærarar i 1860-åra. At ikkje dei andre lærarane hadde slik utdanning, har nok verka inn på folks verdsetjing av skulen. Lærarane fekk ikkje autoritet så lenge dei ikkje hadde stort meir kunnskap enn dei flinkaste elevane, noko som atter gav seg utslag i stor forsøming.

Skulen kunne vanskeleg bli god med lærarar utan utdanning og med dårlege økonomiske kår. Arbeid ved sida av læraryrket vart ofte det viktigaste for dei fleste. Ein kan difor rekna med at mange lærarar utan utdanning synte heller lita interesse for skulen.

Få gonger ser ein at lærarane har reist tiltak eller krav i noko lei. På eit møte i skulekommisjonen i 1860 vart det referert eit skriv frå lærarane T. Olsen og J. Hodnefjeld der dei krev ein lønsauke på 8 spd. eller i "modsat Fald vil have sin Afsked frå 31.okt. d.a." Den eine, T. Olsen, fekk 5 spd., den andre fekk ikkje tillegg. Likevel ser det ikkje ut til at nokon av dei har slutta i skulen Den som syntes å vera mest aktiv av lærarane, var kyrkjesongar Sælland. Han var misnøgd med lærarbustaden og lærargarden han hadde. Gong på gong reiste han krav om få lærargarden oppdyrka og uthusa vølte. Skulekommisjonen stod på hans sida, men avslaget får kommunestyret var like årvisst som lærar Sælland sine krav. Saka om lærargarden hadde elles skaffa kommunestyret mykje bry. Lærargarden var ein part av prestegarden, utskilt frå denne. Det vart mykje brevskifte mellom kommunestyret, prost, stiftsdireksjon og departement om korleis dette skulle ordnast (11). Serleg var det detaljspørsmål om hamnegang, gjerdeplikt og liknande som skapte vanskar. Først i 1863 vart utskiljinga i orden.

I dei andre krinsane vart det ikkje aktuelt med lærarjord før fram mot hundreårsskiftet. Det var berre lærargarden på Hauske som tilfredsstilte det minstekravet lova sette med omsyn til lærargardar. Likevel vart det bygt lærarbustader i samband med skulehuset i dei fleste andre krinsane. Om desse lærarbustadene ikkje nett var så store og fine, så var dei likevel fleire lærarar i Rennesøy som hadde lærarbustad enn det som var vanleg i heile amtet. Såleis var det i 1880 50 % av lærarane i amtet som hadde kommunal bustad. (12) I 1882 då skulehuset på Vaula vart bygt, fekk alle krinsane i Rennesøy lærarbustad. Når det galdt lærargardar, var det same året 10 % av lærarane i amtet som hadde slike. (13) Ein kan såleis rekna med at det berre var klokkarane ved hovudkyrkja som hadde gard i dei fleste bygdene i amtet. Dei fleste andre lærarane var utan. Dette kan kanskje ha samband med det stadige skifte av lærarar og mangel på kvalifiserte lærarkrefter mange stader. Spørsmålet om lærarbustad og lærargard hadde nok mykje å seia for om krinsane skulle få lærar med utdanning eller ikkje.

Det ser også ut til at det i somme krinsar var serleg vanskeleg å få lærarar med utdanning. I Rennesøy var til dømes Sørbø krinsen ofte ute og lyste i blada etter lærarar med utdanning. Såleis vart det lyst etter lærar både i 1862 og 1864, men ingen med lærarutdanning søkte. Alt i 1857 hadde det kome søknad frå Sørbø til skulekommisjonen om læraren kunne få klokkestillinga ved kyrkja (den læraren ved Hausken hadde). Læraren kunne då få betre løn. Men skulekommisjonen gjekk ikkje med på søknaden. Kommisjonen var truleg redde for å ta frå kyrkjesongaren ved Hausken denne inntekta. Sørbø krinsen kom då med krav om å verta utskilt frå resten av prestegjeldet og såleis bli eigen skulekrins, slik Kvitsøy hadde fått gjort i 1841. Men skulekommisjonen fann ikkje nokon grunn til ei slik utskiljing.

Etter at Sørbø-krinsen fekk fast krinsstove (skule) i 1861, rekna krinsen med at dei skulle få lærar med utdanning. Men som nemnt, lukkast ikkje det. I 1866 vart det igjen lyst etter lærar

med seminarutdanning. Heller ikkje då melde nokon søkjar seg. Ein eldre lærar som hadde vore omgangsskulelærar i bygda frå 1836 – 1852, og sist frå 1862, melde seg som søkjar til posten. Men det vart då sendt protest frå krinsen mot å få vedkomand til lærar. Skulekommisjonen innstilte då Villum Naadland frå Ombo til posten, og ba stiftsdireksjonen ta avgjerd. Naadland hadde ikkje lærareksamen. Stiftsdireksjonen gav likevel løyve til mellombels tilsetjing. Året etter (1867) vart lærarposten atter lyst ledig. Naadland søkte på nytt, og vart tilsett og godkjend av stiftsdireksjonen. Han vart lærar i Sørbo i 20 år, heilt fram til 1887. Først då vart det tilsett lærar med seminarutdanning. Naadland ser ut å ha greitt seg bra som lærar. Han vart ein av leiarane for det religiøse arbeidet i krinsen. Han fekk difor ein viss autoritet blant folk, noko som verka inn på vurderinga av arbeidet hans i skulen. Det vart ikkje gjort freistnad på å få lærar med utdanning i krinsen før Naadland sa opp stillinga i 1887. Men då hadde det også blitt lettare å få lærarar med seminarutdanning.

I dei andre krinsane finn ein så tidleg ikkje liknande tiltak for å få seminarutdana lærarar, endå om det vart avertert etter slike lærarar år om anna. Her er det for det meste bygdefolk som har vore lærarar i nokre få år, og så slutta. Dei har nok ikkje hatt den utdanninga lova kravde. Men sidan det ikkje var andre lærarar å få, laut ein nytta dei som var viljuge til å ta ein slik jobb..

Først i byrjinga av 1870-åra tok krinsane i Rennesøy til å få seminarutdana lærarar. Det vart også fleire lærarar som søkte når postane vart lyste ut. Såleis vart lærarpostane for Kåda og Aske utlyste i 1870. Det melde seg 8 søkjarar med lærareksamen, 3 til Kåda og 5 til Aske. I Kåda krinsen vart Ole Nilsen Nerheim tilsett. Han hadde karakteren "duelig". Alt i 1875 reiste han utan å seia opp posten. Kanskje var det lesebokspørsmålet som skapte så mykje strid og la så store vanskar for skulearbeidet at han reiste frå alt saman.

I Aske freista dei å få tilsett ein lærar utan utdanning. Det kom skriv til skulekommisjonen frå fleire foreldre om at dei ville ha T. Olsen til lærar. Men skulekommisjonen tok ikkje omsyn til kravet. Thor Henrik Sørensen vart tilsett. Han hadde karakteren «Meget duelig», men han tok ikkje imot posten. Varamannen Johan Nyhre tok i mot (fødd i Bø prestegjeld 1/3-1850). Lærar Myhre er nemnt i eit møte i skulekommisjonen 2/1-1871. Der vart då referert eit skriv frå han, der han spør om "Kost og Logi", om løyve til å halda skule i ferietida, og så "spøragsmaal med Hensyn til de udvalgte Stykker i Læsebogen". Det vart svara at formannen skulle ordna med kost og hus. Om dei andre spørsmåla står det berre stutt og greitt: "Mod 1 Stemme. Skolelærer Myhre har i dette Stykke at holde sig loven efterrettelig". Kva som er meint med dette vedtaket, er ikkje godt å seia. P.A. Jensen si lesebok var ikkje innført i kommunen på denne tida så difor var det nok ikkje så godt for læraren å "holde sig loven efterrettelig" når det galdt orienteringsfaga i skulen. Truleg står "loven" her for skulekommisjonen sine avgjerder. Det var Knudsen og Grøgaard sine lesebøker som framleis var i bruk, og i desse var der heller lite av det loven kravde av geografi, naturkunnskap og historie. Myhre har nok arbeidd for å få innført Leseboka. Såleis har han i dagboka for Aske krins frå 1870 skrive: "Paa grund af Indvendinger frå Foreldrenes side ere ingen udvalgte

Stykker af "Læsebogen" blevne foredragne i Skolen af mig 1870". Myhre vart heller ikkje verande lenge i kommunen. Same året som Nerheim reiste frå Kåda krinsen, reiste også Myhre. Ein veit heller ikkje grunnen til at han reiste så snart. Truleg hadde han utdanning til å få betre post enn den han hadde i Aske. Her var det ikkje bygt skulehus, så skulen gjekk framleis på omgang mellom øyane Aske, Bru, Sokn og Åmøy.

I Hegland krins hadde dei lærar utan utdanning til 1879, då Peder Sværen vart tilsett. Sværen kom i staden for Tjerand Olsen som hadde vore lærar i ymse krinsar i kommunen heilt frå 1850-åra. Olsen hadde ikkje noko utdanning, men det ser ut til at skulekommisjonen har bruka han der dei ikkje fekk annan (14). Han har truleg vore ein påliteleg mann som har gjort sitt beste i skulen. At mange gjekk inn for å få han tilsett i Aske krinsen 1870, skulle vitna om at dei såg seg tente med han. Mest hadde det nok å seia at folk kunne vera trygge for at han ikkje bruka Jensen si lesebok. Det var nok her som andre stader at det var dei seminarutdana lærarane som ville bruka Jensens lesebok (15). Mange bygdefolk såg det difor kanskje som ein fordel å få bygdefolk til lærarar framfor dei med seminarutdanning.

Likevel fekk dei fleste krinsane i slutten av 1870-åra lærarar med noko utdanning. Frå Koparvikskulen kom to lærarar i kommunen. Den eine, M. Hammer, vart lærar i Kåda krinsen i 1875. Då skulehuset på Vaula vart bygt i 1882, fekk han storskulen bådei Vaula og Kloster (Kåda). Ei lærarinne hadde småskulen. Saman med den andre læraren frå Koparvikskulen, Anders Risa, var han på eit lærarkurs i Kristiansand i 1877. Kommunen ytte reisepengar og fritt opphald då dei var på kurset. Risa fekk også fri vikar, medan Hammer skulle ta att den tapte skuletida seinare.

Risa hadde blitt lærar i Aske krinsen i 1876. Då Åmøy og Bru fekk eigne skulehus, vart han lærar i desse krinsane heilt fram til 1889. Hammer kom til å halda fram i Kloster og Vaula krinsar til 1897. Han var etter tradisjonen ein solid mann som tok skulearbeidet alvorleg. Såleis ville han ikkje gjera seg upopulær i krinsen når deg galdt lesebooksaka. Av skuledagboka går det fram at han bruka "Læsebog for Kristelig Skole og Hjem" heilt fram til 1885. Først då tok han i bruk Jensens lesebok. Dette fortel noko om kor varsam han var av di han hadde arbeidet sitt i ein krins der mange av foreldra hadde vore sterkt imot denne boka.

Det tok altså om lag 20 år før Rennesøy fekk lærarar med utdanning som lova frå 1860 kravde. Same tendensen gjorde seg som nemnt også gjeldande i heile amtet.

Det var lønsstriden i Stavanger amtsting som i stor mon var med og skapte mangelen på kvalifiserte lærarar i amtet. Etter lova av 1860 skulle kvart amtsting fastsetja ei minsteløn for lærarane i amtet, men først skulle stiftsdireksjonen koma med framlegg. Stiftsdireksjonen hadde rekna ut at gjennomsnittsløna var 60 – 80 skilling for veka i amtet tidleg i 1860-åra (16). Stiftsdireksjonen gjorde framlegg om ei minsteløn på 1 spd. Dette gjekk ikkje amtstinget med på. Mange av ordførarane var redde for at lønsauken ville skapa uvilje mot skulen rundt i bygdene. Det vart difor vedteke at løna skulle vera 4 ort for veka i dei 5 første åra og 1 spd. i dei neste 5. Deretter skulle det koma ny lønsregulering. På same tinget vart

alderstillegga sette til 10 og 15 spd. etter 7 og 15 års tenestetid (17). Desse lønene skulle gjelda frå første januar 1862. Men vedtaket vart ikkje godkjent av stiftsdireksjonen. I eit skriv til amtet peikar stiftsdireksjonen på at berre eitt amt – Lister og Mandals – har sett lågmålet til 1 spd. Vekeløna elles i landet låg mellom 1 spd. 60 sk. og 2 spd. Ein kunne difor ikkje venta å få lærarar til amtet med den minsteløna amtstinget hadde sett. Stiftsdireksjonen gav ei skildring av kor vanskeleg det var å få lærarar i ymse bygder i amtet (18). Og etter ei lang utgreiing om kor uheldig ei for låg lærarløn ville vera, gjorde stiftsdireksjonen framlegg om ei minsteløn på 1. spd. 24 sk. Men då saka kom føre på amtstinget, vart det vedteke at "Lavmaal af Løn for Lærerne ved den lavere Almueskole paa Landet fastsettes til 1 spd. pr. Skoleuge frå 1ste Januar 1863 at regne". Alderstillegga vart dei same som etter tidlegare vedtak.

Amtet kom derfor i åra framover til å ha lågare lærarløn enn dei fleste andre amt i landet (18). I 1867 var gjennomsnitts årsløn for lærarar i Stavanger Amt 240 kr., medan fleire av dei andre amta hadde dobbel så høg årsløn (19). Det var berre Nordre Bergenhus som hadde litt lågare (233 kr.). Likevel tykte dei styrande i mange kommunar i Stavanger amt at minsteløna var sett for høg (19). Såleis var det somme kommunar som sette løna til 3 ort. Andre heldt på minsteløna, men for å få utgiftene ned, søkte dei om å få setja ned veketalet.

Ein finn ikkje døme på slike krumspring i Rennesøy. Stiftsdireksjonen hadde i slutten av 1860 sendt rundt førespurnad om lærarlønner og om det var lærarar som hadde utdanning til å få alderstillegg etter lova. På møtet i skulekommisjonen der dette skrivet låg føre, vart det vedteke at lærarane ved omgangsskulen skulle få ein lønsauke på 3 ort.

Omgangsskulelærarane fekk dermed 15 spd. 1 ort og 20 sk. året for 34 skuleveker. Læraren ved fastskulen skulle framleis ha 30 spd. for 36 veker. Elles hadde han utdanning nok til å få alderstillegg, men han hadde ikkje nok tenestetid. Difor var han ikkje blant dei første lærarane som fekk alderstillegget i amtet (20).

Då amtstinget sette minsteløna til 1 spd., vart denne løna nytta i Rennesøy. Dei fleste lærarane i kommunen fekk såleis ein relativt stor lønsauke. Løna vart om lag 30 spd. for kvar. I tillegg til vekeløna kom også kostpengar. Stiftsdireksjonen gjorde i 1863 framlegg til skulekommisjonen om at kostpengane vart sett til 4 ort for veka, og dette vart vedteke. Det vart noko ordskifte om kyrkjесongar Sælland skulle ha denne godgjerdsla sidan han hadde lærargard og fekk klokkarinntektene, men resultatet vart at han skulle få kostpengar tilliks med dei andre. For lærarane var auken av minsteløna og kostpengane eit stort framsteg. Alderstillegga etter 7 og 15 år som amtskulekassen skulle betala, var og ein god lønsauke.

I 1873 skulle lærarlønen igjen regulerast i amtet (21). Stiftsdireksjonen hadde atter sendt førespurnader til skulekommisjonane, og dei fleste gjekk inn for å setja opp lågmålet. Stiftsdireksjonen gjorde framlegg om 1 spd. 60 sk. for veka, men amtstinget gjekk ikkje med på framlegget: "Et for høit ansat lavmål turde virke til, at skolen i hjemmet blev ildeset, hvilket vilde være til ubodelig skade", heitte det. Lågmålet vart difor sett til 1 spd. 24 sk. Rennesøy hadde vore blant dei kommunane som gjekk inn for stiftsdireksjonen sitt framlegg.

Skulekommisjonen vedtok difor at løna skulle vera 1 spd. 60 sk. for Rennesøy. Såleis kom vekeløna til å liggja over lågmålet fastsett av amtet. I det heile gjekk skulekommisjonen Rennesøy inn for stiftsdireksjonen sine framlegg om lærarløn og alderstillegg. Såleis vedtok skulekommisjonen i 1875 at alderstillegga skulle vera 20 og 30 spd. etter 5 og 10 år, medan amtstinget sette alderstillegga til 15 og 25 spd. same året. Dette vitnar om interesse for å betre lærarane sine lønsvilkår i Rennesøy i denne tida. Likevel var det berre eitt år at vekeløna kom til å liggja høgare enn lågmålet for amtet.

Vedtaket i amtstinget i 1873 vart ikkje godkjent av stiftsdireksjonen for meir enn 1874. Samstundes vart spørsmålet sendt til skulekommisjonane til ny fråsegn. Skrivet låg føre i Rennesøy skulekommisjon 12/3-1874. Svaret var at «Skulekommisjonen anser det nødvendig at lavmaalet for Lærernes Løn for dette Amt bliver i 1 spd. 60 sk.». I alt hadde 24 kommunar uttala seg positivt til framlegget frå stiftsdireksjonen (22). På same tid sende stiftsdireksjonen melding til amtstinget om at dersom løna vart auka, ville statstilskotet bli så stort at amtet ville ikkje få nemnande auka utlegg. Det vart difor vedteke at løna skulle vera 1 spd. 60 sk. frå 1. jan. 1875.

I 1876 kom det eit tillegg i vernepliktlova om å gjera slutt på lærarane si fritaking frå verneplikta ved å gjera skuleteneste i 7 år. Dette i tillegg til at lågmålet i Stavanger amt var lågare enn nokon annan stad, ville etter stiftsdireksjonen si meining verka uheldig for skulen. Fleirtalet av skulekommisjonane var imot å setja opp lågmålet. Ein av dei kommunane som var positivt innstilt, var Rennesøy. Skulekommisjonen svara at det var "høist ønskelig" å setja opp lærarløna frå 6 til 8 kr., slik stiftsdireksjonen gjorde framlegg om.

Det vart eit kvast ordskifte om denne saka på amtstinget både i året 1877 og 1878 (23). Både gongene vart framlegget om 8 kr. i vekeløn nedrøysta. Det var serleg to prestar som var mot å auka lågmålet. Dette fekk skuledirektør Wolff til å uttala at «det var uhyggelig at høre saadanne udtalelser fra den kant» (24). Også Stavanger Amtstidende gjekk til harde åtak på fleirtalet i amtstinget. Stavanger Amt «blive det eneste Amt i Landet, hvor Lærerne fremdeles skal staa paa Sultekur», skriv bladet (25). Først i 1879 vart det vedteke at lågmålet skulle vera 8 kr. for lærarar og 5 kr. for lærarinner. Samstundes vart godtgjersla for hus og kost sett til 3 kr. skuleveka for lærarar og 2. kr for lærarinner. Amtet hadde i 1880 likevel den lågaste medels årsløna (26). I Stavanger amt var såleis årsløna 464 kr. i gjennomsnitt medan ho i Akershus var på 829 kr. I det heile var nok vilkåra for lærarane heller dårlege på Vestlandet samanlikna med andre landsdelar. Difor var det mange av lærarane her som kom til å slutta tidleg med lærararbeidet og gå over i andre yrke. Det var både i Kristiansand og Bergen stift at denne avgangen var størst.

Etter 1860-lova var det stiftsdireksjonen som skulle tilsetja lærarane etter innstilling frå skulekommisjonen. Ein lærar kunne også bli avsett dersom skulekommisjon, prest og stiftsdireksjon var samde om det. Læraren hadde likevel rett til å forsvara seg. Såleis fekk lærarane ved krunsskulane ei mykje sterkare rettsleg stode enn omgangsskulelærarane før hadde hatt (27).

I Rennesøy finn ein ikkje døme på forfylgjing eller hard framferd mot nokon av lærarane. Tvert imot syntest skulekommisjonen å arbeida for lærarane sitt beste. Såleis såg ein at skulekommisjonen gjekk inn for å auka lærarlønene på ei tid då dei fleste andre skulekommisjonar var imot. Også når det galdt pensjonar, var skulekommisjonen positivt innstilt. Lærar Sælland ved fastskulen på Hausken søkte i 1878 om permisjon for skuld dårleg helse. Han baud seg til å stilla vikar med seminarutdanning. Han fekk permisjonen, og Thomas Austbø skulle vikariera i posten. Sælland vart ikkje frisk nok til å byrja på skulen att. Han søkte og fekk permisjon år etter år. I 1882 ville han byrja å skula att endå han ikkje var frisk . Dette var ikkje folk i krinsen huga på. Det vart krinsmøte, og her vart det vedteke å senda føreteljing til skulekommisjonen om at Sælland burde få pensjon. Både skulekommisjonen og heradstyret gjekk med på det. Det vart ytt 50 kr. for året frå kommunen, og dessutan skulle det søkjast om pensjon av Opplysningsvesenets fond. Av dette fondet fekk Sælland 250 kr. året slik at han saman med den kommunale pensjonen hadde 300 kr. året. Dette var ein heller romsleg pensjon for ein lærar i den tida. Både krinsen og bygdestyret gjekk svært taktfullt fram i denne saka. Dette skulle vitna om at dei sette pris på ein mann som hadde ofra heile si arbeidskraft i skulen si teneste.

Indre tilhøve i skulen

I omgangsskulen var oftast alle elevane samla i same klassen, og dei møtte på skulen til same tid. Det var difor svært vanskeleg for lærarane å gje høveleg undervisning for dei ulike aldersstega. Skuleroma var for små og tronge til at klassane kunne delast i grupper med ulik undervisning. Lærarane hadde heller ikkje i noko utdanning og skjøn for å ordna undervisninga i grupper. Oftast dreiv elevane på med sitt alt etter det kunnskapsnivået dei hadde. Såleis kunne alle elevane til same tid lesa høgt i kvar si bok. (1) Berre dersom elevtalet var svært lågt, kunne opplæringa i omgangsskulen bli effektiv. Dette hadde t.d. Ueland peika på i stortingsdebatten i 1859. Han sa då at berre når det var 4-5 born i ein krins, kunne omgangsskulen vera ei tenleg skuleform. Men dersom elevtalet vart om lag 30, så laut skulen vera fast. (2)

Fastskulane la grunnlaget for ei betre og meir effektiv opplæring. Skuleroma vart større og betre utstyrte. Undervisninga vart ikkje uroa av at gardsfolket kom og gjekk. Likevel kom undervisningsmåtane frå omgangsskulane til å halda fram i fastskulane. Elevane i mange av fastskulane vart ikkje delte opp i avdelingar som kom på skulen til ulik tid. (3) Lærarane fekk såleis framleis til same tid ansvaret for alle årskull frå 7-8- til 14-15-årsalderen. Serleg dersom klassane var store, kunne det vera vanskeleg å få til ei ordna undervisning. I mange tilfelle vart difor undervisninga framleis heller rotut.

Eit viktig vilkår for ei effektiv undervisning var difor at alle elevane ved same skulen vart delte opp i avdelingar eller klassar som kunne koma på skulen til ulik tid. I så måte hadde fastskulen på Hausken fått ein god classeskipnad alt i 1850-åra. Denne skulen hadde heile

tida vore 2-delt og elevane gjekk på skulen annankvar dag. Kvar klasse var igjen delt i to. Såleis var det fire oppadstigande klassar. Klasse A var for dei minst komne elevane og klasse D for dei lengst komne. Elevane vart delte i klassar etter dugleik. I praksis vart dette oftast etter alder, men det var også unntak. Såleis kunne 13-14 år gamle elevar somme gonger gå i klasse A eller B saman med yngre og mindre komne elevar.

Etter skuleskipnaden i kommunen frå 1861 skulle også skulen i krinsstova på Sørbo vera 2-delt slik som i Hausken. Dei andre skulane i kommunen skulle framleis vera samla. Men etter vedtak i skulekommisjonen 26. mars 1863 skulle klassane delast når barnetalet vart over 24. Dette førde til at også skulen i Kåda krinsen vart 2-delt. Og då skulehuset på Heggland vart bygt i 1867, vart også skulen her klassedelt. Det gjekk lengst tid før Aske-krinsen fekk klassedelt skule. Barnetalet på desse øyane var så lite at dei, som før nemnt, fekk dispensasjon for skuletid. Først då skulehusa vart bygde på Bru og Åmøy kring 1880, vart skulane 2-delte. Barnetalet var likevel så lite at det vart vanskeleg for desse skulane å halda på den 2-delte skuleforma i åra framover.

Men med desse unnataka for Aske krinsen og for dei små omgangsskulane på Rennesøy, fekk dei fleste krinsane i kommunen heller tidleg klassedelte skular samanlikna med mange andre stader. (4) Vedtaket om deling av klassar på over 24 elevar hadde mykje å seia. Lova hadde såleis berre peika på at eit elevtal på 30 kunne høva for klassedeling. Det var sokneprest Lange som i Rennesøy gjekk i brodden for ei betre klassedeling. Han var nok klår over at borna fekk mykje større utbytte av undervisninga i klassedelte- enn i samlar skular. I klassedelte skular kunne borna gå på skule annan kvar dag i minst 18 veker i året. Elevane kunne få meir heimarbeid enn i skular der borna gjekk på skulen kvar dag. Det vart heller ikkje så stor skilnad i alder og kunnskapsnivå. I 2-delte skular kunne elevane såleis bli opptekne med skulearbeid lenger tid av året.

Ved dei samla skulane og i omgangsskulane gjekk oftast elevane på skulen kvar dag i visse periodar av året. Mellom desse periodane hadde dei ikkje skule. Det hadde difor lett for å gløyma det dei hadde lært. Det vart såleis lite samanheng i opplæringa ved slike skular. Det går likevel fram av somme skuleprotokollar i Rennesøy at nokre av lærarane i dei samla skulane og omgangsskulane har gitt elevane lekser i tida mellom to skuleperiodar. Dette var nok meint å skapa betre samanheng i undervisninga.

Av dagboka frå 1859 ser ein at lærar Sælland har gitt borna ved omgangsskulen på Eltarvåg slike lekser. (5) Han har også av og til samla borna mellom skuleperiodane og høyrte dei i leksene. Men korleis borna har greidd å læra desse leksene står det ingen ting om. Truleg var effektiviteten av ei slik opplæring ikkje så stor utan foreldra kunne sjå etter og rettleia borna.

Eit viktig spørsmål for mange lærarar var kor mange timar dei skulle bruka på kvart fag, og kor mykje det var venta at borna skulle læra i dei ulike faga. Lova av 1860 sette berre opp kva fag det skulle undervisast i. Det var opp til dei einskilte skulekommisjonane og lærarane å setja opp timebyte for dei ulike faga, og avgjera målet for undervisninga. Allmugeskulen

kom såleis til å mangla einskap og plan for undervisninga i åra framover. Lærarane hadde i mange år ikkje annan instruks enn den frå 1834. (6) Det var heller ikkje reglar for inn- og utskrivning av eleva. Såleis kunne elevar ta til på skulen midt i året, og dei kunne også bli utskrivne til ulike tider. (7)

Det var heller ikkje faste reglar om kva tid på året skulen skulla haldast. Her var det også skulekommisjonen som hadde avgjersla. I den første tida var også skuledirektørane så opptekne med den ytre organiseringa av skuleverket at dei tok seg lite av dei indre tilhøva. (8) Først i 1870-80-åra såg det ut som om skuledirektørane tok til å interessera seg for den indre oppbygginga av skulen. Såleis vart det i 1874 laga eit framlegg til undervisningsplan for allmugeskulen. I dette framlegget var det også tatt med framlegg til timebyte og timeplanar. Dette framlegget var likevel berre meint som ei rettleiing. Skulekommisjonane og ikkje minst lærarane hadde stor fridom til å ordna undervisninga på sin eigen måte. Kvar lærar hadde difor framleis rett til å leggja mest vekt på det faget han tykte var mest turvande. Dette gjorde at kristendomskunnskap fekk størst timetal. Det var dette faget som var det viktigaste eksamensfaget når presten kom på overhøyring.

Ein kan ikkje sjå at skulekommisjonen har vedteke nokon sams undervisningsplan for skulane i Rennesøy. Lærarane stod såleis fritt når det galdt organiseringa av undervisninga. I 1860-70-åra vart det ved dei fleste skulane ført dagbøker. Desse inneheld mellom anna kva for fag det blei undervist i og kor langt ein var komen i dei ymse faga. Men det er ikkje gitt opp kor mange timar kvart fag har hatt. Nokon fast timeplan kan ein heller ikkje finna før i 1880-åra. Det er heller ikkje noko felles i undervisningsopplegget for skulane i kommunen. Ein kan difor rekna med at kvar lærar har tatt så mykje med frå kvart fag som han sjølv syntest var turvande utan å ta omsyn til noko fast timebyte for faga. Ein vil her ta noko med frå dagboka i Hausken krins første halvår 1863 for å gje eit døme på kva for fag det vart undervist i og kva for mål som vart sette for opplæringa i denne skule dette året.

I nederste avdeling i klasse A hadde elevane lært: "deels Stavning paa Tebellen efter Schouheydens ABC, deels lidt Reenlæsning". Vogts mindre bibelhistorie hadde blitt brukt i bibelsoge. Denne boka var rekna for å vera ei god lærebok, og mange skular hadde tatt henne i bruk. (9) Læraren hadde i dette faget fortalt serleg frå Det gamle testamentet. Somme elevar hadde også lært litt utanåt. I forklaringa hadde nokre av borna lært litt av 1.parten i katekisma. Det var Saxthorpe Udtog av Pontoppidans forklaring som vart bruka.

I rekning hadde det blitt undervist i "Tallære, anskueliggjort ved Pinde, Prikker, Linier o.s.v., samme ogsaa lidt Talskrivning paa Tavlen samt lidt Hovedregning". Det er såleis av interesse å merka at læraren har bruka ymse åskodingsmiddel til å gjera rekneopplæringa skjønleg for borna. Det er første gongen ein finn slike hjelpemiddel nemnt i skulen i Rennesøy.

I klasse A var det i alt 9 elevar. Alderen på dei kunne variera frå 8-11 år. Nokolunde same alderen hadde også elevane i klasse B. Her var det 9 elevar, frå 9-11,5 år, men det var også ein elev som var over 14. Som nemnt tidlegare, vart elevane delte i klassar etter dugleik.

Eleven som var over 14 år, hadde vore mykje borte, så han hadde nok ikkje hatt kunnskap nok til å bli flytta opp i ein høgare klasse.

Når det galdt faga i klasse B, så hadde læraren fortalt litt frå Det gamle testamentet, men mest frå Det nye. Alle fem partane i katekisma var gjennomgått, og borna "læste tillige Sentensierne". Dessutan hadde borna lært "nogenlunde nøiagtig Læsning i Vogts mindre Bibelhistorie, hvorefter sættes indenadlektier til hver Skoledag". Noko serskilt lesebok blir såleis ikkje bruka på dette klassesteget. Det var framleis bøkene i kristendomskunnskap som vart bruka til lesebøker.

I rekning hadde målet vore å læra borna addisjon og multiplikasjon "ubenævnt". Andre fag vart ikkje nemnde for denne klassen. Ein må likevel gå ut frå at borna må ha hatt skriving på tavle. Elles legg ein merke til at song ikkje er nemnt. Likevel må ein rekna med at det er blitt songe ein del i samband med den andre undervisninga t.d. i kristendomskunnskap. Av ei inventarliste for 1864 går det også fram at det var to salmodikon ved skulen. Det er difor grunn til å tru at læraren har drive noko songopplæring også, men at han ikkje har funne grunn til å føra denne undervisninga inn i protokollen. Elles har også presten vore på skulen og hatt overhøyring av klassen to gonger dette halvåret. Truleg var det han som var med og avgjorde om ein elev skulle flyttast opp ein klasse eller ikkje.

I den øverste avdelinga eller 2.klassen var også elevane delte i to klassar. Klasse C hadde brukt Nytestamentet til lesebok, men denne klassen hadde også hatt "nøiagtig Læsning af Gothiske og tildeels Lathinske Stykker i Knudsens Læsebog". Ein legg såleis merke til at det i denne klassen vart brukt eiga lesebok. Knudsens lesebok syntest å ha blitt tatt i bruk tidleg i fastskulen på Hausken, medan Grøgaards lesebok vart nytta ved dei andre skulane i kommunen. Truleg var det lærar Sælland som tok Knudsens lesebok i bruk då han vart tilsett i 1856.

Målet i kristendomskunnskap i klasse C var å læra borna noko både frå Det gamle- og Det nye testamentet, og elles å repetera litt frå dei same bøkene. I forklaringa vart 2. parten lesen og repetert. Men dei yngste og "de mest tungnemme have gaaet de Spørgsmaal forbi som Læreren har oppgivet". Det vart såleis ikkje kravt like mykje kunnskap av alle elevane.

I klasse D hadde elevane gjennomgått nokolunde same lærestoffet som i C. Dei hadde dessutan fått øving i å lesa "de lettere Stykker af Gothiske og Lathinsk Skrift i Feragens Haandskrifts Læsebog". I rekning hadde bae klassane rekna "Blandede oppgaver Reguladetri med hele Tal". Elles går det fram at forsøminga var større i denne avdelinga enn i den første. Dette kom sikkert av at borna nå var så store at foreldra kunne ha nytte av dei heime. Dette hadde også vore lovleg før. Men som nemnt tidlegare, kravet 1860-lova at opplæringstida skulle vera lik for alle åra i allmugeskulen.

I den friviljuge skulen var opplæringstida 48 dagar. Denne undervisninga skulle delast på to periodar, og borna skulle gå på skulen kvar dag. I 1863 varde 1.periode frå 19. jan. til 18. feb. Den andre perioden varde frå 14. nov. til 15. des. Dette var ei lagleg tid for dei eldste borna

sett i høve til gardsarbeid og fiske. Dette året hadde også born frå andre skulekrinsar på Rennesøy og Mosterøy lov til å koma til denne opplæringa så langt det var plass. Men etter namna å døma var flest alle elevane frå Hausken krins. Etter kvart som krinsstover og skulehus vart tekne i bruk, vart det også lagt nokre veker friviljug undervisning til dei andre krinsane.

I den friviljuge skulen kom også historie og geografi med i fagkrinsen. I Noregs saga blei det såleis undervist i "de vigtigste Begivenheder, især om Kristendommens Indførelse, mundtlig fortalt frå Harald Haarfager til Borgerkrigene i Norge. Efter Sigvart Pettersen". Året før (1862) hadde dei gjennomgått "lidt om Grækerne og Romerne, Korstogene o.s.v.". Det ser ut som om læraren har ymsa år om anna mellom Noregs- og verdssoge.

I «Jordbeskrivelser» var fylgjande gjennomgått: «jordens Skikkelse, Bevægelse o.s.v. samt undervisning paa Kartet over Skandinavien, Norges Jordbeskrivelse». Både historieboka til Sigvart Petersen og geografien til Platou var mykje nytta lærebøker i 1850-60-åra. (10) Båe var rekna som gode bøker i samtida. Petersen skreiv også historie forteljingar i Jensens lesebok, og var rekna for ein dugande historieforfattar. (11)

Når det galdt morsmål, gjekk ein også litt lenger i den friviljuge skulen. Elevane fekk såleis opplæring i "Begyndelsesgrundene om Setninger, Ordklasser o.s.v.". Det var Dansk Sproglære av Dr. Bojesen som vart nytta til lærebok. Elles hadde også elevane hatt "enkelte smaae Stiilopgaver f.Ex. at gjengive korte Fortællinger". Læraren hadde i denne opplæringa nytta som handbok Hansøns "Stof til Skriftlige Opgaver".

For faget rekning vart det berre nemnt at elevane lærde noko brøk. Elles vart det berre vist til nokre nummer i rekneboka som var gjennomgått. Kva for reknebok som vart nytta, står det ikkje noko om. Truleg var det Feragens reknebok.

I skriving ser det ut til at elevane har lært å skriva både gotisk og latinsk skrift. Det same gjorde også elevane i den obligatoriske skulen. Ein veit ikkje kva tid dei latinske bokstavane vart tekne i bruk i skulen i Rennesøy, men i 1850-åra vart desse bokstavane tekne i bruk i skulane mange andre stader i landet. (12) Ein kan difor rekna med at lærar Sælland tok til med opplæring i denne skrifttypen då han vart lærar ved fastskulen i 1856. Ein ser at han sjølv har nytta latinsk skrift både i skuleprotokollen og elles når han av og til førde møteboka for skulekommisjonen. Av skuleprotokollen frå 1859 og utover går det tydeleg fram at det blei gitt opplæring i latinsk skrift ved skulen på Hausken.

Ein kan likevel ikkje rekna med at dei andre lærarane i kommunen gav opplæring i dei latinske bokstavane så tidleg som kring 1860. Til det hadde dei altfor dårleg utdanning. Først kring 1870 kan ein rekna med opplæring i baa skrifttypane rundt på dei andre skulane. Men dei latinske bokstavane vart litt etter kvart meir og meir nytta. I 1892 gjorde difor skulestyret vedtak om at denne skrifttypen skulle vera hovudtypen. Det skulle ikkje lenger gjevast nemnande opplæring i gotisk skrift på skulane i Mosterøy og Rennesøy.

I skriving og rekning har ein før nemnt at elevane bruka tavler til å øva seg på når dei skreiv tal og bokstavar, og til å rekna på. Ein veit ikkje om penn og blekk har blitt brukt i nemnande mon. Dette måtte foreldra i tilfelle skaffa sjølv, og mange tykte kanskje at dei ikkje hadde råd til det. Ein veit heller ikkje kva tid stålpenen kom i bruk i skulen i Rennesøy. I andre skular i landet vart stålpen tatt i bruk i 1850-åra. (13), men det går ikkje fram av dei føreliggjande kjeldene kva tid stålpenen tok til å bli nytta i skulen i Rennesøy. Det er likevel grunn til å tru at somme elevar, i alle høve i den friviljuge skulen, bruka papir og penn og blekk i skriveundervisninga utover i 1860-70-åra. Men heilt fram til 1880-åra var det mange medlemmer av ymse kommunale nemnder som måtte ha hjelp når dei skulle skriva namnet sitt i møtebøkene. (14)

I 1863 var det i alt 25 elevar som var med i den friviljuge undervisninga på Hausken og Sørby. Som nemnt tidlegare, var det berre desse to krinsane som hadde slik opplæring dette året. Alderen på borna kunne variera frå 8 til 14 år. Fordelinga såg slik ut:

8 år:1 elev
9 " :2 "
10 " :1 "
11 " :6 "
12 " :8 "
13 " :7 "

Det var såleis ikkje elevar over 13 år. Denne opplæringa var tenkt som ei vidaregåande opplæring for eldre og flinke elevar. Det var nok vanskeleg å gjera denne opplæringa effektiv når born frå alle alderssteg og med ulik kunnskap, skulle vera med. Skulekommisjonen freista å bøta på dette. Det vart såleis vedteke i 1871 at born under 11 år ikkje hadde lov til å møta fram til den friviljuge undervisninga. Dette betra nok tilhøva litt i Rennesøy, men idet store og heile går det fram at denne opplæringa kom til å skilja seg lite ut frå den obligatoriske undervisninga i skulekrinsane i åra framover. Det var berre Hausken skule som syntest å ha god friviljug opplæring, men her hadde også læraren best utdanning.

Talet på elevar som var med i den friviljuge undervisning auka i åra framover. Om lag ti år etter (1874) fekk såleis 72 elevar friviljug opplæring i kommunen. (15) Dette tilsvara om lag 1/3 av det samla elevtalet. Denne auken hadde nok samanheng med at i tillegg til Hausken hadde friviljug undervisning også blitt lagt til dei andre krinsane etter kvart som krinsstover og skulehus vart tekne i bruk. Elevgrunnlaget var såleis større i 1874 enn i 1863.

Korkje i den friviljuge skulen eller i den obligatoriske syntest det å ha blitt gitt opplæring i naturkunnskap før i 1880-åra. I alle høve ikkje meir enn det som stod i lesebøkene. Og då det var Grøgaard og Knudsen sine lesebøker som mest vart nytta i skulane i Rennesøy utover i

1860-70-åra, så kunne det ikkje bli så mykje opplæring i dette faget. I eit møte i skulekommisjonen i 1876 vart det referert eit skriv frå stiftsdireksjonen der denne minte om ymse hjelpemiddel til undervisninga i det metriske systemet og for naturkunnskap. Skulekommisjonen ville ha hjelpemidlane i rekning, men "ansaa det mindre nødvendig at anskaffe Veggtafles frå Dyreriget da ingen Naturhistorisk Undervisning gives i Almueskolen".

Ein har før vore inne på at presten kom rundt i skulane og hadde overhøyring. Det går fram av skuleprotokollane at det serleg var kristendomskunnskapen borna vart prøvde i. Det vart kvart år vart repetert i dette faget. Noko repetisjon i dei andre faga er ikkje nemnt i skuleprotokollane. Det er likevel grunn til å tru at presten også prøvde borna i rekning og morsmål og kanskje også i orienteringsfaga. Ved slike overhøyringar vart læraren og presten truleg samde om kven av elevane som skulle flyttast opp i høgare klassar, og som eventuelt kunne utskrivast frå skulen.

Kva for kunnskap som i røynda vart kravd av elevane, veit ein svært lite om. Dette kravet kunne nok skifta frå lærar til lærar, og vera ulikt for dei ymse prestane. Ein kan likevel gå ut frå at det meste av katekisma og forklaringa laut kunnast, og også ein del forteljingar frå bibelsoga. Men det var også tungnæme elevar som slapp med mindre kunnskap. Det nok ulikt korleis dei ulike lærarane såg på elevane si evne og deira vilje til å læra. Med den vesle utdanninga mange lærarar hadde, er det rimeleg å tru at mange hadde heller lite skjøn for at borna hadde ulike evner. Oftast vart det vel rekna med at det var viljen som var veik dersom eit barn ikkje kunne leksa. Likevel høyrer ein ikkje så mykje om kroppsleg refsing i landsskulen. I så måte var det kanskje meir av dette i byskulane. (16) Ein finn i alle høve ikkje noko om kroppsleg refsing i møtebøkene for skulekommisjonen i Rennesøy før i 1891. Men då i samband med den nye skulelova. Det vart då gjort vedtak om at heile skuletilsynet skulle vera tilstades dersom nokon av elevane skulle straffast. Dette vedtaket vart likevel straks etter endra til at det var nok at ein annan lærar, eller ein frå tilsynet var tilstades.

Kva utbytte hadde så elevane av undervisninga i åra frå 1860? Dette har ein også svært få opplysningar om. Det er likevel grunn til å tru at elevane etter kvart fekk større utbytte av skulegonga enn dei hadde hatt før. Både den aukande interessa for skulen blant folket i bygda, og dei betre utdanna lærarane skulle tyda på det. Dertil skulle ein og tru at den betre ytre organiseringa av skulen med fastskular og klassedeling skulle leggja tilhøva til rette for ei betre og meir effektiv undervisning. Det er difor grunn til å tru at noko av den meningslause og tankelause utanåtlæringa som hadde vore rådande i omgangsskulen i så lange tider, etter kvart tok til å koma bort. (17) Den monotone opprømsinga av skriftstader, forteljingar frå bibelsoga o.l. ga etter kvart plass for ei betre forståing av lærestoffet. Det vart også gjort meir for å gjera lærestoffet åskodleg for borna. Såleis vart det i mange bygder kjøpt inn hjelpemiddel til undervisninga. Rennesøy syntest å liggja etter i så måte. Det var ikkje her samsvar mellom innkjøp av læremiddel og liknande og det kommunen kosta på den ytre ordninga av skulen.

Av ei liste over læremiddel i Hausken faste skule 1864 får ein eit inntrykk av det (utstyret) skulen hadde av undervisningsmateriell:

Bibel: 2 st.
Ny Testamentet: 2 st.
Grøgaards Læsebog (udslitte): 12 st.
Hersleb, Bibelhistorie: 1 st.
Knudsens læsebøger: 12 st. for ubemidl.
Historiske Udtog: 1 st.
Berlins Naturlære: 1 st.
Bønnebog for Skolen: 1 st.
Platou Jordbeskrivelse: 1 st.
Godtkjøbsatlas: 1 st.
Feragen Regnebog: 2 st.
Veiledning til Hovedregning (Olsen): 1 st.
Kingos Psalmer: 1 st.
Skolelov af 5/60: 1 st.
Jodkers Regnetabeller 1.ste, 2.dre,
3.dje, 4.de med Faciter: 1 st.
Regnetavler: 9 st.
Danske Forskrifter: 28 Plader
Lathinske Forskrifter: 28 Plader paa Pap.
Psalmodikon: 2 st.
Læretabeller: 16 st. paa Pap.
Bibelhistorie, Vogts: 3 st. bruges
til Udlaan til Fattige Børn.
Vægkart over Scandinavien (Schavensens Prahl.)

Dette var utstyret på den best utstyrte skulen i kommunen. Ein kan rekna med at dei andre skulane ikkje var såpass bra utstyrte. Så lenge desse var omgangsskular, hadde det truleg blitt kjøpt heller lite utstyr til dei. Om noko vidare auke i undervisningsmateriellet vart det heller ikkje i åra framover. På budsjetta er det berre ytt nokre få spesidalar (frå 1876 5 kr.) årleg til inventar og utstyr i skulane. Ein kan rekna med at det meste av desse pengane gjekk til å setja i stand det utstyret som ein hadde, og til å vøla på skulehus og klasserom. Serlege innkjøp av læremiddel er i alle høve aldri blitt bokført.

Andre kommunar i amtet såg ut til å ha større sans for læremiddel etter søknadene om amtstilskotet å døma. I tida 1862-1868 var det Rennesøy som hadde søkt om minst tilskot til læremiddel av alle kommunane i amtet – unnateke ein kommune som ikkje hadde søkt i det heile. (18) Rennesøy hadde i desse åra berre fått 12 spd. i tilskot. Andre kommunar t.d. Suldal hadde fått opptil 140 spd. Først i 1890-åra tok dei til å kjøpa inn noko meir utstyr til skulane i Rennesøy. Men det vart først i det 20-hundreåret, i mellomkrigstida, at det kom utstyr av nemnande omfang.

Elles er det av interesse å merka at søknader om tilskot til læremiddel frå 1860-70-åra var størst frå kommunar der det var lærarorganisasjonar. Dette skulle tyda på at lærarane etter kvart vann fram med krava sine rundt i bygdene. I Rennesøy syntest ingen av lærarane i 1860-70-åra å koma med nokre serlege krav for skulen. Ingen syntest heller å vera engasjerte i aktuelle samfunnsspørsmål. Mange var nok med i det religiøse livet i bygda, og mange gjorde sikkert godt arbeid i skulen.

I 1880 vart den første lærarinna tilsett i kommunen. Etter lova av 1860 hadde kommunane høve til å få i stand småbarnskular med kvinnelege lærarar. Frå 1869 fekk også kvinnene høve til å få post i dei lågaste klassane i allmugeskulen. (19) Somme kommunar hadde også innført handarbeidsundervisning for jentene ved somme skular. (20) Denne opplæringa vart lagt til lærarinnepostar.

Spørsmålet om å tilsetja lærarinner i Rennesøy kom opp i samband med innføring av handarbeid for dei eldste jentene i barneskulen. I tillegg skulle den første opplæringa i allmugeskulen bli lagt til lærarinnepostane. Saka var oppe i skulekommisjonen i 1880. Det vart her vedteke at krinsane sjølve skulle få avgjera denne saka. Spørsmålet kom difor opp til avrøysting i krinsane. Berre i Vaula og Kloster fekk framlegget fleirtal. Dei andre krinsane var i mot. Skulekommisjonen vedtok difor at det skulle tilsetjast ei lærarinne i desse to krinsane. Lærarinna skulle ha skule for dei minste borna i båe krinsane, attåt handarbeidet, medan læraren skulle ha storskulen.

Posten vart utlyst, og det melde seg seks søkjarar. Skulekommisjonen ville tilsetje ei kvinne frå bygda, Elisabeth Edland. Ho hadde ikkje lærarutdanning, men ho hadde eit amtskulekurs. Dei andre søkjarane hadde lærarutdanning. I grunngjevinga skreiv skulekommisjonen at dei ville ha Elisabeth Edland i posten fordi "man kjendte hende som en sjeldan flink og begavet Pige", og fordi det vart rekna med at ho ville vera i posten i lenger tid enn dei andre

søkjarane sidan ho var frå bygda. Stiftsdireksjonen gjekk med på dette. Elisabeth Edland kom til å ha posten til 1892 då ho vart tilsett som reisetalar i "Det Norske Totalavholdsselskab". Ho vart ei av dei første kvinnelege foredragshaldarane i landet, og vart ei landskjend kvinne innan fråhaldsarbeidet. (21)

I 1887 vart det vedteke at det ved skulane i Hausken og Sørbø skulle verta sett i gang småskular for born mellom 6-8 år. Skuletida skulle vera 12 veker. Undervisningsfaga var lesing, hovudrekning i samband med talskriving, kristendomskunnskap og song. Ved desse skulane vart det likevel ikkje tilsett lærarinner førebels. Dei andre lærarane skulle dela desse timane mellom seg. Men året etter vart det vedteke at Heglnad skulekrins også skulle få småbarnskule. Og her vart det tilsett ei lærarinne. Då skulen etter 1889-lova vart delte i småskule og storskule, vart det vanleg at lærarinner hadde småskulen i dei fleste krinsane.

Tanken om å la lærarinner overta undervisninga av dei yngste elevane og handarbeid for jentene, tyder på at skulekommisjonen ville freista å gjera dei indre tilhøva i skulen betre. Skulehusbygginga og krinsinndelinga var i 1880-åra førebels ferdig. Og hardast striden omkring Jensens lesebok var slutt. For å gjera undervisninga ved skulane i kommunen meir einsarta vedtok skulekommisjonen ein sams timeplan. Denne timeplanen vart vedteken på eit møte 2.nov.1883, og ser slik ut:

Timeplan vedteken på møte 2/11-1883. Sak 4.

Den lovbefalte Skole med 2 Afdelinger.

ØVERSTE AFDELING					NEDERSTE AFDELING	
	Mandag	Onsdag	Fredag	Lørdag	Tirsdag	
Torsdag						
8-9	Forkl.	Bibelh.	Forkl.	8-9	Katek.	Bibelh.
9-10	Læs.	Læs.	Læs.	9-10	Læs.	Læs.
10-11	Geo.	Hovedregn.	Geo.	10-11	Geo.	Hovedregn.
1-2	Regn.	Bib.for.	Reg.	1-2	Regn.	Læs.
2-3	Skri.	Skri.	Ret.sk.	2-3	Skr.	Skr.
3-4	Læs.	Sang.	Eva.læs.	3-4	Læs.	Sang.

Den lovbefalte Skoles 1.Afdeling.

	Mandag	Tirsdag	Onsdag	Torsdag	Fredag	Lørdag
8-9	Forkl.	Bibelh.	Forkl.	Bibelh.	Forkl.	Bibelh.
9-10	Læs.	Læs.	Læs.	Læs.	Læs.	Læs.
10-11	Skriv.	Skriv.	Skriv.	Skjønnskr.	Skriv.	Evang.læs.
1-2	Regn.	Regn.	Regn.	Regn.	Regn.	”
2-3	Geo.	Bib.læs.	Geo.	Bib.læs.	Geo.	”
3-4	Læs.	Sang.	Skri.	Sang.	Regn.	”

Den frivillige Skole

Mandag	Tirsdag	Onsdag	Torsdag	Fredag	Lørdag	
Forkl.	Bibell.	Norsk	Forkl.	Norsk	Bibell.	8-9
Læsn.	Norsk	Læsn.	Norsk	Skriv.	Norsk	9-10
Geogr.	Geogr.	Geogr.	Sang	Geogr.	Hovedr.	10-11
Regn.	Regn.	Regn.	Regn.	Regn.	”	1-2
Norsk	Norsk	Norsk	Naturk.	Naturk.	”	2-3
Naturk.	Sang	Skriv.	Skriv.	Regn.	”	3-4

«Ifølge instruksens §5 bestemmes at Børnene hver Time Gives en liden Frihed paa 5-10 Minutter til Forfriskelse og Skolestuens Udluftning».

Som det går fram av desse planane, er det berre geografi av orienteringsfaga som har serskilte timar i den obligatoriske skulen. I 1882 hadde det også blitt kjøpt inn tellurium og ymse kart og liknande til skulane. Seinare vart også Roness: Geografiske tabellar kjøpte inn. Opplæringa i historie var truleg lagt til lesetimane. Opplæring i naturfag vart nok også gjeven i samband med lesing. Elles er det av interesse å merka at naturkunnskap er komen med på timeplanen for den frivillige skulen. Så vidt ein veit, har det ikkje blitt nytta serskilte lærebøker i nokon av orienteringsfaga. Ein kan difor rekna med at opplæringa ikkje har gått serleg utover det lærestoffet som stod i lesebøkene og det læraren fortalde. Elevane har heller ikkje fått karakterar i desse faga. (22)

Elles legg ein merke til at song er komen med på timeplanen. Songopplæringa kunne nok skapa ymse vanskar i nokre av krinsane. Såleis klaga medlemmene i skulekommisjonen frå Sørbø over songopplæringa i eit møte i 1888. Lærar Bjelde i Sørbø brukte ei songbok «som paa grund af sit Indhold (hovedsagelig Fædrelandssange) vækker Mishag hos en stor Del af Kredsens Befolkning». Dei meinte salmeboka var den mest høvelege songboka i skulen. Skulekommisjonen vedtok å kalla inn til eit krinsmøte for å drøfta denne saka. Krinsen sjølv skulle få avgjera om dei ville ha "Sange for Skolen og Hjemmet" ved Kristoffer Hagen til lærebok i skulen. Det var denne bokar lærar Bjelde nytta. Krinsmøtet vedtok samrøystes at dei ikkje ville ha denne boka. På same møtet vart det også kritisert at Bjelde nytta fele i songopplæringa. Dette var eit instrument som lite høvde i skulen, meinte dei. Lærar Bjelde må i det heile ha vore litt for radikal for folket i Sørbø. Heilt til han reiste frå krinsen i 1895, vart det ført klage på han i skulekommisjonen år om anna. Såleis vart det i 1888 klaga over at borna i Sørbø fekk lesa mindre i Testamentet enn elevane ved Hegland og Hausken skular. Det vart også klaga over at han hadde teke til med ein liten landhandel i krinsen. Dette meinte medlemmene i skulekommisjonen ville gå ut over skulearbeidet. Men etter det eldre folk fortel, skal ikkje Bjelde ha brydd seg så mykje om klagemåla. Han let borna framleis syngja i Hagens songbok.

Det vart også klaga over den nye ABC-boka i Sørbø. Medlemmene av skulekommisjonen frå denne krinsen gjorde framlegg om at Grøndahls ABC skulle bytast ut, og den gamle katekisme ABC-a takast i bruk att. Dette gjekk ikkje dei andre i skulekommisjonen med på. Framlegget vart nedrøysta. Men skulekommisjonen ba lærar Bjelde om at dei borna som var komne lengst i lesing, måtte få lesa innaboks i katekisma.

Det var såleis framleis somme som meinte at skulen mest mogeleg skulle vera ein kristendomsskule. Likevel var ikkje dette eit allment syn blant folk i bygda på den tida. Mange hadde fått syn for verdet av ein allmenndanande skule. Dei verdslege faga i skulen hadde etter kvart blitt viktige for mange. Dette viser ikkje minst den store søknaden det vart til kveldsskulane i kommunen frå 1880-åra og utover.

Kveldsskulane

Tida utover i 1870-80-åra sette større krav til allmenn opplysning. Med betre arbeidsmåtar og reiskapar hadde fritida blitt større. Stortinget løyvde i 1875 1200 spd. til vidare opplæring for landsungdom som hadde gått ut av allmugeskulen. Av denne summen skulle 600 spd. nyttast til amtskular og dei andre 600 til kveldsskular rundt i bygdene. (1)

Det viste seg snart at summen til kveldsskulane vart altfor liten. Difor kom det ikkje i gang så mange skular første året som amtsformannskapa hadde rekna med. I Stavanger amt hadde 8 kommunar søkt om tilskot i 1875. (2) Først året etter vart statsløyvingane så pass store at alle kommunane kunne få søknader innvilga.

Det vart straks klart at det var stor interesse for kveldsskulane utover på landsbygda. Alt første vinteren 1875-76 var det kveldsskular i gang i dei fleste prestegjeld. (3) Og mange skulekrinsar hadde ikkje fått søknadene om tilskot til slike skular innvilga. Talet på kveldsskular var i alt 728 for heile landet. Elevtalet ymsa mellom 13 og 23 i gjennomsnitt pr. skule i bispedøma. Likeeins ymsa lærarlønene frå om lag 16 til 30 sk. pr. time.

Talet på elevar synte såleis at det var stor interesse for kveldsskular. Mange på landsbygda hadde etter kvart skjønna at den kunnskapen dei fekk i allmugeskulen, var for liten. Dei måtte få meir kunnskap om dei skulle koma på høgd med andre samfunnsgrupper i samtida. Aukande politisk interesse nett i desse åra vart og ei av drivkreftene til trongen etter meir kunnskap. På alle område kom kunnskapskravet med som ein realitet. Med meir handel og økonomisk samkvem fekk folk meir bruk for å kunna skriva og rekna. Det vart difor på desse faga kveldsskulane kom til å leggja mest vekt på.

I Rennesøy var det Landboforeininga som gjorde opptaket til å få i stand kveldsskular. Arbeidet til denne foreininga hadde nett i desse åra teke til å visa igjen når det galdt det økonomiske tilhøvet i bygda. (4) Såleis hadde nye jordbruksmetodar blitt tekne i bruk. Bøndene hadde teke til å driva skiftebruk. Avlingane auka, og nye metodar innan husdyrhald var tekne i bruk. Serleg var det storgarden på Utstein som her viste veg. Med dampbåtane kom ordna ruteferdsel til og frå Stavanger. Det vart nå lettare for bøndene å få selt jordbruksvarene.

I det heile vart det medlemmene i Landboforeiningen som gjekk føre både innan jordbruk og betre samferdsle. Det var i samsvar med alt deira arbeid elles at dei prøvde å opna veg for alle som trong meir kunnskap. Som tidlegare nemnt, kom kravet om å ta i bruk Jensens lesebok i barneskulen også frå Landboforeiningen. Dette kravet saman med initiativ på andre område, må ein sjå som uttrykk for dei kulturelle og økonomiske interessene denne foreininga representerte.

Løyving til kveldsskulane kom som sak i Rennesøy skulekommisjon 31. jan. 1876. Det vart då gjort fylgjande vedtak:

- a) Gutar og jenter skulle få gå på kveldsskular.
- b) Kveldsskulane skulle få haldast 2 gonger i veka.
- c) Fag: "Retskrivning, Modersmaalet deriblant indbefattet Gramatik, Regning".

Vidare heiter det at "Læreren bør ogsaa i Aftenskolen foredrage, og om mulig gjengive Afsnit af Historie samt noget Geografi".

Kveldsskulane skulle haldast i skulestovene for fastskulane (i Rennesøy og Mosterøy). I Bru og Åmøy skulle skulen vera i det huset der allmugeskulen var til kvar tid. Krinsane skulle sjølve syta for lys, varme og reinhald slik som for den obligatoriske skulen. Lærarløna var 20 sk. (67 øre) timen. Av lærarløna dekkja staten $\frac{3}{4}$. Utleigga for kommune vart såleis ikkje store.

Søknaden til kveldsskulane vart stor. Serleg på Mosterøy var det mange som melde seg. Hausten 1876 vart det meldt til skulekommisjonen at skulehuset på Kåda var overfylt, og at det var fleire som ville gå, men som ikkje fekk plass. Det vart difor vedteke at det skulle leigast rom hos ein privatmann på Aske, dermed vart det 2 klassar på Mosterøy.

Om søknaden til kveldsskulen på Mosterøy kan ha samanheng med lesebokstriden som vart avslutta i desse åra, er ikkje godt å seia. Utruleg er det ikkje at denne striden auka trongen til meir kunnskap. Medlemmene i Landboforeningen arbeidde nok for å få folk til å gå på skulen. Dei mest drivande medlemmene i denne foreininga budde på Mosterøy.

Etter dei oppgåvene som ligg føre, var det gutane som var elevfleirtalet ved kveldsskulane. Dette gjeld både i Rennesøy og i dei offisielle statistikkane. Derimot heldt gjentene betre ut når dei først hadde begynt. (5) For Rennesøy hadde dette samanheng med dei ulike fiskeperiodane, t.d. hummar- og vårsildfisket. Det var folk i alle aldrar som søkte kveldsskulane. Serleg var det mange eldre som vart elevar på dei første kursa i slutten av 1870-åra. Skuledirektør Wolff nemnde dette i ei melding til departementet. Han trudde dette kom av at dei eldre ville setja seg inn i det nye desimalsystemet som var teke i bruk nett på denne tida. (6)

Tidlegare er det nemnt at 2 av lærarane i kommunen var på lærarkurs i Kristiansand i 1877. Truleg var det eit slikt "meterkurs" desse lærarane var med på. Søknaden til kveldsskulane var også stor i dei krinsane der desse lærarane heldt skule.

Mange lærarar hadde nok små føresetnader for å driva kveldsskulekursar. Dette var eit problem som skuledirektørane var inne på i dei første meldingane om kveldsskulane. (7) Det var altfor mange av lærarane som hadde for lita utdanning til å ta på seg undervisning av vaksne elevar. Dei økonomiske føremonene med å vera lærar på kursa var heller ikkje store. Timeløna kunne vera ned til 30 øre pr. time. (8)

Kveldsskulane kom mange stader til å førebu dagskulane eller framhaldsskulane. Såleis vart det vedteke at kveldsskulen på Hausken skulle verta dagskule for elevar som nett hadde gått ut av allmugeskulen. I møteboka frå 16/4-1885 står: «Da aftenskolen ansees mindre tilfredsstillende, besluttedes denne forandret til Dagskole». Det vart vedteke å søkja stiftsdireksjonen om tilskot til 5 dagars dagsskule.

Kveldsskulane kom til å halda fram i dei andre skulekrinsane. Interessa for kveldsskulane var i det heile stor i Rennesøy. Søknaden til skulane var jamt over større her enn i dei fleste andre bygdene i amtet. I skuleåret 1883-84 var det såleis 7 kveldsskular i kommunen med over 100 elevar. Berre Høyland hadde fleire skular med fleire elevar enn Rennesøy. (9) Timefordelinga for dei ymse faga var dette året sett opp slik: (Tala for Kvitsøy i parantes.

Norsk munnleg: 75 (20) timar

Rekning: 80 (18) "

Skjønnskrift:	18 (0)	"
Geografi:	4 (0)	"
Historie:	8 (0)	"
Song:	Ingen	"
Andre fag:	Ingen	"

Det offentlege tilskotet var 108 kroner for Rennesøy og Mosterøy og 22 kr. for Kvitsøy, medan det kommunale tilskotet var 30 kroner og 5 kroner. Dette viser kor billege kveldsskulane var for kommunen, og forklarar kvifor kommunane gjekk inn for å setja i gang så mange ulike skular.

Ser ein på fagkrinsen, går det tydeleg fram at rekning, morsmål og skriving var hovudfaga. Ein legg også merke til at kristendomskunnskap ikkje er med i fagkrinsen. Dette skulle visa at andre fag enn kristendomskunnskap nå vart sett på som viktige. Orienteringsfaga hadde heller ikkje stort rom. Seinare kom endring i dette. Såleis hadde geografi og song 12 timar i ei melding om skuleåret 1887-88. (11) Av den same meldinga går det fram at det framleis var mest kveldsskular i Mosterøy. Her var 3 skular dette året med 39 elevar, medan Rennesøy hadde ein skule med 32 elevar. Kvitsøy hadde ein skule med 13 elevar. Elevtalet hadde såleis minka i høve til skuleåret 1883-84. Endå om denne minkinga i elevtalet kunne ha samanheng med med opprettinga av dagskulen i Hausken, så var det likevel tydeleg at interessa for kveldsskulane tok til å bli mindre i 1890-åra.

Kva var så grunnane til at interessa for kveldsskulane tok til å minka? Ein av dei viktigaste grunnane var nok mangelen på kvalifiserte lærarar. Dertil var det nok vanskeleg at interessa for meir opplæring kunne halda seg i lang tid når bygdeungdom skulle ta denne opplæringa ved sida av det daglege arbeidet. Dessutan vart høve til vidare skulegang etter kvart betre. Ein har alt nemnt dagskulen som kom i gong i Hausken i 1885. Og i 1888 vart det vedteke at Mosterøy skulle ha to dagskular. (12) Ein skulle vera i Vestre Åmøy krins og den andre skulle vera i Vaula. Begge skulle vera på fem veker á 36 timar. Fylgjande timeplan vart vedteken:

Modersmaalet:	12 timar
Regning:	12 "
Bibelforklaring:	3 "
Geografi:	3 "
Historie:	3 "
Skrivning:	2 «

Song: 1 " _____

I alt:

36 timar

Kvitsøy fekk også ein framhaldsskule (eller dagsskule) i 1890-åra. Alle desse skulane vart årvisse til fram mot hundreårsskiftet. På Rennesøy og Mosterøy kom framhaldskulekursa til å gå på omgang mellom krinsane. Dette var ei betre skuleordning enn kveldsskulane for ungdomen i bygda.

Utbygginga av amtskular, ungdomsskular og folkehøgskular gav også bygdeungdom høve til vidare utdanning. Amtskulen for Ryfylke gjekk såleis på omgang mellom kommunane. I 1893 hadde denne skulen tilhald i Vaula krins på Mosterøy. Mange gåverike bygdeungdomar kunne difor ta seg vidare utdanning ved desse skulane. Kveldsskulane kunne i lengda ikkje halda seg som høveleg skuleform. Likevel vart det år om anna halda kveldsskulekurs i prestegjeldet heilt fram til 1930-åra. Mange ungdomar i bygda fekk verdfull kunnskap på desse kursa.

Kva verdi hadde kveldsskulane? Desse skulane kom på mange måtar til å føra med seg ei ny innstilling til skulen på landsbygda. Folk gjekk på skulen av fri vilje. Dette var noko heilt nytt i mange bygder. Elevane fekk lesa dei nye bøkene til Bjørnson, Ibsen o.a., og mange samtidsspørsmål vart nok også diskutert i skuletimane eller på vegen til og frå skulen.

Interessa for kveldsskulane var eit resultat av 1860-lova. Denne lova var med og skapte den trongen etter kunnskap hos bygdefolket som kveldsskulane freista å stetta. På same tid bar desse skulane bod om grunnlaget for den neste skulelova. – Ein folkestyrt skule bygd på folket sine eigne interesser for skule- og opplysningsarbeid. – Den demokratiske tanken i 1860-lova, som Nissen hadde målbore, vart såleis ført vidare ved 1889-lova.

Ny skulelov 1889 – utsyn og avslutning

I tida mellom 1860 og 1889 hadde landsskulen i Noreg på mange måtar fått si form. Den skuleskipnaden som etter kvart var komen i stand på landsbygda, vart grunnlaget for den seinare utviklinga. Såleis hadde skulen i denne perioden fått fast tilhald i eige hus i dei fleste bygder. Omgangsskulen vart etter kvart mindre og mindre nytta som skuleform. Mange av fastskulane hadde også i tida framover blitt delte i fleire klassar. Lova av 1889 kom til å skunda på denne utviklinga. Den klassesdelte skulen blei gjort til normalordning. Såleis skulle kvar skule delast i to høgder – småskule og storskule.

I Rennesøy hadde klassesdelinga kome godt i gang alt før den nye lova kom. I 1890-åra og utover på 1900-talet gjekk denne utviklinga vidare. Hausken skule vart først 3-delt i 1890, seinare 4- og 5-delt. Dei andre større krinsane på Rennesøy og Mosterøy vart også etter kvart 3-delte. Skulane på Bru og Åmøy vart 2-delte, og berre skulen for Dale og Sel var samla. Men på denne skulen var barnetalet svært lite. Og då vegane vart betre, vart desse gardane

lagde til Hausken krins. Såleis hadde Rennesøy og Mosterøy kommunar fått ein krinsskipnad alt før 1889-lova, som vart ståande ved lag i åra framover. (1)

Dei fleste krinsane hadde fått eigne skulehus i tida mellom 1860 og 1889. Mange av dei eldste husa viste seg etter kvart utilfredsstillande for krava i den nye lova. På Rennesøy vart det bygt nye skulehus i alle krinsane først på 1900-talet. Skulehusa på Mosterøy vart verande i bruk lenger. Først i 1933 vart det bygt nytt skulehus i Kloster krinsen og i 1939 i Vaula.

Både i Rennesøy og i landet elles gjekk ein bort frå den gamle kombinasjonen av skule- og bustadhus. Det vart i staden ordna med eigne lærarbustader med lærarjord. Det vart såleis gjort meir for å leggja dei økonomiske tilhøva for lærarane betre til rette. Kommunane ville på denne måten sikra seg dugande lærarar. Saman med betre utdanning og betre løn fekk lærarane ein høgare sosial status. Mange av dei kom med i offentlege styre og stell, og kom ved dette til å arbeida for eit betre skulestell i kommunane.

Arbeidstilhøva i skulen vart også lettare for lærarane. Medan undervisninga i tida mellom 1860-1889 hadde mangla fastleik og form, så kom den nye lova med fastare rammer. Borna skulle gå på skulen i 7 år. Konfirmasjonen vart ikkje lenger det endelege målet for skulen.

I samsvar med den demokratiske tanken lova bygde på, skulle kommunane sjølve arbeida ut planane for skulestellet. Desse planane laut likevel vera i samsvar med dei retningslinjene lova drog opp, men skulestyret kunne t.d. avgjera kor mange timar kvart fag skulle ha. Departementet sende likevel ut mønsterplanar som dei lokale styresmaktene kunne ha som utgangspunkt for eige planarbeid. (2)

Både i Rennesøy og Mosterøy vart det arbeidd ut undervisningsplanar. Desse fylgde stort sett departementet sine framlegg. Etter lova av 1889 var orienteringsfaga gjort til obligatoriske fag. Den timebyttetabellen som vart vedteken for Mosterøy, var fylgjande:

1. afdeling. (smaaskolen)

Kristendomskunnskap:	8 timar
Modersmaal:	8 "
Regning:	5 "
Geografi med naturlære:	1 "
Historie:	1 "
Skrivning:	5 "
Sang:	2 "
I alt:	30 timar

II.afdeling. (storskolen)

Kristendomskunnskap:	8 timar
Modersmaal:	8 "
Regning:	6 "
Geografi:	1 "
Historie:	2 "
Naturkundskap:	2 "
Skrivning:	4 "
Sang:	2 "
Tegning:	2 "

I alt:	36 timar
--------	----------

Av tamefaga kom teikning med på timeplanen. Dette var det "billegaste" faget, og dei fleste kommunane valde det. (3) Både sløyd og handarbeid kom også etter kvart med i fagkrinsen. Ein har før nemnt at det alt frå 1884 var gitt noko handarbeidsopplæring for jentene i Vaula og Kloster krinsane. Kring århundreskiftet vart både sløyd og handarbeid innført i dei fleste skulane både i Rennesøy og Mosterøy. Dette såg ut til å vera fag bygdefolket var interesserte i endå om dei var relativt kotbare. Både sløyd og handarbeid vart ordna som korte kurs ved skulane.

Gymnastikk vart ikkje innført ved nokon av skulane. Dette var eit fag som det tok lang tid å få innført i skulen. Både skulestyret i Mosterøy og Rennesøy grunngav dette med at skuletida var altfor kort. Elles peika skulestyret i Mosterøy på ymse vanskar med å innføra dette faget. Det heitte at innføring av gymnastikk «befryktes at ville støde paa en noget nær uovervindelig Modstand hos Befolkningen viss Sympati for Skolen der særlig i denne Tid, da den nye Skolelov skal træde i Kraft, gjælder at bevare». Heller ikkje var nokon av lærarane skikka til å ta på seg ei slik opplæring, meinte skulestyret. Det gjekk defor lang tid før dette faget kom med i fagkrinsen i Mosterøy og Rennesøy. Men i 1920-30-åra vart det i alle høve bygt leikeplassar ved dei fleste skulane.

Kommisjonane som arbeidde med undervisningsplanar for kommunane, gjorde framlegg om å føra inn bestemte lærebøker. Dei lærebøkene som vart nemnde i framlegget og etter kvart tekne i bruk i skulen, var fylgjande:

I kristendomskunnskab:

«Bibelhistorie» lille udgave af V.Vogt.

«Udtog af dr. Erik Pontoppidans forklaring».

«Luthers lille katekismus».

«Kirkehistorie» af dr. A. Chr.Bang.

I Modersmaal:

«Læsebog for folkeskolen og folkehjemmet».

I historie:

«Norges historie i fortællinger», af overl. Jensen.

I geografi:

«Geografi» af dr. Hans Reusch.

I Naturfag:

”Naturlære no.2” af dr. Hans Reusch.

I regning:

”Regnebog for landsskolen” af ovl. Nikolaisen.

I skrivning:

”Kapt. Vaalers forskrifter”.

Nokre av desse bøkene vart likevel snart skifta ut. Såleis vart Rolfsens lesebok innført i 1894, like eins Landsmålsutgåva 1.ste. heftet. I geografi vart Horns geografibøker tatt i bruk. Pontoppidans forklaring vart skifta ut med Sverdrups forklaring i 1898. Dette bokbyttet kom ikkje her til å skapa nokon serleg strid. (5)

I 1905 vart det vedteke at lærebøkene skulle vera på landsmaal, og i 1908 vart landsmaalet opplæringsmål i alle krinsane. Nokon serleg målstrid vart det ikkje. Einast i Kloster kveiktest litt strid. Krinsen gjekk over til bokmål att, og hadde dette til opplæringsmål til 1934 då nynorsk igjen vart innført.

I tida frå 1860-1889 hadde mange meint at skuletida var for kort. (6) Mange såg det som ein føresetnad for ein betre skule at skuletida vart utvida. Lova 1889 førde ikkje til store endringar i så måte. Veketalet for kvar klasse vart framleis sett til 12 veker i året, men kommunestyret kunne utvida skuleplikta til 15 veker. Både i Rennesøy og Mosterøy vart veketalet sett til 15 veker i storskulen og 13 veker i småskulen. Kommunane gjekk såleis

utover den lovfesta skuletida. Dette var også turvande når lærarane skulle greia å gje skikkeleg opplæring i alle dei nye faga. Dette vitnar også noko om det større skjønnet folk etter kvart hadde fått for skulen. Motstanden mot å gjera skulen god var ikkje lenger så stor endå om det kosta pengar.

Ved lova i 1889 vart namnet allmugeskule skifta ut med folkeskule. Dette namnebyttet går både på styringsmåte og føremål. Skulen skulle styrast av folket og vera til gagn for folket. Det skulle vera folket sin eigen skule som folket sjølv hadde ansvaret og interesse for. Skulen var skilt organisasjonsmessig frå kyrkja. Presten var ikkje lenger sjølvskriven formann i skulestyret. Likevel kom prestane i Rennesøy til å vera faste formenn både i skulestyret i Rennesøy, Mosterøy og Kvitsøy til i byrjinga av 1900-talet. Det var framleis dei som var mest vane med administrasjon og hadde best innsyn i skulespørsmål. Likevel kom bygdefolket meir med i styre og stell. Det kom andre dugande menn som kunne avløysa prestane i arbeidet deira for skulen.

I heile 150-års bolken frå 1739-1889 var det prestane som hadde vore føregangsmenn for skulesakene i prestegjeldet. Det var dei som hadde gjort skulen til det han var i dei ulike tidene, og mange hadde måtta stridd mot vannkunne og fordom i skulesaker. Også i det 20. århundret hadde deira ord vekt i skulesaker, men bygdefolket sjølve hadde nå leiinga og ansvaret.

Ein har avslutta dette oversynet over skulestellet i Rennesøy prestegjeld ved 1889-lova. Denne lova kom 150 år etter den første norske landsskulelova. Mangt endra seg innan skulen i dette lange tidsrommet. Lova av 1889 førde med seg visse endringar. Likevel var grunnlaget for den vidare framvoksteren av skulen lagt før denne lova kom. Tida før 1889 synest på mange måtar å vera den mest interessante delen av skulesoga i Rennesøy. Likevel vil ei vidare gransking av skulestellet etter 1889 også vera ei interessant oppgåve. Øyane i Rennesøy prestegjeld vil skapa serleg problem for skulestellet, problem som både må fantasi og kraft til for å løysa.

TILVISINGAR

Når det gjeld avstytingane, sjå avsnitta Bibliografi og Uprenta kjelder.

INNLEIING

- 1- Strøm: Stavanger amt s. 3.
- 2- ibid. s. 290. og Rogaland Fylkesleksikon s. 461-466
- 3- Strøm: Stavanger amt s 294 f. og Rogaland Fylkesleksikon s. 436-443
- 4- Strøm: Stavanger amt s. 294 f. eller: Rogaland Fylkesleksikon s. 418-425

SKULEFRAMVOKSTEREN 1739-1860

INNLEIING

1. Heffermehl: Folkeundervisningen s. 30 f. og 47 f.
2. ibid. s. 48
3. Jørgensen: Omkring 1739 s. 54
4. Høverstad: Skulesoga s. 15 og 36 f.

SKULELOVGJEVINGA 1739-1741.

- 1 Rennesøyboka s. 169
- 2 Heffermehl: Folkeundervisningen s. 99 f.
- 3 Jørgensen: Omkring 1739 s. 53 f. og Hertzberg: Bidrag s. 131
- 4 Faye: Christianssands ... s. 322
- 5 Rennesøyboka s. 64 f.
- 6 Jfr. Jørgensen: Omkring 1739 s. 59 f.
- 7 ibid. s. 57
- 8 Faye: Christianssands ... s. 316 f.
- 9 Høigård og Ruge s. 27 f.
- 10 Faye: Christianssands... s. 331
- 11 ibid. s. 330
- 12 Jørgensen: Omkring 1739 s. 58
- 13 Faye: Christianssands... 330 f.
- 14 ibid. s. 330
- 15 Faye: Christianssands.. s. 331
- 16 ibid. s. 331
- 17 ibid. s. 331
- 18 ibid. s. 332
- 19 Jørgensen: Omkring 1739 s. 67
- 20 Høverstad: Skulesoga I s. 7 og Hertzberg: Bidrag s. 139

- 21 Placat 1741 pkt. 1
- 22 Høverstad: Skulesoga I s. 8
- 23 Placat 1741 pkt. 2
- 24 Høverstad: Skulesoga I s. 8
- 25 ibid. s. 16 f.
- 26 ibid. s. 9

SKULEFUNDASANE OG SKULEORDNINGA I PRESTEGJELDET FRAMOVER TIL 1860

1. Hertzberg: Bidrag s. 136 f.
2. Framlegg til skuleordning for Rennesøy dat. 30/7-1742 S.A.S. pk. 94
3. Hertzberg: Pædagogikens historie s. 72
4. Jfr. Faye: Christianssands... s. 312 f.
5. Høverstad: Skulesoga I s. 17 f. og Hertzberg: Bidrag s. 136 f.
6. Hertzberg: Bidrag s. 137
7. Steen: Det norsk folks liv og historie B.6 s. 387 f.
8. Kongelige Rescripter I s. 765
9. Rennesøyboka s. 260 og 263
10. Oftedahl: Efterretninger 1817 s. 21
11. Heffermehl: Folkeundervisningen s. 99 f.
12. Framlegg til skuleordning for Ryfylke Prosti dat. 13/12-1741. S.A.S. pk. 94
13. Gran: Sandværs Saga s. 187 f. og Haugen: Folkeskolen i Førde s. 29
14. Rennesøyboka s. 170
15. S.A.S. pk. 94
16. S.A.S. pk. 94
17. S.A.S. pk. 94
18. Framlegget hadde samband med førearbeidet til lova av 1739. S.A.S. pk. 4
19. Hertzberg: Bidrag s. 126
20. ibid. s. 132
21. Holmsen og Jensen: Norges Histoire II s. 22
22. Bisp Kærups melding 1741. General-Kirke-Insp.
23. Kærups visitasreise 1741. General-Kirke-Insp.
24. Placat 21/7-1771. Sjøvæsenet. S.A.S pk. 97
25. Melding frå presten Leganger i Torvastad dat. 16/4-1742. S.A.S. pk. 94
26. Visitas i Rennesøy 8/7-1738 Genral-Kirke-Insp.
27. Christianssands bispearkiv Prot. 41
28. Heffermehl: Folkeundervisningen s. 90 f.
29. Kongelige Rescripter II s. 241
30. Skriv frå prost Meidell til amtm. 22/4-1748
31. Skriv frå stiftsamt. Barner og biskop Kærup til amtm. i Stav. dat., 9/3-1748.
S.A.S.pk.24
32. Melding frå Kærup 31/12-1745. General-Kyrkje-Insp.

33. Faye: Christianssands... s. 361
34. Efterord 1753 dat. 4/1-1754. General-Kyrkje-Insp.
35. Faye: Christianssands... s. 361
36. ibid. s.362
37. Den almindelige Plan og Indretning om Skolevæsenet udi Stavanger Provsti, dat. 3/9-1754. S.A.S. pk. 94
38. Stuland: Kvinnherad s. 15
39. Kongelige Rescripter II s. 241
40. Dei fleste kyrkjeieigarane i Rennesøy laut betala om lag 1 rdl. Skriv dat. 26/9-1758 og 10/12-1763. S.A.S. pk. 94 og Rennesøyboka s. 20
41. Stuland: Kvinnherad s. 18 og Haugen: Folkeskolen i Førde s. 47
42. Faye: Christianssands... s. 365
43. Brev frå Meidell til amtm. dat. 11/11-1754. S.A.S. pk. 94
44. S.A.S. pk. 94
45. S.A.K. pk. C 117
46. Brev frå sokneprest Steenbloch til amtm. dat. 23/9-1766. S.A.S. pk. 94
47. Steen: Det norske folks liv og historie. B.6. s. 396 f.
48. Amtm. Lachmann: Underretning 1765
49. ibid.
50. Steen: Det norske folks liv og historie B.6. s. 400 og 408
51. Skriv frå Stav. prosti til bispen dat. 14/9-1776. S.A.K. C 117
52. Fol. 230 b.231. Karmsund pantebok nr. 3 1756-1782. R.A.
53. Skriv frå Stav. prosti dat. 12/11-1763. S.A.K. C 117
54. Rekneskapsboka 1791-1829
55. Skriv frå sokneprest Heiberg dat. 9/7-1801 S.A.K. C. 107
56. Publiques Foranstaltninger 1798-1812, skriv dat. 8/6-1801
57. Journal, skriv dat. 30/10-1816
58. Raabe: Norges Folkeskolevæsen s. 5
59. Høverstad: Skulesoga I s. 270 f.
60. ibid. s. 319 f.
61. Journalen, skriv dat. 9/8-1816
62. Oftedahl: Efterretninger om Rennesøy s. 22
63. Rennesøyboka s. 93 f.

PRESTESKAPET, BØNDENE OG SKULEN – RASONALISTISKE SKULETILTAK

1. Høverstad: Skulesoga I s. 9
2. ibid. s. 20 og Hertzberg: Bidrag s. 138
3. Høverstad: Skulesoga I s. 9
4. Steen: Det norske folks liv og historie B.5. s. 180 f. og
Dokk: Religiøs etisk uppseding s. 9 f.
5. Rennesøyboka s. 195
6. ibid. s. 170-199
7. Bispevisitas 17/6-1753 General-Kirke-Insp.
8. Bispevisitas 6/8-1766 General-Kirke-Insp.
9. Brev frå Steenbloch til amtm. 17/10-1766 S.A.S. pk. 94 og Jfr. s. 38
10. Melding frå bisp Tidemand 16/12-1766 Genral-Kyrkje-Insp.
11. Brev frå Steenbloch til amtm. 23/9-1766 S.A.S. pk. 94
12. Høverstad: Skulesoga I s. 37 f.
13. ibid. s. 69 f.
14. ibid. s. 151 f.
15. Faye: Christianssands... s. 431 f. og Høverstad: Bisp Hansen og Opplysn.m. s. 7 f. og
Høverstad: Skulesoga I s. 56 f.
16. Faye: Christianssands... s. 432
17. Høverstad: Skulesoga I s. 114
18. Publiques Foranstaltninger 1798-1812, skriv dat. 11/3-1799
19. Faye: Christianssands... s. 433
20. Visitas i Rennesøy 16. og 17. juni 1802. Visitasberetninger 1802
21. Faye: Christianssands s. 433
22. Høverstad: Skulesoga I s. 60
22.x. Skjema 1. Nuværende Omgangsskoleholdere i Rennesøe Præstegield dat.
Hausken 21/5-1805 S.A.K. pk. C 125 x
23. Høverstad: Skulesoga I s. 114 f.
24. Faye: Christianssands... s. 434
25. Nordeide: Skulesoga s. 212
26. Faye: Christianssand... s. 434
27. Høverstad: Skulesoga I s. 212
28. Visitas i Rennesøy 16. og 17. juni 1802. Visitasberetninger 1802
29. Grue Sørensen: II s. 171
30. Premielister i: S.A.K. C 110
31. Faye: Christinanssands s. 442
32. Høverstad: Bisp Hansen og Opplysn.m. s. 11
33. Rennesøyboka s. 172 f.
34. Visitas 16. og 17. juni 1802. Visitasber. 1802
35. ibid.
36. Rennesøyboka s. 173

37. Haaland: John Haugvaldstad s. 20 og 74 og R.Tveteraas: Huges venner i Rogaland s. 74
38. Faye: Christianssands... s. 440 f.
39. Rennesøyboka s. 175
40. Haaland: John Haugvaldstad s. 74
41. ibid.
42. Rennesøyboka s. 178 f.
43. ibid. s. 176 f.
44. Thrap: Bidrag til den norske kirk. hist. I s. 322
45. Rennesøyboka s. 180
46. Thrap: Bidrag til den norske kirk. hist. I s. 322
47. Ramndal: Universitetsfesten i Stav. 1811. s. 73
48. Haaland: John Haugvaldstad s. 74
49. Rennesøyboka s. 182
50. Eidsvoll 1814 s. 278
51. Rennesøyboka s. 181
52. Journal, skriv dat. 12/10-1812
53. Høverstad: Skulesoga I s. 37 f. og Neumann: Om skolevæsenet s. 45 f.
54. Hertzberg: Bidrag s. 142
55. ibid.
56. Jfr. Rennesøyboka s. 50
57. Høverstad: Skulesoga I s. 89 f., 120 f., 103 f.
58. Oftedahl: Efterretninger om Rennesøy 1817 s. 22
59. Golf. Opplysn.inter. hos Hauge og Haugian. S. 58 f.
60. Skriv frå Oftedahl dat. 27/5-1815 til stiftsdir. S.A.K. C 117
61. Brevet ligg hos Kristian Hausken, Vikevåg
62. Skriv frå amtm. Krogh dat. 29/6-1815 til stiftsdir. S.A.K. C 117
63. Holmsen og Jensen II s. 209 f.
64. Thrap: Bidrag til den norske kirkes historie I s. 327
65. Oftedahl: Efterretninger om Rennesøy 1817 s. 10-23
66. ibid. s. 21
67. Jfr. Høverstad: Skulesoga I s. 211 f.
68. ibid. s. 223 f.
69. Rennesøyboka s. 186

OMGANGSSKULEN OG OMGANGSSKULELÆRERANE

1. Høverstad: Skulesoga 1 s. 23
2. ibid. s. 180 f.
3. Neumann: Om Skolevæsenet s. 32 f.
3.x. Stortingstidende 1960 Ot. S. 392 f.
4. Høverstad: Skulesoga I s. 15, 16 f. og 234 f.
5. Nordeide: Soga om oppseding og skule s. 209 og Haugen: Folkeskulen i Førde s. 70
6. Visitas 8/7-1738. General- Kirke- Insp.
7. Jørgensen: Omkring 1739 s. 53 f. og Hertzberg: Bidrag s. 131
8. Jfr. Framlegget til skuleordning dat. 30/7-1742 s. 240
9. Skriv frå prostiet til bispen dat. 12/11-1762. S.A.K. C 117
10. Visitas 17/6-1753. Paludan. General-Kyrkje-Insp.
11. Melding frå biskop Paludan 4/1-1754 General-Kirke-Insp.
12. Visitas 21/6-1780. Hagerup. Visitasberetn. 1775-1790
13. Jfr. s. 105 og Rennesøyboka s. 178 f.
14. Haaland: John Haugvaldstad s. 9
15. ibid.
16. Høigård og Ruge s. 43 f.
17. Høverstad: Skulesoga I s. 56 f.
18. ibid. s. 66 f.
19. Indberetning om Omgangsskoleholdet i Stavanger Distrikt 1815. S.A.K. pk. C 125
20. Jfr. Stuland: Kvinnherad s. 27 og Norges off. statistikk 1861 s. 89
21. Neumann: Om skolevæsenet s. 50
22. Møtebok 1830-1862. Møte 25/3-1859
23. Skriv frå Oftedahl da. 27/5-1815 til stiftsdireksjonen S.A.K. pk. C 125
24. Journal, skriv dat. 27/3-1837
25. Stat. tabeller 1837
26. Stat. tabeller 1853
27. Rogaland Lærarlag s. 145
28. Skuleprotokoll for Hausken 1859-1893
29. Dokk: Religiøs etisk oppseding s. 66
30. Høverstad: Skulesoga I s. 214
31. Thrap: Bidrag til den norske kirkes his. I s. 195
32. ibid. s. 195
33. Dokk: Religiøs etisk oppsed. s. 212 f.
34. Heimen 1934-1937 s. 169
35. W.J. Hodnefields Livserindringer
36. Journal, skriv dat. 20/4-1838
37. Journal, skriv dat. 27/2-1837
38. Høverstad: Skulesoga I s. 229 f.
39. Lov om Almugeskolen 1860, § 51

40. Rennesøyboka s. 67 f.
41. Thrap: Bidrag til den norske kirkes historie II s. 116
42. Høverstad: Skulesoga I s. 169 f.
43. Rogaland Lærarlag s. 96
44. Jfr. Høverstad: Skulesoga I s. 185
45. W.J. Hodnefields Livserind.
46. Stat. tabeller 1837 s. 2
47. Møtebok 1830-1862. Møte 28/8-1826
48. Høverstad: Skulesoga I s. 177
49. ibid. s. 178 f.
50. ibid. s. 186 f.
51. Biskop Sørensen visitasprotokoll 1812. S.A.K. A.VI.2.
52. Høverstad: Skulesoga I s. 187
53. ibid. s. 187
54. Jfr. s. 86
55. Journal, skriv dat. 21/2-1837

FASTSKULE VED HOVUDKYRKJENE – LOVA AV 1827

1. Raabe: Norges Folkeskolevæsen s. 12
2. Gran: Sandsværs Saga s. 199 f.
3. Stat. tabeller 1837
4. Høverstad: Skulesoga I s. 301 og Neumann: Om Skolevæsenet s. 32 f.
5. Stat. tabeller 1837 s. 3
6. Stat. tabeller 1840
7. Bergsgård: Ole Gabriel Ueland I s. 308 f.
8. Stat. tabeller 1837 s. 4
9. Stat. tabeller 1840 s. 16
10. Rennesøyboka s. 220 f.
11. Skolekontoret-Skiping av faste skular, klokkargardar, m.m. Innstilling frå statssekretariatet da. 21/12.1851 pk. 192 R.A.
12. Rennesøyboka s. 55
13. ibid. s. 30
14. ibid. s. 186 f.

SKULEN TEK FORM 1860-1889

INNLEIING

1. Høigård og Ruge s. 122 f.
2. Skrondal: Grundtvig og Noreg s. 192
3. Dokk: Religiøs etisk uppseding s. 173 f.
4. Welle: Norsk Kirkehistorie s. 206
5. Stortingstidende O.t. s. 371 f.

VERKNADER AV 1860-LOVA

1. Jfr. Raabe: Norges Folkeskolevæsen. s. 27
2. Skrondal: Grundtvig og Noreg s. 249
3. Boyesen: Kampen om en lesebok s. 118
4. Rogaland Lærarlag s. 139
5. Raabe: Norges Folkeskolevæsen s. 39
6. Stortingstidende O.t. s 543. Bergsgård: Ole Gabriel Ueland II s. 226 f.
7. Rogaland Lærarlag s. 83
8. Stavanger amt. forhand. 1862 s. 25
9. Norges off. statistikk 1875-1890
10. Høigård og Ruge s. 127 f.
11. ibid. s. 145
12. ibid. s. 147
13. Raabe: Norges Folkeskolevæsen s. 47
14. Boyesen: J.W. Cappelen s. 423
15. Rogaland Lærarlag s. 7 f.
16. Raabe: Norges Folkeskolevæsen s. 47

LESEBOKSTRIDEN

1. Boyesen: J.W. Cappelen s. 395 f.
2. Boyesen: Kampen om en lesebok s. 117
3. Skrondal: Grundtvig og Noreg s. 223
4. ibid. s. 222
5. Boyesen: Kampen om en lesebok s. 120
6. ibid. s. 118 f.
7. ibid. s. 119
8. Skrondal: Grundtvig og Noreg s. 223
9. Boyesen: Kampen om en lesebok s. 124
10. Sanderud: Fra P.A. Jensen til Nord. Rolfsen s. 46
11. Feragen: Tilbagesyn s. 74
12. Boyesen: Kampen om en lesebok s. 125
13. Boyesen: J. W. Cappelen s. 408
14. Boyesen: Kampen om en lesebok s. 126
15. Skrondal: Grundtvig og Noreg s. 249
16. David Edland si dagbok
17. Boyesen: Kampen om en lesebok s. 127
18. Høigård og Ruge s. 154
19. Rogaland Lærarlag s. 116
20. Sanderud: Fra P.A. Jensen til Nord. Rolfsen s. 43
21. Skrondal: Grundtvig og Noreg s. 252 f.
22. Rogaland Lærarlag s. 116
23. Skrondal: Grundtvig og Noreg s. 256
24. Boyesen: Hartvig Nissen b.II s. 296
25. Boyesen: Kampen om en lesebok s. 128
26. Skrondal: Grundtvig og Noreg s. 259
27. ibid. s. 259
28. ibid. s. 259
29. Boyesen: Kampen om en lesebok s. 132
30. ibid. s. 131
31. Skrondal: Grundtvig og Noreg s. 256
32. Jfr. S. 68
33. Høigård og Ruge s. 159 33.x. Skrondal: Grundtvig og Noreg s. 264
34. ibid. s. 264
35. Boyesen: J.W. Cappelen s. 419
36. Jfr. Norges off. statistikk 1875-1890
37. Boyesen: J.W. Cappelen s. 425
38. Rogaland Lærarlag s. 18 f.
39. Boyesen: Kampen om en lesebok s. 134

OVERGANG TIL FASTE SKULAR - SKULEHUSBYGGING

1. Raabe: Norges Folkeskolevæsen s. 57
2. ibid. s. 24
3. Høigård og Ruge s. 129
4. Gran: Sandsværs Saga s. 206 f.
5. Jfr. Stat. tabeller 1853 s. 13
6. Tala er henta frå Høigård og Ruge s. 144
7. Stat. tabeller 1853
8. Norges off. statistikk 1866
9. Jfr. Stat. tabeller 1853
10. Rennesøyboka s. 78
11. Stavanger amt. Forh. 1862 s. 36
12. Rogaland Lærarlag s. 140
13. Jfr. Distriktsinndelinga i 1854 s. 259
14. Møtebok 1862-1907. Møte 5/2-1878
15. Stavanger amt. Forh. 1882 s. 294 og Sundhetsstatistikk s. 156 f.
16. Rogaland Fylke 100 år s. 71
17. Rogaland Lærarlag s. 144
18. Norges off. statistikk 1861 og 1890
19. Rogaland Fylke 100 år s. 70 f.
20. Rogaland Lærarlag s. 171 f.
21. Høigård og Ruge s. 146
22. Stat. tabeller 1853 og Norges off. statistikk 1890
23. Veil. Ved Opførelser af Almueskolebygninger i Landdistr.
24. Haugen: Folkeskolen i Førde s. 133 f.
25. Skirbekk: Gamle skulehus
26. Jfr. Grennes: Sundhetsstatistikk for norske folkesk. s. 158

YMSE VANSKAR MED FASTSKULEN

1. Høigård og Ruge s. 147
2. Raabe: Norges Folkeskolevæsen s. 31
3. ibid. s. 31
4. ibid. s. 30 f.
5. Rogaland Lærarlag s. 171
6. Haugen: Folkeskolen i Førde s. 144

SKULEPLIKT OG SKULEFORSØMING

1. Stat. tabeller 1853
2. Jfr. Raabe: Norges Folkeskolevæsen s. 39
3. Jfr. Høigård og Ruge s. 146

4. Jfr. Raabe: Norges Folkeskolevæsen s. 38
5. Norges off. statistikk 1871
6. ibid.
7. Raabe: Norges Folkeskolevæsen s. 37
8. ibid. s. 37
9. Norges off. statistikk 1861-1863
10. Rogaland Lærarlag s. 115
11. Norges off. statistikk 1888
12. ibid. 1861....
13. Jfr. Raabe: Norges Folkeskolevæsen s. 37
14. Jfr. Rogaland Lærarlag s. 18 og 30
15. Raabe: Norges Folkeskolevæsen s. 38

UTDANING OG LØNSVILKÅR FOR LÆRARANE

1. Nordeide: Soga om oppseding og skule s. 228
2. Rogaland Lærarlag s. 158
3. Jfr. Ætt og Heim 1958 s. 68
4. Rogaland Fylke 100 år s. 76
5. Stat. tabeller 1853 s. 8
6. Rogaland Lærarlag s. 137
7. ibid. s. 161 f.
8. Nordeide: Soga om oppseding og skule s. 228
9. Rogaland Fylke 100 år s. 77
10. ibid. s. 78
11. Skolekontoret-Skiping av faste skular, klokkargardar m.m. pk. 192 R.A.
12. Folkeskolelærernes økonomiske kår. Stat. belyst. s. 72
13. ibid. s. 72
14. Jfr. Rennesøyboka s. 81 og 82
15. Jfr. Skrondal: Grundtvig og Noreg s. 262 f.
16. Rogaland Fylke 100 år s. 76
17. Rogaland Lærarlag s. 172
18. ibid. s. 173
- 18.x.Folkeskolelærernes økonomiske kår. Stat. belyst. s. 72
19. Rogaland Lærarlag s. 172
20. Rogaland Fylke 100 år s. 69
21. ibid. s. 78
22. Stavanger amt. forh. 1874 s. 19
23. Rogaland Lærarlag s. 174
24. Rogaland Fylke 100 år s. 79
25. Rogaland Lærarlag s. 176
26. Folkeskolelærernes økonomiske kår. Stat. belyst. s. 72

27. Raabe: Norges Folkeskolevæsen s. 54

INDRE TILHØVE I SKULEN

1. Haugen: Folkskolen i Førde s. 135
2. Stortingstidende O.t. 1860 s. 392
3. Jfr. Raabe: Norges Folkeskolevæsen s. 40
4. ibid. s. 40
5. Skuleprotokoll Hausken 1859-1893
6. Jfr. Høigård og Ruge s. 87 og Plan,-og Instrux for lærere ved Almueskolerne 1834
7. Raabe: Norges Folkeskolevæsen s. 40
8. Jfr. ibid. s. 48
9. Dokk: Religiøs etisk uppseding s. 225
10. Jfr. Aschehougs konversasjonsleksikon B.14 s. 975 og B.15. s. 79 og Boyesen: J.W. Cappelen s. 425 f., 140, 535 og 536
11. Raabe: Norges Folkeskolevæsen s. 44
12. Fortalt av dosent Hans Jørgen Dokka
13. Fortalt av dosent Hans Jørgen Dokka
14. Rennesøyboka s. 89
15. Norges off. statistikk 1874
16. Rogaland Lærarlag s. 21
17. Høigård og Ruge s. 148
18. Stavanger amt. forh. 1868 s. 82
19. Høigård og Ruge s. 147
20. Raabe: Norges Folkeskolevæsen s. 47
21. Sven Aarrestad: Elisabeth Edland. Kra. 1920
22. Skuleprotokoll Hausken 1859-1893

KVELDSSKULANE

1. Norges off. statistikk 1875 s. XVII
2. Rogaland Fylke 100 år s. 84
3. Norges off. statistikk 1875 s. XVIII
4. Rennesøyboka s. 118 f., s. 218 f. og s. 227
5. Norges off. statistikk 1878 s. 126
6. ibid. 1877 s. 225
7. ibid. 1877 s. 125
8. Rogaland Lærarlag s. 114
9. Stavanger amt. forh. 1884 s. 49 og s. 50
10. Indberetninger om Aftensk. Ryfylke Fogderi pk. 227 R.A.
11. Kirkedep. skolestat. 1887 pk. 269 R.A.
12. Forh. protokoll for Mosterøy skolek. 1885-1932

NY SKULELOV 1889 – UTSYN OG AVSLUTNING

1. Frå 1885 var Rennesøy og Mosterøy eigne kommunar
2. Raabe: Norges Folkeskolevæsen s. 81
3. Høigård og Ruge s. 200
4. Jfr. Rogaland Lærarlag s. 124
5. Jfr. s. 125
6. Raabe: Norges Folkeskolevæsen s. 78

UPRENTA KJELDER

I oppgåva vil det gå fram av samanhengen kva for kjelder frå Rennesøy som er blitt nytta. Dei fleste meldingane til og frå prestane er såleis å finna i dei ymse journalane. Meldingar som er funne i andre arkiv, har alle fått serskilte tilvisingar om kvar dei er. Vedtak og liknande i skulekommisjonane står i dei ymse møtebøkene. I oppgåva vil det gå fram av samanhengen kva for møtebok som er nytta.

Dei fleste arkivsakene som er brukte, ligg i kvelven til Rennesøy Meieri, Vikevåg. Noko ligg og i eldfast skåp på Vaula skule, Mosterøy. **(I 2019 veit eg ikkje kvar desse arivsakene er.)**

Parantesane gjeld avstytingar brukt under "Tilvisingar".

ARKIVSAKER SOM LIGG PÅ RENNESØY MEIERI

Publiques Foranstaltninger 28.juli 1773 til 18.juni 1798.

Publiques Foranstaltninger 2. juli 1798 til 24. februar 1812.

Journal 1812 til 20/4-1824 og 27/2-1837 til 15/8-1839.

Journal for Rennesøe Sognepræst 2/11-1843 til 20/2-1863.

Rennesøe Kalds Skoleregnskabsbog. Begyndende med Aaret 1791 til 16/9-1829. Frå 1/8-1825 også møtebok

(Rekneskapsbok 1791-1829)

Rennesøe Kalds Skole-Forhandlings Protokoll 1830 – 25/9-1862. (Møtebok 1830-1862)

Forhandlings Protokoll for Rennesøe 4de indre Sogners Skolekommission 22/12-1862 til 24/1-1907.

(Møtebok 1862-1907)

Skolejournal Houskeneidets Faste Skole, (18/1 1859 til 7/7-1893) og

Protokol over Skolehold og Skolesøgning 1877-1889.

(Skuleprotokoll Hausken 1859-1893)

Protokol over Skolehold og Skolesøgning for Rennesøe Præstegjælds Sørbo Sogn.

Faste skole: 1884-1900.

Friskolen: 1884-1889.

Dagbog for Læreren i Sørbo af Rennesøe Præstegjæld 1876-1894.

Dagbog for Læreren i Sørbo af Rennesøe Præstegjæld 1895-1922.

Rennesøe Formandskabs Forhandlingsprotokol 1875-1884. (30/9-1884 saman med Mosterøy. 1884-1899 (for Rennesøy åleine)

ARKIVSAKER SOM LIGG PÅ VAULA SKULE, MOSTERØY

Protokol over Skolehold og Skolesøgning for Rennesøe Præstegjæld Askø Sogn Skolekredse:

(1869-1883)

1. Sokn
2. Askø
3. Rosnes
4. Omø
5. Bro

(Skuleprotokoll for Aske 1869-1883)

Protokol over Skolehold og Skolesøgning for Læreren i Rennesøe Præstegjælds Skolekredse:

1.KLOSTER (1885-1914)

Dagbog for Askø Sogns Skolekredse, Bro og Omø (1885-1898)

Dagbog for Kloster Sogn. Kloster Kreds (1890-1906)

Forhandlings Protokol for Mosterø Skolekommission (15/5-1885 til 13/5-1932)

(Forh. protokoll for Mosterøy skulekommisjon 1885-1932.)

Mosterøy Formandskabs Forhandlingsprotokol 1884-1900.

PRIVAT ARKIV

W.J. Hodnefields Livserindringer dat. 25/2-1879. Tileigna Christoffer Garmann,

Utstein Kloster. Denne boka er hos Eilert G. Skanke, Utstein Kloster.

David Edland si dagbok (om Landboforeningen) er hos Dagfinn Edland, Mosterøy.

STATSARKIVET I STAVANGER (S.A.S.)

Amtmannen i Stavanger Amt. Kirken og Skolen. 1720-1759 Pakke nr. 94.

Placat 21/7-1771 Sjøvæsenet pk. 97.

STATSARKIVET I KRISTIANSAND. (S.A.K.)

Pakke C 107

" C 110

" C 117

" C 125

Christianssands bispearkiv. Prot. 41

Biskop Sørensen visitasprotokoll 1812. A.VI.2.

RIKSARKIVET. (R.A.)

General-Kirke-Inspektions-Kollegiet.

Uprotokollerede Breve og diverse Documenter.

Norge vedkommende, 1734-1753.

Indsendte Visitasberetninger fra Biskopperne i Norge 1737-1775.

Aggershus stift 1738-67.

Christiansand stift 1738-72.

(General-Kirke-Insp.)

Karmsund pantebok Nr. 3. 1756-1782.

Fol. 230 b. 231

Kanselliet- Skap 16

Pakke 102

Konduite-lister, Visitas-beretninger 1775-1790

(Visitasberetninger 1775-1790)

Kancelliet, 1.Dept.-Henlagt og Uafgjorte Saker.

Visitaseretninger-Peder Hansen, 1802.

Kirke- og undervisningsdepartementet-Skolekontoret-Journalbidrag. D-Folkeskolevesenet-Skiping av faste skular, klokkargardar m.m. O-R 1830-1889 pk. 192.

(Skolekontoret-Skiping av faste skular, klokkargardar m.m. Pk. 192)

Indberetning om aftenskoler i kurset 1883/84 Ryfylke fogderi.

Skolekontoret-Skolestatistikk 1883 pk. 277.

(Indberetning om aftensk. Ryfylke fogderi pk. 277. R.A.)

Indberetning om aftenskoler i kurset 1887/88. Kirkedep. Skolekontorets-Skolestatistikk 1887.

(Kirkedep. -skolestat. 1887 pk. 269. R.A.)

UNIVERSITETSBIBLIOTEKET

Amtmann Lachmann: Underretning om Almuens Opløb udi Stavanger Amt..... 1765.

Manuskript, fol. No. 312.

BIBLIOGRAFI.

Parantesane gjeld avsyttningane i "Tilvisningar"

Almindelige Bemærkninger til Veiledning ved Opførelser af Almueskolebygninger i Landsdistriktene. Chra. 1863.

(Veil. ved Opførelsen af Almueskolebygninger i Landdistrikter)

Aurens, Ola (skriftstyrar): Rogaland Fylke gjennom 100 år. Festskrift til Formannskapsjubileet 1937. Stavanger 1937.

(Rogaland Fylke 100 år.)

Berg, Fr. A. Wessel: Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1815

Første Bind. 1660-1746. Chra. 1841

Andet Bind. 1746-1780. Chra. 1842

- (Kongelige Rescripter.)
- Boyesen, Einar: Kampen om en lesebok. Edda, bind 1. Oslo 1950
(Boyesen: Kampen om en lesebok).
- Boyesen, Einar: J.W. Cappelen. 1805-1879. Noen blad av norsk bokhandels og kulturkamps historie. Oslo 1953.
(Boyesen: J.W. Cappelen)
- Boyesen, Einar: Hartvig Nissen 1815-1874 og Det norske skolevesens reform. Bind II. Oslo 1947
- Bergsgård, Arne: Ole Gabriel Ueland og Bondepolitikken I og II. Oslo 1932
(Bergsgård: Ole Gabriel Ueland)
- Dokk, Trygve: Religiøs etisk oppseding frå Pontoppidans tid til våre dagar. Oslo 1929.
(Dokk: Religiøs etisk oppseding)
- Eidsvoll 1814 (Schnitler, Koht o.a.) Kra. 1914
- Faye, Anders: Christianssands Stifts Bispe- og Stiftshistorie. Chra. 1867.
(Faye: Christianssands...)
- Feragen, A.M.: Tilbagesyn paa mit Liv, med et blik paa folkeskolen før og nu. (Tillægshäfte til Norsk Skoletidende). Hamar 1904.
(Feragen: Tilbagesyn)
- Foldøy, Olav: Deknar og klokkarar i Jelsa 1650-1950. Den Ribergske skule: Ætt og Heim 1958.
- Golf, Olav: Opplysningsinteresser hos Hauge og Haugianerne 1800-1860. (Hovudoppgåve i pedagogikk) Oslo 1958.
(Golf: Opplysningsint. hos Hauge og Haugianerne)
- Gran, T.O.: Sandværs Saga. Andet bind. Kra. 1913
(Sandværs Saga)
- Grennes, Otto: Sundhetsstatistikk for norske folkeskoler. Iverksatt av Norges Lærerforening. Kra. 1911.

(Grennes: Sunnhetsstat. for norske folkesk.)

Grue-Sørensen, K.: Opdragelsens historie II. Gyldendals pædagogiske bibliotek. 1957.
(Grue-Sørensen II...)

Haugen, Johs.: Om folkeskolen i Førde prestegjeld. Bergen 1925.

(Haugen: Folkeskolen i Førde)

Heffermehl, A.V.: Folkeundervisningen i Norge indtil omkring Aar 1700. Chra. 1913.
(Heffermehl: Folkeundervisningen)

Hertzberg, N.: Bidrag til Lands-almueskolens historie i Norge. Tillægshæfte til Norsk skoletidende nr. 3, december 1900. Hamar.

(Hertzberg: Bidrag)

Hertzberg, N.: Pædagogikens Historie samt den norske Skoles Udvikling og Ordning. Kra. 1890.

(Hertzberg: Pædagogikens historie)

Holmsen, A. og Jensen, M.: Norges historie. Bind 2. Fra 1660 til våre dager. Oslo 1949.
(Holmsen og Jensen: Norges historie II)

Høigård, Einar og Ruge, Herman: Den norske skoles historie. Oslo 1947

(Høigård og Ruge)

Høverstad, Torstein: Bisp Peder Hansen og opplysningsmenneskene.

(Høverstad: Bisp Hansen og opplysn.m.)

Høverstad, Torstein: Norsk Skulesoga. Det store interegnen 1739-1827. Kra. 1918.

(Høverstad: Skulesoga I)

Haaland, Erling: John Rasmussen Haugvaldstad. Stav. 1959.

(Haaland: John Haugvaldstad)

Jørgensen, J.: Omkring 1739. Et bidrag til folkeundervisningens historie paa landet i Norge. Efterlatte optegnelser ved O. Kolsrud. Norvegia Sacra 1923. Kra.
(Jørgensen: Omkring 1739)

Neumann: Om Skolevæsenet paa Landet i Norge. Egeria I, bind 2. Kbh. 1805.
(Neumann: Om Skolevæsenet)

Nordang, Andr.: Gamle norske lesebøker. Heimen 1934-37. B.4.Oslo.

(Heimen 1934-37.)

Nordeide, Søren: Soga om oppseding og skule. Oslo 1951.

(Nordeide: Soga om oppseding og skule)

Norges offisielle statistikk A.No.1. 1861-1890.

(Norges off. statistikk)

Norges Lærerforening: Folkeskolelærernes økonomiske kår. Statistisk belyst. Kra. 1897.

Oftedahl, L.A.: Efterretninger om Rennesøe Præstegjeld i Stavanger Amt. (1817) Tidsskrift utgitt av Rogaland historielag nr.5, 1918. Stavanger 1918.

(Oftedahl: Efterretninger om Rennesøe 1817)

Ramndal, Lars: Universitetsfesten i Stavanger 1811. Rogaland Historielag Aarshefte 1921. Stav. 1921.

(Ramndal: Universitetsfesten i Stavanger 1811)

Rogaland Lærarlag 1850-1950. Bryne 1952.

(Rogaland Lærarlag)

Raabe, H.: Norges Folkeskolevæsen i hundrede Aar. (Kyrkje- og Undervisningsdepartementets Jubilæumsskrifter 1914. Kra. 1914.

(Raabe: Norges Folkeskolevæsen)

Sanderud, Roar: Frå P.A. Jensen til Nordahl Rolfsen. Oslo 1951.

(Sanderud: Fra P.A. Jensen til Nord. Rolfsen)

Skirbekk, Hårvard: Gamle skulehus. Utgreiing og fotografiar. Norges Lærerlags historienemnd. 1957.

Skrondal, Anders: Grundtvig og Noreg.

Kyrkje og skule. 1812-1872.

Norvegia Sacra 1929 B.

Bergen 1929.

(Skrondal: Grundtvig og Noreg)

Statistiske Tabeller vedkommende Undervisningsvæsenets Tilstand i Norge ved udgangen af Aaret 1837. Chra. 1840.

(Stat. tabeller 1837)

Statistiske Tabeller vedkommende Undervisningsvæsenets Tilstand i Norge ved udgangen af Aaret 1840. Chra. 1843.

(Stat. tabeller 1840)

Statistiske Tabeller vedkommende Undervisningsvæsenets Tilstand i Norge ved udgangen af Aaret 1853. Chra. 1857-58.

(Stat. tabeller 1853)

Stavanger amtstings forhandlinger 1862, 1882. 1868, 1874, 1884

(Stavanger amt. forh...)

Steen, Sverre: Det norske folks liv og historie gjennom tidene. Bind 5, 6. Oslo 1932

(Steen: Det Norske folks liv og historie B)

Stortingstidende. O.t. nr. 47-70, 1860. Chra. 1860.

Strøm, Boye: Topografisk-Statistisk Beskrivelse over Stavanger Amt. Kra. 1888.

(Strøm: Stavanger Amt)

Stueland, Arne: Soga um skulen aat bygdefolket i Kvinnherad prestegjeld fram til 1860. Kra. 1916.

(Stueland: Kvinnherad)

Sætherskar, Johs.(red): Det Norske Næringsliv. Rogaland Fylkesleksikon. Bergen 1950.

(Rogaland Fylkesleksikon.)

Thrap, Daniel: Bidrag til den norske kirkes historie i det nittende aarhundre. Biografiske skildringer. Kra. 1884.

(Thrap: Bidrag til den norske kirkes historie)

Tveteraas, R.: Hauges venner i Rogaland. Rogaland Historielag Aarshefte 1924. Stavanger 1924.

(Tveteraas: Hauges venner i Rogaland)

Welle, Ivar: Norges Kirkehistorie. Oslo 1949.

(Welle: Norges Kirkehistorie)

Aarrestad, Sven: Elisabeth Edland. Et liv i det godes tjeneste. Kra. 19

Skolehistoriske aktstykker

Forordning om Skolerne paa Landet i Norge og hvad Klokkerne og Skoleholderne derfor må nyde. 1739-

Instruction for Degne, Klokkere og Skoleholdere paa Landet i Norge. 1739.

Placat og nærmere Anordning Angaaende Skolerne paa Landet i Norge. 1741.

Lov angaaende Almue-Skolevæsenet paa Landet i Norge. 1827.

Plan, hvorefter Undervisningen og Disciplinen i Almueskolerne paa Landet skal indrettes, og Instrux for Lærere ved Almueskolerne. 1834.

Lov om Almue-Skolevæsenet paa Landet. 1860.

Lov om Folkeskolen paa Landet. 1889.

Vedlegg.

PLAN FOR SKULEORDNING I RENNESØY PRESTEGJELD 1742

Vaare regenters Retfærdighed og Lempfældighed er de støtter hvorpaa Landets timelig, aandelig og til dets evige velfærd hviler, hvorfor Pligtfyldigen gøres retfærdigt og Gudfrygtig gjør vaart Fædreneland Lyksaligt, vaar fromme Fader som er Kirkens omhyggelige skriftefader, lade sit ... Regiment være temperet med Retfærdighed og Lemfeldighed, begge disse, som de for Salomons Tempel var saa ... sider i ... som deres Majestets Læmfældighed i sit kongelige og Christelige hjerte, udaf hvis overflødighed til Guds æres fremme, Guds Kirkes beste Kierketjeners hjælp og glæde, udkommer saa, mange vidkiærhed og Gudelige Forordning. Blant almuemand, bør indbringe et om anholdelse og Forordninger om Scolers opførelse og Scolevæsenets Fastsettelse paa Landet i Norge hvis Hellige vilmed er ønskelig saafremt der eksisterer aandelig vækst i sær med henseende til Scolegang bliver de huge.... ogsaa....

Intet kunde da været nærmere, intet til Christi Kirkes opbyggelse tienligere, end vaar velsignede Konges Gudelige Forordning om norske Scoler af 23 Januarg 1739. Men da den indeholder vanskeligheder i enkelte omstændigheder indtraadte en ny Kongelig Forordning allernaadigste Moderation af 5 te May 1741 hvorudi Kongens Lemfeldighed i henseende til Undersaatternes Lydighed og den ganske særlig til vedkommendes egen Samvithighed.

Af ... Lydgidhed af Forordningens 3 Punct følger da herved til Approbation min ringe Betænkning, andgaaende Scolevæsenets Fastsettelse udi det mig Allernaadigst Anbetroede Rennesøe Kald som bestaar af 5 Sogner alle paa plaserede Øer Beliggende, og med vanskelige Fiorde omringede.

1.	Houschen Hovedsogn der har 22 Gaardmend 50 Decimantes					
2.	Sørbøe Annex	"	"	12	"	25 "
3.	Ascøe Annex	"	"	9	"	31 "
4.	Udsteen Closter	"	"	5	"	13 "
5.	Hviddingsøe Annex	"	"	6	"	10 "

54 Gaardmend 129 Decimantes

Hvad de 4 første Sogner: Houschen, Sørbøe, Ascøe og Closter anbefalinger, ligger i en Kvadrat ikkun en – ½ Miil og mindre fra hinanden, af 1 til 1 ½ Miils distanse fra Stavanger, da hver af disse Sogners Gaardbrugerens Mend, baade at besørge sine egne Børns saa og bekoste de fattige Børn Scolegang, hver for sit Sogns fattige, hvad enten de sender dem til Stavanger at oplæres eller hente Skolemesteren hjem til sig i huset.

Skoleholder eller Omgangsskolemester Kand paa disse seprarende Øer ei med saa god Frugt og Fremgang være Constitueret dels for medelst Fjordenes Vanskelighed, dens stormende Høster og kolde vintertier til vanskeligt enten for Skolemesteren til Børnene at komme eller for disse til hannem. Dels for medelst Indbyggernes faste modvillighed til at forunde saadan Carl med fornøden Kost og Brændefang etc. De har tilsvarende krindløse, og gandske vist ingen Herligheder, ingen Huuse, ingen udgifter for og Trang til Sckole, saa er det hvor Bonde skal tage sin Skat, Landskyld, og finde fornøden til det daglige Huusholdnings udkomme. Og saa naar vanskelige Avlinger som indtræffer Guds villie at saadan har her været, da holdt det mange betrædeligt nok at subsistere med Gaarden, som maa give til deres Mind-Portion især naar der til Tider er med stort børnetal befænget.

Her er i mit Kald ere ikkun faa gangske fattige Børn, ligesom her af mangel paa Brændefang, kand sig vanskelig undsætte mange Husmænd som ellers paa det faste land hvor næringen kand være bedre for dem og blaad faa af herboende Husmand er saa vederhæftige selv at bekoste deres Børns Sckolegang.

Den Tilvoksende Ungdom her i Kaldet, der ei alle kand Læse i Bog, er ei talrig men at Præsten som habil og vigilant Degns hjælp ganske vel kand overkomme deres undervisning naar til befalet Confromation skal prærereris.

Imidlertid maa sig til samtlige Ungdoms faste Ydmygt proponere efter det, sognefolkets slette tilstand formaaer ei nogen omgangsskolemestere at underholde, og disse 4 sogners Ungdom kan vanskelig afholdes uddelt i Distrikter da det til Informationens Lykkeligere fremgang indføres og jæfnligen hvistfornøden at Øfrigheden vilde beordre 2 Møder om Ugen for Degnen og skal af Ungdommen paa hver Gaard af Præsten Udnæfnes, hver onsdag og løverdag fra Michelsdag til 1. Søndag i Faste, saa efter en Uges mellem Vaarvinden og Høstvinden. I fasten paalægges at møde i Kirken under Prediken saa at er distrikte Undgom møder Onsdage 2 det distrikt Løverdag, 3 de district andre Onsdag og saa fremdeles indtil det gaar.

Efter slig Inddeling i Distrikter, eller Bygdelag bliver ikkun et møde maanetlig til ingen hindring for Ungdommen eller den Forældre og Husbonden.

Derfor skulde Degnen og Ungdommen hver Søndag bekomme til Catechisetionstid efter Prædikken indfinde sig for Præsten med betenkning for hvad de foregaaende Uge har læst og lært, samt kunde forelægge dem hvad andre nødvendige ydelser de i deres lærdom skylder til nærmeste maanedes møde, ialfald at der sig ud spørge.

Som efter dette maatte Præsten i sit embedes Pligt særlig at indfinde sig til den Gaard som Ungdommen var tilraadet at møde, baade for at adhøre Degnens Methode til at Informere, saa og annimere de Unge til Lydighed og Lærvillighed.

Fra disse skulde den Confirmerede og andre Udgifte som har været til Gudsbord og exempelvis hvad erfares, alt for mange efter Confirmation og Altergang siden har forsømt Catechisationen, forglemme Catechisme og agtet derefter Bogen som en unødvendig eiendom, dermed at de da enter søger til andre Handlinger eller ei lægger sig god formaning til eftertanke, og bøn om at der i kommende Tider skulde udnytte Lærdommen, samt ligesom de ved sin dimission fra Præsten maatte valediere Bogen, og de ved Confirmation skulde bevart saa Confirmerede i Lærdommen at de senere, og utden Repition og det indplantede aldrig kunde exstirperes.

End var det hellig at den uden billige Aarsager absenterer sig fra dem tilsagde Møde, bleve mulkterede med 2 skillings ærlæggelse til Scholcassen for hver gang hand eller hun ei er tillært, det vilde føre til Foragt, og vilde forøge forbrydelsens Grovhed.

Ei heller ubillig at de i distriktet boende Mænd Alterverede med hinanden at give Degnen et tarvelig Middagsmaaltid hver dag hand for den Catechisme samt er ham behjælpelig naar han refser, med Skyds frem og tilbage. Hvilket alt er taaleligt, og kand uden nogen forarmelse da afstanden fra hans Hus til hans district ei er af længere vei end han jo ogsaa Vinters da, kand om morgenen fare fra sit hus og adfinde sig for sit embede, og være hjemme igjen. Er det til Lands ei Udgifter fælder Sagen, hand ingen vanskelighed, for brug af Apostlenes Heste, da der jo paa Rennesøe er saagodtsom ikkun en Sabbats reiselengde at færdes paa. Præsterer Degnen noget ved Ungdommens Pligtige og opbyggelige forelæsning, findes det vel dermed Gunstig og Øvrigheden det retmæssig at hans Løn i andledning af Scholeforordningen forbedres saa at i det sted Degnen her før faar ikkun 2 sk. af hver Mand, kand da blive dobbelt saa meget af hver Gaardbruger og at faa de faste skilling af hvert Barn som hand til dets forestaaende Confirmation hidtil med møie har faaet ind.

Dette Forslag som berører bemeldte 4 Sogners Situation er baade gavnligt og nødvendig der som Øfrighed bifalder betydningen og glæder sig i det faste Haab at Deres høiærværdighed Biscoppen og Deres Velorværdighed Prosten skal paa sine Visitaser deraf fornemme frugterne. Hviddingsøe Annex er længst Beliggende baade fra Præst og Degn 1 Miil og vid Havet fra de andre Kirkesogner hvor de andre nævnte sognefolk uforudnævnt, som nogen Gudfryktige skikkelige og til end mer oplyst almue, hvor Forælderne har baad Guds

Kundskab og Kiærlighed saaledes ogsaa hvad got exempel, gavnlig formaninger og betimelige forelægninger indplantes i deres Børn.

Serligt minder saasom dette Lands Indbyggere til der af historiens skrift belyser mange fremmede tjenere der indkommer til Dem fra andre Menigheder og samtaler af samme fornemmer meget til deres Barns lærdom og Christendomsstykkers grunde. Des foruden om Forældrene lærer Børnene at læse i en Bog, gaar de dog siden om Lærdom er fornøden, at forklare i rigtig Grad det læste, Særlig naar de anmelde sig til Confirmation og dette særlig nogle, om ei alle, de Børn og Forældre bekvemme til, saa er og Distanceen mellom dem og Præsten samt den paa Rennesøe boende Degn, saa lang, at der kand ei for nogen af os give nogen manuduction uden hver 5. eller 6. Uge, da der holdes Prædikke, og hva Grund kand 1 times forelæsning hver 6. Uge bygge til Lærdom vid saadan.

For hvilke undere kand mange Ingenius eller Juridicum finder varighed i at strax staa i den grad fast hva der kand være sagt?

Jeg priser Guds Sandhed og efter nogle Aars erfaring altsaa kund Guds Kundskab bør læres rigtigere paa dette Land blandt tjenerne og særdeles deres Børn. Dersom det maatte behage Øfrigheden at Constituere paa Præstens Forslag en Scholemester til Hviddingsøe, som der kunde have sit tilhold og tillige være Degn der til Kirken, og nyde hvad Degnen der faar tillige, men der som til hans ophold dette blev utilstrækkelig, skulde han nem faae nødvendig tillegg i Lønningen ved Almuens og Præsten overveielse med hindanden, da Hand og udenom Schole-Tiden kunde have god Jelp til Næring af fiskerne.

Samme Person kunde paa Søn- og Helligdage da ingen Prædikken vare der ude, læse Evangeli Forklaring af Huus Postillen for almuens i Kirken. Hvilket arbeide Præstens Medhjælper hidtil har fast uden Belønning. Og efter Læsningen med Degnen tilhørende Pshalmers Sang. Catechisme for Ungdommen 1 time om Vinteren og 1 time om Sommeren. Og saa en til de andre 4 Sogne værende Degne skulde ikke ved Hviddingsøe sogns bortgang fra sig, miste sit Brød nogen afgang kund naar hand med forplasserede Ungdom holder Møde og herfor tilbørlig regulaire det hand med Hviddingsøe mister, hand mer letterlig igjen erakter noget af disse 4 Sogners Scholecasse.

Scholekassen.

Hertil kommer Kirekeiernes andtatte Quantum 2de Ort af Houschen Hovedkirke og 16 skilling af de 4 Annex Aarligen. Dertil Collecter Aarligen, lyspenger. Min andel som offer i dette lidet Kalds faa Integter, og mange Udgifter, endog til mine egne Børns Scholegang, kand ei blive mer end 1 Rigsdaler aarlig, nemlig 1 Ort til Hovedkirken og 16 skilling til første Anne Scholecasse. Herfor kunde nogen som tjener for fuld Løn give 4 sk. eller 5 sk. til Scholecassen.

Collect til Cassen helst ved Maria Bebudelses Tid da pligter tjenestetagende og annæmme sin Løn lovformelig indkrevet. Enhver Casse bliver at betiene af nogen af Sognets betryggende Mænd som kand skrive og holdt rigtig Bog over Intect og Udgifter og hertil saadan Mand som paa en Gaard at træffe kunde det blive Cassen til fordel om Sognemændene kunde alternere med Husholdelse og paa det dertil bestemte Maade skulde finde sig hermed uden redebon befænget Udgift til vederlag for opsyn og overpaa give fuldgod forsigtighed tilkiende. Ellers skulde Casseholderen for Cassens tilstand aflægge til Præstens Medhjælper sandfærdigt Aarsregnskab.

Disse mine enfoldige Forslag andgaaende Scholevæsenet og det giennemførelse som er mig Anbetroet Ungdommens Indretning som ydmygt oversendes til høistbydende behagelige Resolution. Hidtil og fremdeles i Suganidrasus (s. 244) korte Tid er og bliver min inderlige Bøn for Guds Kirke, us ustandselig for Zion, at Herren vid sin Naade vil opbygge og udbrede dens Grændser. For Guds Salvede, Kirkens Høiste Fader, den Zion Konge vil stadfæste Hans Kongelige Throne, velsigne Hans Mænd og alle hans Gudelige Forordninger, saa vaar Gudlige Øvrighed gives Lyksalig Fremgang til alle Deres Høivigtige Forordninger.

Endelig for mine Medarbeidere og mine Børn at findes værdige til at arbeide i Hans Vingaard, vil Selv naadelig til vaar krankelige planter give Væksten. Saa at finde Naaden planter Gud, saa Væksten og vi omsider naar denne stridende Kirke skal opløses maatte findes plantet for Guds Herligheds Andsigt i den Triumferende, det Himmelske Paradis.

Housken Præstegaard

den 30te July, 1742.

Søren Hielm

Framlegga frå prestene i prostiet er godkjent av Amt. De Fine 13. september 1742 etter tilråding av prosten Winther. I si påskrift seier prosten at det sikkert er sant når prestane (de gode Mænd) meiner det må "vises Skaansomhed" ved gjennomføringa av "Placat 5. May 1741", at "det ikke anderledes kand være I henseende til Situationen".

Underskrive av Winther 12. sept. 1742

SKULEFUNDASEN 1754

3/9-1754, den almindelige Plan og Indretning om Skolevæsenet udi Stavanger Provstie.

Endskiønt den tilform i Prostiet efter Kongl. Allernaadigst Befaling er givet en slags Indretning til Skolevæsenet udi Stavanger Prostie saaledes at hvert Præstegield skulle have sin Indretning for sig selv, hvilket er formet af den daværende Amtmand Herr Justitsraad De Fine som af Stiftets Øvrighed og af Dem er bleven apprøbert. Dog som man maa finde ganske utilstrækkelig til at naa det Maal og Ønsker, som saavel i den Kongelige allenaadigste

Forordning af 1739, som den i 1741 aller naadisgt indgivne Placat lægger for Skolevæsenets Istandsættelse i Norge, intenderes og sigter til, nemlig Ungdommens Grundige Undervisning, udføres saa fornødne, men dog for alt mange, høyst savnede Saligheds Kundskab naar høyedle og velbaarne Herr Amtmand De Tillisch som dette Steds Høytforordnede Provst og Magister Claus Winther, Provst over Stavanger Provsti og Sognepræst for Stavanger og Ranneberg Menigheder ligemed Præsterne udi Prostiet som alle være nærværende.

Saa og Kongl. Mayst. Foged over Ryfylke Fogderier ved Ædle Christopher Garman nævnt i Conferense med hverandre til sammen paa Kongsgaarden her udi Stavanger den 3de September 1754, og med hinanden overlagt, hvorledes det saa fornødne Skolevæsen paa bedste Maade kunde indrettes og sættes i stand udi Stavanger Provstie, saaledes at i dette Provsties Præsteskab kunde have saa meget Egalite og Lighed i Ungdommens Undervisning, saavel i at læse som at lære at kiende den Treenige Gud til siden at være præparerede i Den Hellige Daabs Løfte kunde siges frem. Og paa samme tid give efterfølgende Præster til mindre at indstudere og fastsætte:

1.Om Skoleholderne.

Hvor mange det skal være i et hvert Præstegield og hvor stor deres Løn skal være: Udi Stavanger Præsteskab bliver 2de Skoleholdere nemlig en i vaar Frue Sogn og den anden i Ranneberg Annex. Udi Rennesøe Kald tvende. Udi Strands Kals trende, nemlig 1 i Strands Hovedsogn og 2de i Hølle Annex. Udi Findøens Kald bliver ligeledes tvende Skoleholdere.

2.Enhver af disse Skoleholdere nyder for det første en Løn aarlig 10-12 Rd., dog ikke kommer, alt arbeide med Ungdommens Undervisning og falde tørt og vanseligt uten at nogen Skoleholder bliver erstattet noget andet sted, hvor Sognet og Ungdommen skal undervises, maa hand lade sig finde med mindre Løn eftersom Sognepræsten finder billigt. Den ommeldte Løn bliver dem aarlig betalt inde tvende Terminer, nemlig straks før Juul og straks før Santhanstid.

3.Skal Skolholderne i den Tid hand gaar omkring i Bygderne og paa Gaardene for at Undervise Ungdommen efter Skoleinstructionens 23 Post, saa skal hand ha hver Indfordringsskab, værelse, seng, samt Kost og Varme, dog saaledes som almuen alt formaar, og til Skoleholderens efter Placat 5te Post skal antages, saadan som enhver tid er anvendt til Bøndernes Kost og Levemaade, ligesom Skoleholderen saa længe hand staar i sin Tieneste nyder den Frihed som Skole-Indstruktionens 23. og Forordningens 10. Post tilholder.

II. Om Skolecassens aarlige Indkomster hvoraf Skoleholderne skal Lønnes, om fornødne Bøger kjøbes til Skolen og alene til fattige Discipler.

1. Enhver Jordbrugernde, enten hands Brug er stort eller lidet, enten hand haver Børn eller ikke, indbetaler aarlig til Skolecassen 10 sk. Dem ærnære sig af Skibsrederier 16.sk. Husmand og Inderster, ingen uden almisser indtagende, betaler aarlig 4 sk.

2. Den Sognet Lønnede Visiterer, Gæstgiverier eller betaler aarlig 1 Ort og 8 sk. eller noget efter hvers Leylighed og skriftligen har faaet udtryd herfor.

3. Hvor meget der skal svares aarlig af de Gaardeiere som Proprietairer Kaldet, kand deres tjeneste endnu ei fastsætte men først være til enhvers Gavmildhed og Gudelige Hiertelag i mod saa nyttigt og til fulde ei være i opbyggelse fornøden, hvad da og i alfald, de skulde binde sig aarlig til Skolecassen og endmere, endskiønt deres Tienestfolk ikke maatte være frie for at yde Skolen, naar slik maatte erholdes.

4. For hver Hovedkirke paa Landet betales der 2 Ort, af hver Annex 16 sk., alt efter Ligning Anno 1740 den 6 Augusti er givet af Stiftet, Forøvrigt i følge Skoleforordningens 33 Post ligeledes bliver og efter samme Forordning 34 Post alle Lyseholder Penge inntekt til Skolecassen. Fristen for indbetaling fra Forordningens Publications Dato, har at bli bestemt at Kirke-ejerne siden den tid ikke har forordnet Lys til Kirkerne, men betale til et hvert Præstegields Skolecasse.

5. Det vilde og blive en god Hielp for Skolevæsenet, om och Tavle Penger som hidetil var blevne sendte til Christiansands Latin Skole, maatte efter Placatens 1ste Post herefter komme ethvert Præstegields Skolecasse til nytte.

6. Enhver Degn eller Klokke paa Landet som af ham eller andre eragtes antagen at være tillige Skoleholder, betaler aarlig til Skolecassen 1 Rd.

7. Betaler og enhver Præst noget aarlig til sit Calds Skolecasse, nemlig Provsten Magister Winther betaler aarlig 2 Rd. til Vaar Frue Sogn. Herr Hamstrup 2 Ort og 16 sk. til Vaar Frue Sogn og 2 Ort 16 sk. til Ranneberg. Og Klokke Smidt 2 Ort til Vaar Frue Sogn. Herr Stabell 1 Rd., Herr Krogh 2 Ort, Herr Steenbloch 2 Rd., Herr Hielm 3 Rd., bestemt for enhver af dem aarlig til sit eget Præstegields Skolecasse.

8. Hvilke Inuleter og Pengebøder hvorom der findes i Forordningens 32 Post, saa og af dem som vise sig gienstridige og modvilligen tage imod Skolevæsenet samt at underholde af Skoleholderne, og forsømmer sin pligt for sine Disciple, kommer det alt sammen sit Præstegields Skolecasse til nytt, ligeledes den i Forordningens 32 Post ommeldte Kirkepenge med videre.

9. Efter Forordningens og Placatens 3de Post bliver saaledes Tieneste Piger som Tieneste Drengene tilholdt at yde aarlig til Skolens Casse noget. Man da mand endnu ikke tilfulde kand vide Cassens Indkomster eller Manko, maa det forblive hermed indtil videre.

10. Ommeldte Penger eller Aarlig Contigent betales af enhvers vedkommende udi 2det Terminen, nemlig en halvdel ved Michaelis Tid og en halvdel Paasketid og efter Placatens 4de Post i ethvert Sogn paa Landet, indkræves af 2de dertil beskikkede Mænd. Dette kand antages som i saafald Stricte skulle yde och erholder Friheder som kommer samme hand der gjør Regnskab til Præsten og tillige indbringer en Liste paa modvilliges restante hvilket Præsten siden sender til vekommende Øvrighed, som besørger det udestaaende inddrevet efter Placat 4de Post.

11. Paa det, at ikke saa nyttig verk længere skal blive udsatt, bliver nu paa førstkommende Michelis Tiid at indkræve et aars Skoleløn hvoraf saa hver Skoleholder til Juul nyder halvaars Løn om fornøden Bøger Kiøbes til Skolen og til fattige Disciplers støtte.

III. Om Skoleholderne og deres Pligt og Embede.

1. Ingen maa antages til Skoleholder uden hand af Præsten eller Provsten findes bekvemme og dygtig: At hand først forstaar at læse rent og tydelig indem Bøgerne, have enforldig dog tydelig Forstand paa Caatechisme Forklaring og salighedens orden og til lige kand nogenledis skrive samt finde beqvem til at lære og undervise. Dernæst maae hand være af Christeligt og ustraffelig Liv og Levnet og bevandt til den Kost og Levemaade som holdes paa Landet.

2. Saafremt Præsten bestem af Prædikestolen giver hvad Tid Skolen skal holdes paa enhver Gaard i Bøygden, maa Skoleholderen strax forføye sig ved samme og samle til sig alle Børn som fornemmelig kand komme til Skolen om Morgen og hiem igien om aftenen. Skulde der findes saadanne Forældre som for længere vei vilde sende sine Biørn til Skolen for at blive over om natten, maa hand ej erklære sig villig imodtage samme Biørn til Undervisning, men saadanne Forældre skriftlig forelægge derom.

Skoleholderen forbliver og paa det samme stæd, indtil hand er tilsagt af Præsten at flytte til et andet.

3. Enhver Skoleholder bør føre nøye Indseendte med at ingen af de Biørn som bør søge Skolen ickun af billig Aarsag bliver borte. Og paa det hand for en hver hand finder Forsømmelig borte, bør hand være forsynet med et paa Biørnene.

Befindes nogen uden Skællig Aarsag at forsømme Skolen, maa hand først skrive i skikkelighed derom og formane Forældrene til at slig ikke jentages. Endeligen hand for Præsten som forføret med saadanne modvillige Forældre efter Forordningens 17de Post, her befordre Skoleholderen sælf at see igennem Fingre med forsømmelige Biørn og

modvillige Forældre, bliver hand derfor tilholdt og straffed efter Skoleforordningen og Instructionen.

4. Ingen Skoleholder maae trække nogen betaling for Biørnernes Undervisning end den tilstaaede Løn med mindre nogen skuled enganere særdeles Undervisning for sine Biørn i at skrive og Regne, da som i saafald nogen slig kunne formodes. Dog maae at de andre Biørns Undervisning ikke forsømmes, og at de der antages til at skrive, maa være vel bevandret i Christendommens Kundskab.

5. Saalænge Skoleholderne opholder sig paa Gaardene i Bøygden, er hand efter Instruktionens 22de Post paa alle Søn- og Helligdage, der ingen Tieneste er ved Sognets Kirke sammen samle ey allene unge menn og gamle til det stæd hovr hand er og da først synge med dem aandelige Pshalmer, og endeligen tillige læse den sædvanlige Textes Forklaring af en Huspostil og synge Pshalmer og endelig til sidst holder hand en foldig Catecisation for at yde Tieneste i Sognet.

Møder hand til Kirken og der samler de unge Biørn, skal de med ham passende opføre sig i Guds Huus og er ham behjælpelig med at oplæse Pshalmerne.

6. Den almindelige Skoleholder Tiid bliver fra Micaelis undtil Paaske eller til Vaarvinden. Siden begynder Skolen igien fra Vaaren indtil Slaatten. Men paa den Tiid Bonden er i Vinden bliver for det første ingen Skole holdt. Indhøstens Tiid maa Skoleholdere være tilladt med sit arbeide paa landet at anforordne sig noget, naar hand ikkun med Ungdommen Flittigen gaar til Kirken.

7. Hvad videre angaar en Skoleholders Pligt i sit embede fordres hand skal forholde sig med Lydighed mod sine Foresattes Øvrighed, medsynderlig omsorg for Børnenes Undervisning ved at foregaa dem med Christelig Levnets Compas, samt, hvorledes hand om morgenen skal begynde Skolen med Bøn og Guds Paakaldelse og ligeledes med Madbøn, alt dette kand findes af Skole Instructionen, hvorfor og en hver Skoleholder maa fortienes med et Copie af den samme at hand kand erfare hvorledes hand i sit Embede sig haver af forholde.

IV. Om Præstenes Tilsium med Skolevæsenet.

1. Enhver Præst har først og fornemmelig at antage til Skoleholder den der har beskaffenhed hvorom tilform er omtalt i Sognepræsten, kand føre nøye indseende med at Skoleholderen med raad og Understøtning om nogen Vanskelighed skulde møde ham.

2. Paa det at det bedre kand ske andsetter Præsterne Medhjelpere som i sit District lade oppsøge Ungdommen fra 7-8 Aar og søger saa mange hand erfarer at søge Skolen endog om hand har været til Confirmation, derom hand ei kand læse i Bog hvilket Recomanderes til Skoleholderen at hand deraf bedre kand faae hand paa et fast stæd for at imodtages til Undervisning, og tillige oplade hans sind til ikkun mer forsømmelighed.

Item ingen Børn som ere under 7 Aar bør søge Skolen, uden naar han er kommet til skiunsomhed at hand lærer at kiende Bogstaverne, dog ikke eftere end Skolen holder paa med samme for de andre.

3.Præsterne skulde Flittig besøge Skolerne for at erfare Skoleholdernes Flid og Vindskibelighed og ei indgive forfremmelse med mindre hand findes skikket, og kand være nyttig, om end ringe, bliver tilholdet at tage Skrivebøger med sig til Kirken og Prædiken saa at Præsten særdeles om Vinteren, naar ingen Catecisation holdes, kunde erfare Kundskaberne.

4.Saa ofte Skoleholderne skal flytte fra sin Gaard i Bøygden til den andre maa Præsten gjøre samme bekiendt af Prædikestolen saa at Undervisningsstedet kand være vidende om baade hvem der skal tage ham i sit Huus saa og hvad Ungdom paa samme stæd skal søge Skolen. Og for Præsten tillige at see til at Skoleholderen længst holder sig paa de stæder i Bøygden, hvor det skiønnes mest fornøden, dog saaledes at alle i almindelighed kand faae støytte af ham og at hand ikke snakker indbyrdes om de andre.

5.Om nogen skulde væрге sig vid at tage Skoleholderen i sit Huus, efter Præstens tillysning, eller være modvillig mod at sende sine Børn, maae Præsten først lade dem advare om sin Forgaaelse og hvis samme ikke kand erkjendes, handles med saadanne modvillige efter Forordningens 17de Post og afkræves en Skat at indrives.

6.Om nogen skulde tilbyde sig at vilde besørge sine Børns Undervisning kand samme tillades, dog med det vilkaaer at hand først giver sin aarlige Contigent til Skoleholderens Løn og Skolehold. Da der er høyst fornøden at hver Mand bærer Byrden med den anden, samt bør de anmeldes for Præsten af hvert Børns Foreldre at Præsten maa examinere samme hvorom hand dertil findes at Børnene tiltager i sin sande Kundskab. Det samme maa og staae, om Forædrene self vil undervise sine Børn.

7.En som fornemmer sig saa vidt at være kommet i Christensome Kundskab at hand kunde fritages fra længere at søge Skolen, maa paa tid og stæd, om Præsten tilspørger, møde i Skolen en eller tvende gange om Ugen for at lade sig overhøre af Skoleholderen, hvor vidt og hvordan hand befinder sig i Christendommens Lærdom.

8.Da enhver Præsts hensigt maa være at Guds Saliggiørende ords Kundskab kand komme tydelig udi Menighedne, maae Klokkerne over alt paa Landet, om de ere Skoleholdere eller ey, tilholdes, saa vidt mulig er, ikke at forsømme en tilbørlig Catecisation for at for at Unge kand andmelde sig eller atrående sig til Confirmation.

9.De fornødne Bøger til fattige Børn, Huspostille og Bibel, Men for det første Det nye Testamentet til enhver Skoleholder skal købe af Skolecassens Penger maae Præsten see til at samme Bøger paa en fin Maade indbindes og Bøgerne ikke uden til grundig fattige Disciple udlaanes. Ligeledes og at Skolens Bøger ikke fortabes eller bortkommer. Og maae saadann

fattige Børn siden maatte enten flyttes bort i andet Sogn eller kommet saa vidt at de kunde fortjene noget, skal de enten levere Bøgerne tilbage, eller og købe andre hvors stæd.

10. Paa det at alt kand gaa ordentlig til maae enhver Præst i sit Præstegield betiene Medhjælperne eller Oppebesvarelse Mænderne med en Liste paaskrevet navnene, af hvilke enhver især skal indkræves Penge til Skolecassen inden sin Direction og Tilsyn, modtage Skolens Penge af vedkommende, og derfor qvittere, betale Skoleholderen sin Løn, købe fornødne Bøger og holde rigtig Regnskab over Indtægt og Udgifte, hvilket Regnskab hand engang om aaret, nemlig strax efter St. Hans da indsender til Provsten som baade self skal eftersee alt og tillige fremvise det for Amtmanden.

Skolerne tager over alt sin begyndelse udi første Uge efter Michaelis dag. Paa hvad Dag og Gaard skal nærmere betientgiøres af Prædikestolen og efter denne Plan bliver Skolevæsenet i alle Provstiets Præstegield.

Godkjenning

Den Skoleunderretning fra Stavanger Provsti bliver hermed approberet udi alle dens Poste og Pungter, til alle vedkommende ærbødige efterlevelse. Og som den Afskrift bliver efter Dags Orginalen, der i stæden for den nubemeldte, henlagt udi Stavanger Amts Archiv. Saa vil det paaligge Provstiet om at besørge vedkommende Skrivelse fornødne riktige Orginal Poster og udskrifter videre sendt til Deres vedbørlige efterrettelighed; Ligeledes og samtidig at opfordre om videresendte Afskrifter her af til forvaring udi Stiftet.

Christiansand 13. januar 1764.

Adeler

Stiftamtmand

Ole Thideman

Bisp

Distriktsinndeling og krinsskipnad

1. På slutten av 1700-talet tre lærarar. Distriktsinndeling ukjend.

2. .Sokneprest Heiberg sitt framligg 1801. (Ikkje vedtatt).

1. Distrikt. Ullesnes 2 veker, Nordhus 2, Mehus 2, Østhus 2, Skjørvestad 2, Brimsøe 2, Gangenes 2, Hegland 4, Ask 2, Hodne 2, Rolaldstad 2, Førsvoll 2, Bjerga 2, Sel 1, Dale 2, Vig 1, Berge 1, Dalaker 1, Austbø 4, Eltarvåg 1, = 37 veker. X)
2. Distrikt. Rosnes 2 veker, Vareberg 5, Hegreberg 3, Bru 4, Sokn 4, Akse 5, Vaula 2, Dysjaland 2, Voll 2, Hodnefjell 4, Kåda 1, Haugvaldstad 3, = 37 veker (Haugvaldstad delt).
3. Distrikt. (Kvitsøy). Ystebø 2, Håland 4, Meling 4, Naustvoll 3, Nordbø 4, Austsida 4, Reianes 4, Bø 3, Voll 2, Galta 4, Risa 3, = 37 veker.
4. Distrikt. Seglem 1, Steinsland 1, Stokdal 1, Hommersvoll 2, Sørbo 4, Ertenstein 2, Nordbø 6, Håvarstein 3, Helland 6, Litledal 2, Asmarvik 2, Haugvaldstad 1, Finnesand 1, Garmanslund 1, Sorgenfri 1, Kloster 2, Fjøløy1, = 37 veker.

3. Frå 1813. 4 lærarar. Truleg har distriktsinndelingane vore slik sokneprest Heiberg gjorde framlegg om.

4. Distriktsinndelingane frå 1825.

1. Distrikt:

1. Rode: Håvarstein 3 veker, Vik 1, Berge 1, Dalaker 1, Austbø 4, Eltarvåg 1, Nordbø 6, Ertenstein 1, = 18 veker
2. Rode: Sørbo 4, Hummervoll 2, Stokdal 1, Steinsland 1, Risa 3, Asmarvik 1, Voll 2, Galta 6, = 20 veker-

2. Distrikt:

1. Rode: Ullesnes 1, Nordhus 2, Mehus 2, Østhus 2, Skjørvestad 2, Rolaldstad 1, Hodne 2, Aske 3, Hegland 4, Gangenes 1, Brimsøy 2, Førsvoll 1, Bjerga 2, Sel 1, = 26 veker
2. Rode: Dale 2, Hausken prestegard 1, Helland 6, Litledal 1, = 10 veker

x) Namna er normaliserte.

3. Distrikt:

1. Rode: Rosnes 1, Vareberg 5, Hegreberg 3, Bru 5, Sokn 4, = 18 veker

2. Rode: Aske 5, Vaula 2, Dysjaland 2, Voll 2 = 11 veker

3. Rode: Reianes 4, Bø 3, Seglem 1 = 8 veker

4. Distrikt:

1. Rode: Hodnefjell 6, Kåda 1, Haugvaldstad 4, Finnesand 2, Kloster 2, Sorgenfri 1, Fjøløy 1 = 17 veker.

2. Rode: Kvitsøy 4, Nordbø 4, Meling 4, Håland 4, Ystebø 4, Hvidding 3, = 23 veker.

5. Distriktsinndeling frå 1836.

1. Distrikt: Håvarstein, Vik, Berge, Dalaker, Austbø, Eltarvåg, Nordbø, Ertenstein, Hommrevoll, Sørbo, Steinsland, Stokdal, Risa, Asmarvig, Litladal, Helland.

2. Distrikt: Ullesnes, Nordhus, Medhus, Østerhus, Skjørvestad, Roaldstad, Hodne, Ask, Hegland, Gangenes, Brimsø, Bjerga, Sel.

3. Distrikt: Rosnes, Vareberg, Hegreberg, Bru, Sokn, Aske, Vaula, Dysjaland, Voll, Galta, Reianes.

4. Distrikt: Utstein Kloster, Fjøløy, Finnesand, Haugvaldstad, Kåda, Hodnefjell.

5. Distrikt: Kvitsøy.

6. Frå 1842 vart Kvitsøy skilt ut. Ein fekk då desse distrikta:

1. Distrikt: Håvarstein, Berge, Vik, Dale, Sel, Hertil alle gardane "Innakleiva".

2. Distrikt: Rosnes, Vareberg, Hegreberg, Bru, Sokn, Aske, Vaula, Dysjaland, Voll, Kåda, Hodnefjell.

3. Distrikt: Kloster, Sokn + Reianes, Galta, Voll, Bø, Seglem og Asmarvik av Sørbo.

4. Distrikt: Hummervoll, Stokdal, Steinsland, Ertenstein, Sørbo, Nordbø, Austbø, Dalaker, Eltarvåg, Litledal og Helland.

7. Då den faste skulen vart bygt i Hausken krins vart det ny distriktsordning:

Til fastskulen vart lagt gardane: Hausken, Helland, Litledal, Nordbø, Austbø, Dalaker, Berge, Vik, Håvarstein. Hertil Eltarvåg med omgangsskule. 12 veker og 3 dagar. Skulen skulle ta til 14 dagar etter nyttår og slutta 2 dagar før jul. Feriar: 1 veke i påskehelga, 4 dagar i pinse, 3 veker i våronna, 3 veker i slåttan, 2 veker i haustonna.

I omgangsskuledistrikta skulle skulen ta til seinast 6 veker etter nyttår og vera ferdig innan 2 dagar før jul. Fritida som for den faste skulen.

Omgangsskuledistrikta vart ordna slik:

1. «Østre Skoledistrikt. 1.ste Rode 8 Opsiddere og 8 Ukers Undervisningstid indbefattet Gaardene Bjerga, Roaldstad, Sæhl og Dale,

2dre Rode 16 Opsiddere 15 Ugers Undervisningstid, indbefattet Gaardene Hodne, Ask, Hægland, Gangenes, Brimsø,

3de Rode med 11 Opsiddere og 11 Uger 2 Dager Undervisningstid indbefattet Gaardene Skjørvestad, Østhuus, Mehuus, Hordhuus, Ullenæs.

Distriktet 24 Uger 2 dager.

2. Sørbø Distrikt 1ste Rode med 16 Opsiddere 16 Uger 5 dager. Undervisningstid indbefatter Gaardene: Asmervig, Seglem, Risa, Hummervold, Stokdal, Steensland, Sørbø, Ertensteen.

2dre Rode med 15 Opsiddere og 17 Uger 4 dager Undervisningstid indbefattet Gaardene: Reianes, Galta, Vold og Bø.

Distriktet 34 Uger 3 dager.

3. Skoledistrikt. 1ste Rode med 11 Opsiddere og 10 Uger 3 dager. Undervisningstid indbefatter Gaardene Askø og Vaufle.

2dre Rode med 11 Opsiddere og 12 Ugers Undervisningstid. Indbefattet Gaardene Sogn og Bro.

3de Rode med 12 Opsiddere og 12 Uger Undervisningstid, indbefatter Gaardene Hægreberg, Vareberg og Rosnes.

Distriktet 34 Uger 3 dager.

4. Kloster Distrikt 1ste Rode med 4 Opsiddere og 10 Ugers Undervisningstid indbefatter Gaarden Udsteen Kloster.
2dre Rode med Opsiddere 12 Uger Undervisningstid indbefattet Gaardene Finnesand, Haugvaldstad og Kodde.
3de Rode med 10 Opsiddere og 12 Uker 3 dager Undervisningstid indbefatter Gaardene Hodnefjeld samt af Askø Sogn Døskeland, Vold.

Distriktet 34 Uger 3 dager”.

Den ovannemnde distriktsinndelinga vart vedteken på eit møte i skulekommisjonen 23/6-1854. Same dagen vart fastsett kor mange dagar kvar skulle ha skulen. Dei fleste 1 veke, andre 1 veke 3 dagar. Andre berre 3 dagar. Lengst skriver Petersen på Voll med 2 veker og 2 dagar. ”Skolen holdes 2 Ganger om Aaret i hver Rode med ½ paa hver”.

5. I 1861 vart krinsdelinga og veketalet sett slik. Etter vedtak 26/3-1863 skulle skulane delast i klassar når barnetalet kom over 24 elevar.

For 1865 finn ein denne klassesdelinga i dei ymse krinsane:

Hausken faste skule 1ste klasse 9 veker

2dre ” 9 ”

Frivillig 8 = 26 veker

Eltarvåg. Samla skule 4 ”

Læraren hadde 30 veker

8 Krinsinndeling frå 1861.

- A. Krinsstove på Risa. Skulen i Krinsstove i 18 veker.

«Børnene deles efter Ferdigheder i 2 Afdelinger efter sædvanlig Fordeling».

Hertil gårdane Reianes, Asmarvig og Ertenstein. På Reianes krinsstove med plassen Låder. 5 veker skule.

«Børnene tilpligtes til bekvem tid at søge Kredsstuen for nogen Uger saa at hvert Barn faar mindst 9 Uger Skole vert Aar. Det bemerkes at Børnenes Antal under Kredsen Reianes er blot 9».

Asmarvig, Ertenstein får 1 veke og må gå resten på krinsstova på Risa. Samlet skuletid 25 veker 2 dagar.

B. Hausken Skoledistrikt bestaaende af Hausken Skolekredse i Forening med Eltervaag og Renneren. Børnene fra disse gaardene kan deltage i Undervisningen i Kredsstuen indtil det Lovbestemte Antal Uger opnåes.

C. Rennesø Østre Skoledistrikt (Innakleivs).
Distriktet har 3 krinsar + Brimsø.

1ste Skolekreds. Førsvold 8 Uger.

Børnenes Antal kun 13. Andragende om dispensation.

2dre Kreds. 12 Uger. Hodne Gangenes.

3de " Skjørvestad til Ullenes 12 Uger.

I samtlige omgangsskole".

D. Askø Skoledistrikt (32 Uger). Omgangsskole.

4 Kredse med 4 Dagsskole i 4 Kredse.

a. Askø Skolekreds med 8 Uger. Børnenes Antal 13, derfor dispensation. Selvig som har tilhørt denne Kreds, bekvemmst for Fremtiden henlægges til Kloster Kreds.

b. Sokn, skoletid med for Tiden 7 Børn 6 Uger og forresten at behandle efter § 6.

c. Bro Skolekreds 12 Uger.

d. Omøen Kreds 8 Uger. Børnenes Antal 13. Til sammen 34 Uger.

E. Kloster Skoledistrikt. «Distrikte har hidtil været delt i 3 Roder, men Biskopen bestemte ved Bispevisitatsen 21/9-61 at der for Fremtiden skulle deles kun i 2 Kredse og da med Kredsstue om der fandtes 30 Børn i nogen af Kredsene. Bygges eller leies ikke Kredsstue bliver Distriktet at dele i mindre Kredse."»

Det var vanskelig å få tenleg krinsstove i Kåda eller Haugvaldstad krinsen. Dei heldt difor fast på 3 krinsar som svara til 3 roder før.

1. Vold Skolekreds indbefattende Vold, Døskeland, Hodnefjeld og Plasen Selvig
2. med 12 Uger Skole.
3. Haugvaldstad Skolekreds indbefattende gaarden Kodde, Finnesand og Haugvaldstad. 12 Ugers Skole og 18 Skolepligtige Børn.
4. Kloster Skolekreds indbefattende Gaarden Kloster med Underbrug. 14 Skolepligtige Børn og 8 Ugers Skole".

Frå 1862 vart dette distriktet delt i to.

9. Etter vedtak 26/3 1863 skulle klassane delast når barnetalet vart over 24. For 1865 vart veketalet fordelt slik: Hausken

Hausken Faste Skole 30 veker

1ste Klasse 9 veker

2dre " 9 "

Friviljug 8 "

Eltarvåg 4 " samla skule

30 veker

Sørbø krins:

1ste klasse 9 veker

2dre " 9 "

Samla skule 10 " (av dei 3 veker friviljug)

28 veker

Kloster, Indre 1ste klasse 9 veker (Delt skule på grunn av barn tal, 30 born)

(Dysjaland, Voll, Hodnefjell, 2dre " 9 "

Finnesand)

Kloster Ydre. (Kloster og Fjøløy) 12 " samla skule. Krinsstove hos Garman

30 veker

Aske Kreds Aske 8 veker

Sokn 6 "

På omgang Bru 10 "

Samla skule Åmøy 10 "

34 veker

Østre Indre (Innakleivs) 34 veker Omgangs.

I alt 156 veker

I 1872 er veketalet i Aske auka med 3 veker og Østre Indre (Innakleivs) med 2 veker.
Veketalet i alt 161 veker.

1883. Krinsordning.

Hausken Kreds 18 veker lovfest (9) 2 klassar

(9)

12 " friviljug

30 veker

Sørbø Kreds 18 veker (9) 2 klassar

(9)

12 " friviljug

30 veker

Hægland Kreds 18 veker

9 " friviljug

4 " Brimsø omgangsskule

7 " Dale og Sel "

38 veker

Bro og Omø Kreds Bro 18 veker

Omø 18 "

36 veker

Kloster Kreds 18 veker

Vaula " 18 "

36 veker

10. Krinsinndeling frå 1890.

Mosterøy. Vaula krins (40 born)

2 delt skule 15 veker storskule (lærar)

12 " småskule (lærarinne)

27 veker

Kloster krins. (34 born) 15 veker storskule (lærar)

12 " småskule (lærarinne)

27 veker

Åmøy krins (29 born) Storskule 15 veker

Småskule 10 "

Bru krins (24 born) Storskule 14 veker

Småskule 12 "

Lærarar i storskulen i begge krinsane.

Lærarinne i småskulen.

Stort sett heldt denne ordninga fram til 1916 då Vaula krins vart 3 delt med eigen lærar. 40 veker. Kloster krins 2 delt med 30 veker.

Rennesøy 1890.

Krinsskipnad. Sørbø krins. 2 delt

15 veker pliktig + 6 veker friviljug skule.

15 " " skule i 1ste klasse.

Lærarposten på 21 storskule + 9 småskule veker.

Lærarinnepost eller hjelpelærarpost på 6 veker.

Hausken krins (72 born) 3 delt skule.

15 veker skule for kvar av dei øvste klassane. Lærar i storskule.

12 veker for 1ste klasse.

Lærarinne i småskulen.

Hegland krins. (53 born) 2 delt skule

15 veker for kvar klasse.

Hertil 6 veker friviljug i tillegg til øvste klasse.

Brimse-Dale og Sel fekk 1892 skule for seg med 9 veker i Dale og Sel (samla skule) og 9 veker i Brimse.

Skuletida vart auka med sløyd i kvar av krinsane, men elles var skuleordninga den same til i mellom krigsåra.

Utdrag av nokre skulebudsjett.

Skoleregnskab pro Anno 1791.

Rd. O. S. Debet. 3de Skoleholdernes Løn 24 - - Kredit 135 Gaardmand a 10 s = 14 - 6

14 Huusmand a 4 " = 0- 3- 8

Lysholdepenge 4- 0- 0

Tavlepenge 1- 0- 0

Hr. Johan Garman 0- 3- 0

Præsten 0- 3- 0

An Saldo. Cassen til gode 29- 3- 10

Cassens Beholdning 32- 3- 12

53- 3- 10

53- 3- 10

Skuleregnskaben 1815.

Indtægt	Spd. Ort. Sk.	Udgift.	Spd. Ort. Sk.
Forrige Aars Cassebeh.	22 - 2 - 5 1/6	Skoleholdernes løn	
140 Gaardmand a 10 sk.	27 - 2 - 1	Udbetalt som i forrige Aar	
16 Huusmand a 4 sk.	1 - 1 - 8	Knud Samuelsen Risa	12
Lysholdepenger	7 - 1 -	Truls Johannesen Nordbø	12
Tavlepenger	19 - 1 - 8 5/6	Asbjørn Pedersen Eieldøen	12

Avg. av kirkesangeren	4 - 0 - 0	Cassens Beholdning for dette Aar	43 - 4 - 8
Hr. Provst Heibergs Contigent	0 - 5 - 0		
Sognepræstens	<u>5 - 0 - 0</u>		<u> </u>
	<u>91 - 4 - 8</u>		<u>91 - 4 - 8</u>

Rennesøe d. 31. December 1815

Oftdahl.

Budgett 1853.

Lønninger til den faste Skoles lærer	30 spd.
" " 4 omg. Skoleholdere a 15 sp.	60 "
" " Regnskabsføreren	2 "

Til Bøger og Skrivematerialer (for et og
andet fattig Barn) anslaaes omtrent at ville medgaa 5 "

Til Avertisiment i Morgenbladet angaaende

Besættelsen av Skolelærerposten ved den faste

Skole og Kirkesangerposten	<u>1-22½</u>
	<u>98 spd.-22½</u>

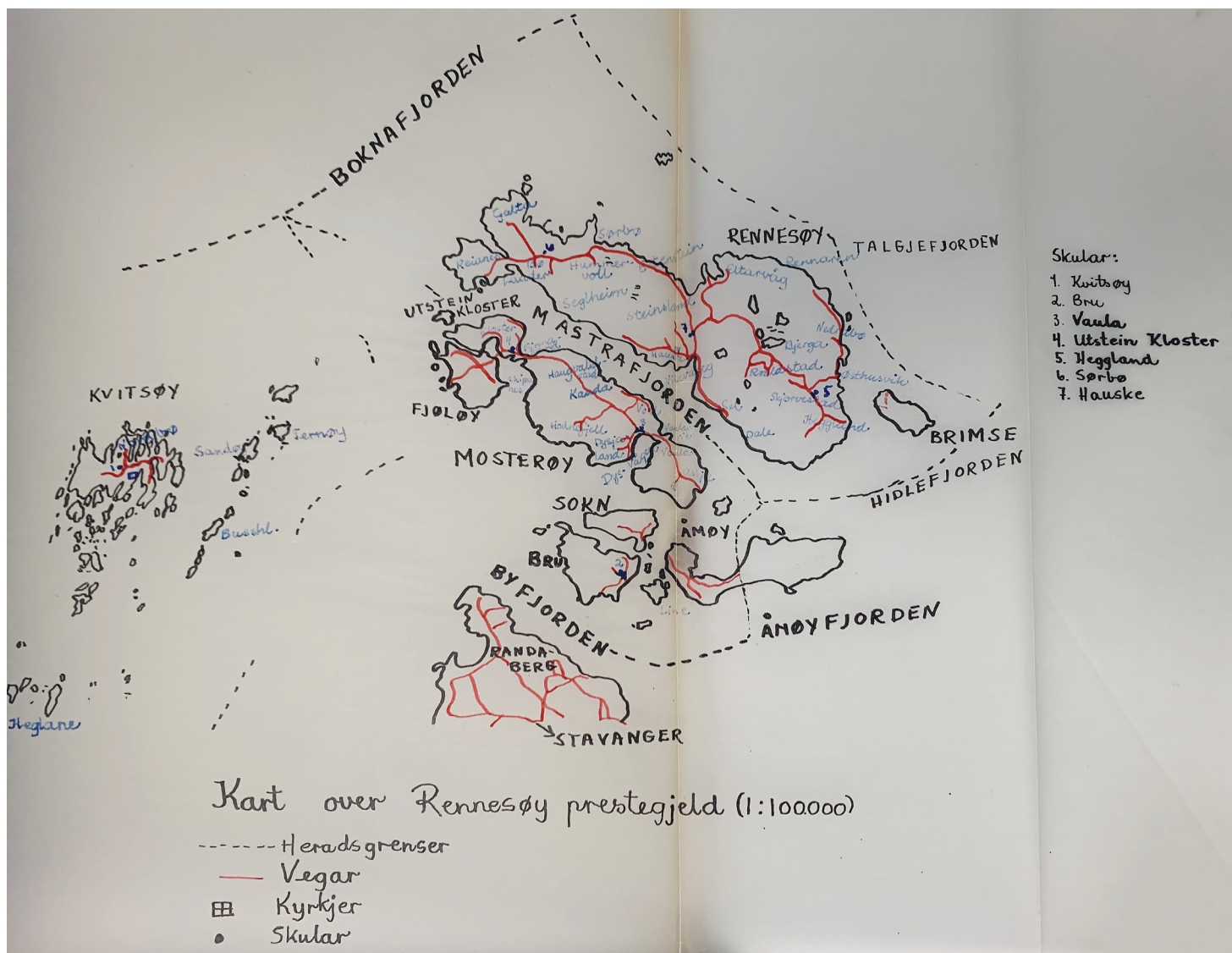
Budsjettframlegg 1873.

a. Læreren ved Hausken faste Skole	30 Uger a 1 Spd. = 30 Spd.
b. " " Hausken Indre	36 " " 1 " = 36 "
c. " " Sørbo Kreds-skole	28 " " 1 " = 28 "
d. " " Askø "	37 " " 1 " = 37 "
e. " " Kloster Kreds-skole	30 " " 1 " = 30 "
f. Havnegang for 2 koer for Selland	3 "
g. Afgift af Skolejorden	4 "
h. Tilfældige Udgifter	14 "
i. Husleie godtgjørelse for Læreren i Aske 1872	<u>3 "</u>
	185 Rd.
j. Tilbygg på skulehuset (Bilag)	<u>14</u>
	<u>199 -</u>

Skulebudsjett for 1883.

a. Lærernes Lønning 173 Uger a 8 kr.	= 1384 kr.
b. Afgift af Skolejord og Havnegang (Hausken)	= 28 "
c. Til indrodelse af et Værelse ovenpaa i skolehuset paa Hegland	= 40 "
d. Inventarium	= 30 "
e. Skolesogn til fattige Børn	= 12 "
f. Tilfældige Udgifter	= 20 "
g. Sellands Pension for 1883 af Skole kassen	= 50 "
h. Til afbetaling paa Laanet til Omø Skolehus	= <u>200 "</u>

1764 kr.

Sigmund Sunnanå (f. 1932) er frå Mosterøy. Etter å ha jobba med gards- og snikkararbeid fekk han befalsutdanning, tok lærarutdanning på Stord, examen artium som privatist ved Stavanger katedralskole, magistergrad i pedagogikk ved Universitetet i Oslo og Statens forvaltningshøgskole. Han har vore lærar i folke- og framhaldsskolen i Hetland kommune, Rogaland, lektor i pedagogikk ved Stord lærarskule, konsulent, dagleg leiar og formann i Lærarutdanningsrådet, rektor ved Stavanger lærarhøgskole, Skoledirektør/ Utdanningsdirektør i Rogaland. Leiar eller medlem i ei rekkje offentlege komitear eller utval, skrive artiklar i bøker og tidsskrift og innlegg i aviser. Blei pensjonist i 2002 etter å ha hatt leiarstillingar i staten i 34 år. Som pensjonist mellom anna vore redaktør for Skolehistorisk årbok for Rogaland og redigert heimesida: www.skolehistorie.no. Er heidra med Kongens fortenestemedalje i gull. Svein Helgesen har skrive biografien: Vandring mot varden. Sigmund Sunnanå - liv og virke. Forlaget Horisont, 2012.